

5 POLITICKÝ OKRES ÚSTÍ NAD LABEM

V následující části této knihy se zaměřuji na každodenní život českých obecných menšinových škol v politickém okrese Ústí nad Labem⁹². Protože život těchto škol byl silně vázán na širší společenský vývoj, úvodní kapitolu této části věnuji stručné charakteristice obecného vývoje okresu, ve kterém téma menšinových škol studuji. Na dalších stranách se již zabývám konkrétními tématy souvisejícími s životem českých menšinových škol. Tato témata přitom vycházejí ze specifických výzkumných otázek formulovaných v první kapitole tohoto textu. Postupně se tak zabývám problematikou zřizování menšinových škol, hlavními aktéry těchto škol (učitelé a žáky), otázkami výuky a vzájemným vztahem těchto škol a obcí, ve kterém školy fungovaly.

5.1 Rozvoj oblasti

Okres Ústí nad Labem se nachází v severozápadních Čechách. Z jižní strany je obklopen Českým středohořím a ze severu je ohraničen Krušnými horami. Město samo, které je centrem tohoto okresu, leží v hlubokém údolí na soutoku řek Labe a Bíliny. Přírodní hranice města pak tvoří několik vrchů (Mariánská a Střekovská skála, vrch Sedlo a Větruše).

Z geomorfologického hlediska město Ústí nad Labem tvoří také severozápadní hranici tzv. Mostecké pánve (dříve nazývané Severočeská uhelná pánev). Ta se rozprostírá zejména v okresech Chomutov, Most, Duchcov, Bílina a Teplice. Právě uhlí, které se na tomto území nachází, stojí za tím, že se z této oblasti v průběhu

92 Dále v textu budu uvádět pouze slovo okres či Ústí nad Labem. Pokud nebude uvedeno jinak, vždy půjde o politický okres Ústí nad Labem.

19. století stává důležité průmyslové centrum Čech, jehož význam v období první republiky ještě více narostl (Ehrenberger & Majer, 1985; Radvanovský, 1993).

Těžba uhlí v severočeské uhelné pánvi měla v rámci Rakouska-Uherska a posléze i v následujícím období specifické postavení. Nikde jinde na našem území se totiž uhelný revír nevyskytoval poblíž splavné řeky. Ta totiž umožňovala přepravu uhlí za nižší ceny ve srovnání s přepravou uhlí z jiných oblastí. To nebyla ovšem jediná výhoda této oblasti. Uhlí v severočeském uhelném revíru totiž bylo uloženo poměrně blízko povrchu. To představovalo nejen nenáročnou těžbu, ale i nízké náklady na tuto těžbu. Z těchto důvodů, a také díky rozvoji průmyslu v německých státech, zejména v Sasku, dochází ve 30. letech 19. století v této oblasti k rychlému rozvoji. Centrem těžby se stalo okolí Ústí nad Labem, Trmic a Chabařovic. Uhlí z těchto oblastí pak bylo exportováno po řece Labi do Saska a dalších německých zemí (Cvrk, 1979; Weber, 1937). Právě v souvislosti s rozvojem těžby uhlí dochází k pozoruhodnému rozvoji okresu i města Ústí nad Labem, ve kterém ještě kolem roku 1840 žilo pouze 2700 obyvatel. Od poloviny 19. století je ovšem patrný mohutný rozvoj města v jedno z největších průmyslových a obchodních center rakouské říše (Bohmann, 1953; Englisch, 1982).

První doly byly v okrese Ústí nad Labem otevírány v průběhu 70. let 19. století v obcích Vyklice, Chabařovice, Varvažov, Modlany, Trmice, Krásné Pole, Roudníky, Lochočice a Zálužany. Na Ústecku se také nacházela sídla hlavních investorů v uhelném hornictví, jako byli ústečtí uhlobaroni Ignatz a Julius Petschek či Jakob Weinmann (Christmann, 1910).

Protože hlavní bod těžby uhlí se nacházel mimo Ústí nad Labem (zejména na Mostecku), ve městě se soustředil především zpracovatelský průmysl. Od poloviny 19. století v souvislosti s těžbou uhlí v severočeském regionu v Ústí nad Labem dochází k rozvoji chemického průmyslu. V roce 1856 byla otevřena Chemická továrna Ústí nad Labem, která patřila pod akciovou společnost s názvem Rakouský spolek pro chemickou a hutní výrobu. Vedle tohoto spolku se chemickou výrobou zabýval v této době i Solvayův podnik na výrobu amoniaku a sody, který se nacházel v Neštěmicích.

Pozvolný rozvoj města přilákal v sedmdesátých a osmdesátých letech další podnikatele (například Carl Georg Wolfrum, Hermann Kroitzsch, bratři Louis a Hermann Eckelmannové, Johann Maresch⁹³). Nejvýznamnější z příchozích byli Schichtové, kteří do Ústí nad Labem přenesli své závody z Rynoltic u Liberce. Závod Johanna Schichta se pak do první světové války stal největším výrobcem drogistického zboží a jedlých tuků v Evropě.

93 Carl Georg Wolfrum a Hermann Kroitzsch v Ústí nad Labem zavedli mechanizovanou tkalcovnu a dále se zabývali barvířstvím či podnikáním s uhlím. Bratři Eckelmannové pro změnu v Ústí nad Labem zavedli jeden z prvních lihovarů, jehož tradice pokračuje i dnes například ve formě destilátu Stará myslivecká. Johann Maresch pak v Ústí nad Labem založil továrnu na siderolitovou keramiku (více o těchto osobách např. Christmann, 1910; Lipscher, 1927, 1932; Umlauf, 1960).

Vedle průmyslu, který souvisel s rozvojem těžby uhlí, se ovšem v Ústí nad Labem postupně rozvíjela i jiná odvětví průmyslové výroby. Nejvýznamnější v tomto směru bylo založení cukrovarů, pivovarů a lihovarů. V roce 1882 byla založena Rafinerie cukru v Ústí nad Labem, v roce 1890 dále v Krásném Březně a v Neštětčicích. Svou produkcí dominovali trhu nejen v Čechách, ale v celém Předlitavsku. S rozvojem techniky nahrazující dříve nutnou ruční výrobu došlo v Ústí nad Labem i k rozmachu místních pivovarů v Krásném Březně a Velkém Březně a lihovaru v Neštětčicích. Mezi méně významné průmyslové odvětví pak patřil například elektropřůmysl, který zajišťoval zpočátku zejména elektrifikaci uhelných šachet a později zřízení městské tramvajové dopravy, a dále papírka, textilka či loďařství (podrobněji viz Houfek & Kaiserová, 2011; Christmann, 1910).

Rozvoj města Ústí nad Labem i celého regionu podpořila i výstavba dopravní infrastruktury. Jednotlivé obce ústeckého kraje byly v průběhu 2. pol. 19. století spojeny tzv. ústecko-teplickou dráhou. Součástí této dráhy se stal i první kombinovaný⁹⁴ ústecký most přes Labe vybudovaný v sedmdesátých letech. Dráha zprvu sloužila především dopravě uhlí, ale během následujících let i místního obyvatelstva. O rozsahu této železniční sítě svědčí i fakt, že na začátku 20. století bylo ústecké nádraží největším seřazovacím nádražím v Rakousku-Uhersku (Bohmann, 1953; Houfek & Kaiserová, 2011). Obdobným způsobem došlo i k rozvoji místní lodní dopravy. Ústí nad Labem bylo na přelomu 19. a 20. století označováno jako říční město a největší přístav rakouské monarchie. Tento fakt v roce 1901 podtrhl samotný císař František Josef I., který do města symbolicky připlul lodí (Houfek & Kaiserová, 2011; Kaiser, 1995).

Další rozvoj města nastal za funkčního období starosty Franze Ohnsorga (1895–1914). Za jeho starostování dochází k zabezpečení zásobování čistou vodou, elektrickou energií a plynem, k modernizaci zdravotnictví, realizaci veřejné dopravy, k investicím do staveb veřejných budov a sítí. V roce 1899 je například zprovozněna městská elektrárna a první linka tramvajové dopravy. V prvních letech nového století bylo například postaveno i městské divadlo, lázně či veřejná knihovna⁹⁵.

Za Franze Ohnsorga dochází také ke sloučení obcí Klíše a Krásného Března s městem Ústí nad Labem a také k rozsáhlé výstavbě v dalších okolních obcích, jako je Bukov, Střekov, Předlice či Stříbrníky. Jedná se o místa, která byla záhy s Ústím nad Labem propojena elektrickou dráhou a kde byly budovány zejména domy pro dělníky místních podniků (Houfek & Kaiserová, 2011; Bohmann, 1953).

Růst města byl patrný i v souvislosti s příchodem nových obyvatel a s růstem potřeby nových škol. Zatímco do roku 1854 v Ústí nad Labem existovala pouze

94 Jedná se o dvoupatrový most. První patro sloužilo pro železniční dopravu. Druhé patro povozům a pěším. V současné době slouží již pouze železniční dopravě a pěším.

95 V českých zemích v této době byly dosud pouze dvě – v Chebu a ve Svitavách (více viz Houfek & Kaiserová, 2011).

jedna triviální škola⁹⁶, po tomto roce vznikají ve městě i jeho blízkém okolí další školy různých stupňů. Jednalo se zejména o obecné a měšťanské školy. Ve městě vznikla také prostřednictvím živnostenského spolku živnostenská pokračovací škola. V osmdesátých letech vznikla v Ústí nad Labem i první střední škola. Jednalo se o obchodní akademii založenou obchodnickým spolkem, kterou zároveň podporovali místní podnikatelé (zejména Johann Maresch, Ignatz Petschek a Karl Wolfrum). V devadesátých letech se podařilo ve městě zřídit postupně nižší i vyšší gymnázium. V prvních letech 20. století bylo zřízeno i státní reálné gymnázium. Během let 1890–1910 proběhla také výstavba zcela nových školních budov. Ve městě byly otevřeny v nových budovách řady obecných a měšťanských škol, ale i nově vznikající školy, jako bylo státní reálné gymnázium (Christmann, 1910; Kaiserová, 1995; Bohmann, 1953; Kamshoff, 1912; Wunsch, 1932).

5.1.1 Příchod českého obyvatelstva

V průběhu 19. století nastaly v souvislosti s uplatňováním nových technických vynálezů, jako byla elektřina, plyn a spalovací motory, významné změny ve výrobě i ve společnosti. Jednalo se o nástup tzv. druhé fáze průmyslové revoluce⁹⁷ (Jindra & Jakubec, 2015). Důsledkem byl velmi intenzivní rozvoj strojírenství, kovozpracujícího průmyslu, elektrotechniky a chemického průmyslu. Umístění jednotlivých firem přitom bylo často závislé na zdrojích surovin a také blízkosti spotřebitelů. Výrazným přírodním zdrojem se stalo uhlí. To představovalo základ mechanizace výroby a vhodný pohon pro továrny. Uhlí jako zdroj energie tak začalo vytlačovat dřevo a vodu (Geršlová, 1997; Macháčová & Matějček, 1996).

České země v rámci Rakouska-Uherska představovaly výrazný zdroj jak hnědého, tak i černého uhlí. V průběhu druhé poloviny 19. století se v českých zemích formovaly rozsáhlé uhelné revíry a rozvíjel export uhlí a koksů do Německa, Rakouska a Uher (Geršlová, 1997). Právě v tomto bodě se projevuje jedna z jedinečností severních Čech, která ovlivnila migraci českého obyvatelstva na toto území.

V severních Čechách již od první poloviny 19. století docházelo k mnohem rychlejšímu rozvoji továrního průmyslu než ve vnitrozemských oblastech. Například nejstarší průmyslové oblasti se nacházely na Liberecku a Jablonecku, kde se rozvíjela zejména textilní výroba. Těžba uhlí v této oblasti pak tento rozvoj podpořila. Oblast severních Čech ve srovnání s jinými oblastmi těžby uhlí totiž

96 Jednalo se o nejběžnější druh škol, které byly v této době v rakouském státě zřizovány na základě všeobecného školního řádu Marie Terezie (podrobněji např. Šimáně, 2016; Lenderová & Rýdl, 2006; O'Brien, 1970).

97 Podle Jindry a Jakubce (2015) se jedná o pomocný termín, kterým se historikové snaží souhrnně postihnout významné změny v technice, technologii a v sociálně ekonomické oblasti, ke kterým došlo na přelomu 19. a 20. století.

disponovala ideálními podmínkami pro obchod s tímto zdrojem. Úzká souvislost severočeského uhelného revíru s jinými hnědohelnými revíry v Německu, poloha v blízkosti říšskoněmeckých hranic a poměrně levná doprava uhlí po řece pomohly propojení podnikání na obou stranách hranic. Toho perfektně využily například ústecké rody Petschků a Weimannů. Jejich podniky expandovaly ze severních Čech i do německých hnědohelných revírů, kde kupovaly a stavěly briketárny (Kárník, 2003c; Kaiser, 1995; Joza, 1990; Englisch, 1982; Weber, 1937).

S těžbou uhlí a jeho distribucí souvisel i rozvoj chemického průmyslu. Chemický průmysl měl dlouho charakter spíše řemeslné malovýroby a teprve od přelomu 19. a 20. století se začal orientovat i na výrobu jiných látek, například umělých hnojiv, barviv, chemikálií pro potravinářský průmysl, léků atd. (Geršlová, 1997). Největší chemické továrny vyrostly na Ústecku a na Ostravsku. Mezi ně patřil například i Rakouský spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem (Bohmann, 1953).

V polovině 19. století v důsledku této industrializace a zvýšené těžby uhlí dochází k migraci obyvatelstva v rámci celé střední Evropy. Příkladem je příchod polských horníků do oblasti Porúří (Kořalka, 1992, 1996). Výjimkou přitom nebyly ani české země. Migrace českého obyvatelstva byla způsobena i jeho populačním růstem. V sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století byl například v českých okresech přirozený přírůstek obyvatelstva o třetinu vyšší než v německých okresech (Čeští státní, 1938). To společně s otvíráním nových uhelných dolů a zakládáním továren v německém pohraničí vytvořilo podmínky pro pronikání českého obyvatelstva do pohraničních oblastí. Místní pracovní trh – německé okresy – totiž nedokázal zvýšené poptávce po pracovnících vyhovět. Joza (1990) například uvádí, že přistěhovalectví Čechů do severních Čech bylo ekonomickou nutností: „Bez příchodu desetitisíců českých horníků, průmyslových dělníků, obuvníků, krejčích a dalších živnostníků, bez stovek českých železničářů nebylo možno zajistit rozvoj severočeského průmyslu“ (s. 76). Němečtí podnikatelé si v tomto směru pracovní sílu zajišťovali například oslovováním zkušených českých horníků pracujících na Kladensku.

Výrazný vliv na migraci Čechů z vnitrozemských oblastí přisuzuje Melanová (2001) i železnici. Roku 1859 byla totiž dokončena soukromá jiho-severoněmecká spojovací dráha Pardubice–Liberec, která spojila město s východními Čechami a s hlavní tratí vedoucí z Vídně přes Olomouc do Prahy. Téhož roku bylo realizováno i přímé spojení oblasti se Saskem tratí Liberec–Žitava, patřící saské dráze.

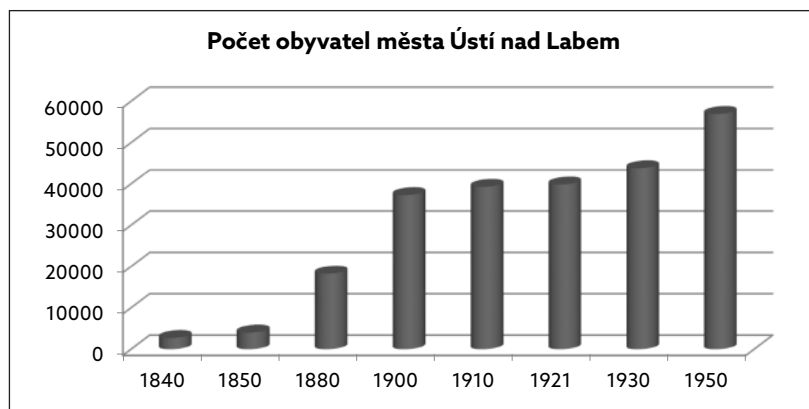
Pohledem statistiky dosahoval například podíl obyvatelstva zastoupeného v průmyslu v roce 1846 dvaceti procent jen v několika málo severních krajích Čech (a podobně i ve Slezsku). Ještě v roce 1869 sčítání lidu ukázalo, že podíl osob činných v zemědělství činí v Čechách skoro padesát dva procent všech ekonomicky činných osob, přičemž na Moravě byl podíl zemědělské populace vyšší. Situace se začala měnit až s prudce se rozvíjející průmyslovou výrobou, která přitahovala nové pracovní síly. Právě díky tomuto rozvoji se Liberec dostal v pořadí podle po-

čtu obyvatel na druhé místo mezi městy v Čechách již v padesátých letech 19. století (Machačová & Matějček, 1996; Melanová, 2001).

Podobně vzrůstal počet obyvatel i v jiných oblastech severních Čech. Podle Kárníka (2003c) žilo v roce 1900 v důležitých okresech⁹⁸ severočeského hnědouhelného revíru 306 100 obyvatel. V roce 1910, jak dále autor píše, žilo na téměř území 349 793 obyvatel, tedy o čtrnáct procent více. Podobně na tom bylo i město Ústí nad Labem, kde se počet obyvatel v průběhu 19. století až do roku 1910 zvýšil téměř desetkrát (viz graf č. 4).

Podle Havránka (1979) se na stěhování podílela zejména nejmladší a mladá složka dospělé populace, mládež po dokončení povinné školní docházky a mladí svobodní lidé, v menší míře mladé rodiny. Ti odcházeli z vnitrozemských zemědělských oblastí, kde začaly upadat „primitivní“ formy průmyslové výroby (nejčastěji domácí práce). To je možné vysledovat i z třídních katalogů českých i německých obecných škol zřízených v okrese Ústí nad Labem.⁹⁹

Graf č. 4 Vývoj počtu obyvatel města Ústí nad Labem v letech 1840–1950 (upraveno na základě dat Růžková & Škrabal; 2006; Bohmann, 1953).

Do oblasti severních Čech přitom čeští obyvatelé přicházeli několika způsoby. Například jednotlivě jako služky do rodin či jako učňové nebo dělníci do výrobních podniků ve městech, kde povolna docházelo k průmyslovému rozvoji. Kromě

⁹⁸ Okresy vymezil autor podle správního rozdělení, platného dne 29. září 1938. Ústí nad Labem zde neuvádí. Výběr okresů podřídil své intuici, protože jak sám v článku píše, není jeho cílem provést rozbor, co bylo jádrem a co periferií tohoto severočeského hnědouhelného revíru. Zaměřuje se tedy především na Most, Litvínov, Duchcov, Bílinu, Jirkov, Chomutov a Teplice-Šanov.

⁹⁹ V jednotlivých katalogích jsou totiž uvedena nejen místa narození rodičů, ale i jejich současné zaměstnání. Převážně horníci, výjimečně strojaři (Katalog I. třídy 1912/1913; Třídní katalogy z let 1896/1897).

toho ve skupinách tam, kde byl rozvoj průmyslu výraznější. Jednalo se zejména o rozvoj těžby uhlí a s tím související další průmyslovou výrobu. První skupina přistěhovalců byla více náchylná k přizpůsobení se životnímu stylu společnosti, která je obklopovala. Druhá skupina přistěhovalců se ovšem vyznačovala výrazným zachováváním svého původního stylu života, případně ho nahrazovali novým životním stylem. Užívání jazyka a pocit národní příslušnosti patřil v tomto směru ke stabilním složkám (Havránek, 1979).

V prvních desetiletích zhruba od poloviny 19. století tato migrace nebyla tak silná, aby dokázala změnit převážně německý ráz kraje. Změna nastala až s počátkem těžby v Krušných horách v druhé polovině 19. století. Potřeba tisíců nových pracovníků jako horníků, dělníků do továren, železničářů potřebných pro dopravu vytěženého uhlí, řemeslníků a dalších živnostníků (obchodníků, hostinských ad.) znamenala i vyšší příliv českého obyvatelstva do této oblasti. To vzbuzovalo u německého obyvatelstva obavy o své dominantní postavení (Joza, 1990; Jaworski, 1991; Havránek, 1979).

Jiné kulturní, sociální a jazykové prostředí společně s neochotou Čechů vzdát se svých tradic a pokusů o vlastní asimilaci s původním obyvatelstvem vytvořilo národnostní konflikt. Ten se vyhroutil v roce 1883, kdy na českém sněmu došlo k narušení do té doby většinového postavení vídeňských centralistických stran. Po tomto roce německé obyvatelstvo v pohraničí žádalo, aby tato oblast byla uznána jako německá, jazykově uzavřená. Ve všech úvahách o požadovaném rozdělení Království českého bylo navrhováno, aby pět okresů severočeského uhelného revíru bylo označeno jako čistě německé oblasti. Jednalo se o Ústí nad Labem, Teplice, Duchcov, Most a Chomutov. Tento požadavek se ovšem nezakládal na skutečnosti. V letech 1900–1910 se totiž podíl Čechů v Teplicích, Duchcově a Mostě pohyboval v rozmezí 10 až 30 % z celkového počtu obyvatel těchto měst. O čistě německých oblastech se dalo hovořit v podstatě pouze v případě Chomutova a Ústí nad Labem, kde se počet Čechů pohyboval kolem dvou procent (Kořalka, 1992).

Obavy z toho, že by původně německé oblasti získaly dvoujazyčný charakter, stály od začátku 20. století za tlakem německého obyvatelstva vůči českému, aby jako svou obcovací řeč při sčítání lidu uváděli němčinu. To se projevovalo například v hrozbách od sčítacích komisařů či městských a obecních úřadů. Konkrétními projevy pak bylo například propouštění ze zaměstnání v německých podnicích či vyhazovy z bytů držených německými vlastníky (Doležal, 1964).

Takový postup byl využíván i v případě sčítání obyvatel v Ústí nad Labem. Konkrétní čísla jsou uvedena v tabulce č. 3. Kromě oficiálního úředního sčítání jsou v tabulce obsažena data i ze soukromého sčítání, které bylo pořizováno Čechy.

	Rok	Počet obyvatel								
		Podle úředního sčítání					Podle soukromého sčítání			
		Celkem	Němců	Němců v %	Čechů	Čechů v %	Němců	Němců v %	Čechů	Čechů v %
Ústí nad Labem	1890	23 646	23 079	97,6	567	2,4	-	-	-	-
	1900	29 078	27 701	95,3	199	0,7	-	-	-	-
	1910	29 558	27 056	91,5	620	2,1	-	-	3 012	10,2
Krásné Březno	1890	3 658	-	-	-	-	-	-	-	-
	1900	5 795	5 271	91,0	468	8,1	-	-	2 300	39,7
	1910	5 807	4 385	75,5	1 314	22,6	2 944	50,7	2 755	47,4
Předlice	1890	927	-	-	-	-	-	-	-	-
	1900	3 260	3 051	93,6	129	4,0	-	-	1 000	30,7
	1910	4 155	3 295	79,3	860	20,7	-	-	1 189	28,6
Chaba- řovice	1890	4 581	4 579	99,9	2	0,1	-	-	-	-
	1900	5 579	5 485	98,3	94	1,7	-	-	1 397	25
	1910	-	-	-	663	-	-	-	-	-

Tabulka č. 3 Národnostní složení obyvatel ve vybraných obcích politického okresu Ústí nad Labem¹⁰⁰ (Cvrk, 1995; Tlustý, 1909; Doležal, 1964).

Uvedené údaje prozrazují, že i v okresu Ústí nad Labem na přelomu 19. a 20. století docházelo ke kontinuálnímu zvyšování počtu českého obyvatelstva. Tedy zároveň i k posilování místních českých menšin. K posilování českého obyvatelstva docházelo kontinuálně i po roce 1918. Změna poměrů vedla ke stěhování dalších Čechů, kteří do ústeckého okresu přicházeli jako učitelé, zřízenci, dělníci a úředníci státních podniků, železnic a pošt, četníci a členové státní policie. Těmito kroky československý stát chtěl zároveň v této oblasti posílit svůj vliv (Joza, 1990; Havránek, 1979).¹⁰¹

Během první republiky také došlo k proměně sociálního postavení českého obyvatelstva. Prvním přistěhovalcům, kteří v oblasti severních Čech v průběhu 19. století hledali práci, chyběla často kvalifikace pro výkon městských povolání (Machačová & Matějček, 1996). Podle Kárníka (2003c) se jednalo zejména o nekvalifikované venkovské pracovní síly, které byly schopny pouze těžké a nebezpečné práce horníka. Lidé z těchto vrstev totiž měli zájem se vzdělávat jen pro okamžitý materiální prospěch a jen někteří si uvědomovali jeho význam pro získání lepší a výnosnější práce. O této skutečnosti svědčí i fakt, že na přelomu 19. a 20. století byla většina českých horníků pologramotná a v tzv. školách pro „štajgry“ se učili

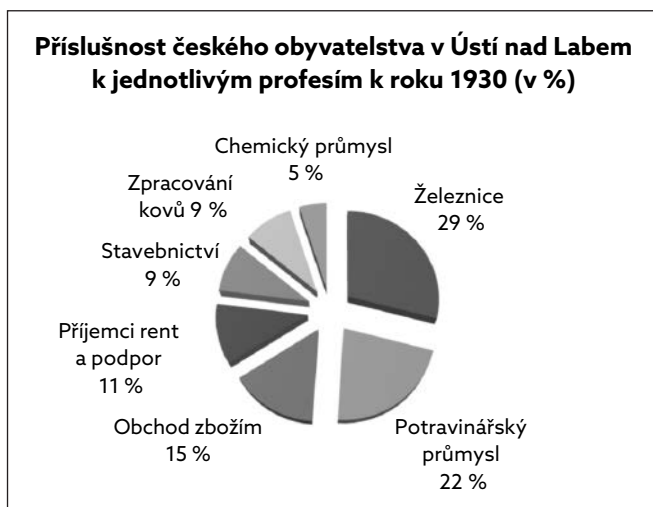
¹⁰⁰ Výběr obcí byl proveden s ohledem na úsilí o zřízení české obecné menšinové školy v dané obci (okresu Ústí nad Labem), které zde v této době bylo patrné.

¹⁰¹ Růst počtu českého obyvatelstva v jednotlivých obcích okresu Ústí nad Labem během období první republiky prozrazuje Příloha č. 18, graficky je pak růst počtu obyvatelstva znázorněn v Přílohách č. 19 a 20.

základy čtení a psaní. Koncem 19. století tak tvořil podíl Čechů mezi horníky v severních Čechách až padesát pět procent (Machačová & Matějček, 1996; Joza, 1990).

K roku 1930 ovšem česká menšina v Ústí nad Labem sestávala z poloviny z dělníků v různých průmyslových odvětvích. Více než šestinou tvořili zřizenci, kteří pracovali převážně u železnice. Menší podíl pak tvořili důchodci a samostatní živnostníci a podnikatelé. Dále se jednalo například o zaměstnance pošty či administrativní pracovníky v chemickém či potravinářském průmyslu.¹⁰² Oproti předchozímu období tak u českého obyvatelstva v Ústí nad Labem došlo k výrazné diverzifikaci v rámci vykonávaného povolání, přestože polovina tohoto obyvatelstva stále vykonávala dělnickou profesi.

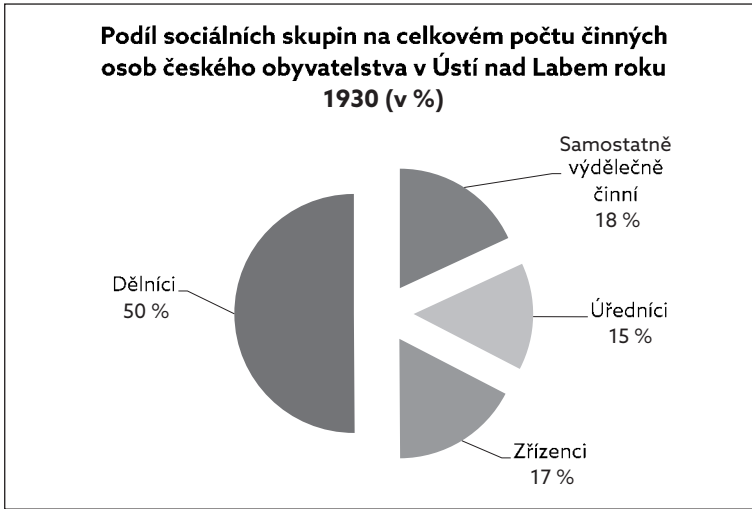
Graf č. 5 Příslušnost českého obyvatelstva v Ústí nad Labem k jednotlivým profesím k roku 1930 (v %) (upraveno na základě dat Havránek, 1979).

¹⁰² Konkrétní procentuální zastoupení v jednotlivých profesích je znázorněno v grafu č. 5. Podobně podíl sociálních skupin na celkovém počtu činných osob je znázorněn v grafu č. 6.

Graf č. 6

Podíl sociálních skupin na celkovém počtu činných osob českého obyvatelstva v Ústí nad Labem roku 1930 (v %) (upraveno na základě dat Havránek, 1979).

5.1.2 Rozvoj v období první republiky

Konec první světové války přinesl pro německé obyvatelstvo žijící na území českých zemí zásadní změny. Nejvýznamnější v této době byla změna jejich dosavadního postavení. Z pozice většinového obyvatelstva se němečtí obyvatelé jako „mávnutím kouzelného proutku“ dostali do pozice menšiny. I to byl důvod, proč se počátkem října roku 1918 zformovalo sdružení německo-českých poslanců. V něm se spojily německé nacionalisticky orientované strany s německou sociální demokracií. Den po vyhlášení Československé republiky pak toto sdružení vyhlásilo samostatnou provincii Německé Rakousko (Deutschösterreich). Krátce nato došlo prostřednictvím německých poslanců z českých zemí v nově vytvořeném státě k postupnému vyhlášení několika iredentistických provincií. Na severu Čech se jednalo o provincii Deutschböhmen, na východě Čech (Orlické hory) a části severní Moravy vznikla provincie Sudetenland, na jižní Moravě byla vytvořena provincie Deutschsüdmähren a v jihozápadních Čechách byla ustanovena provincie Böhmerwaldgau. Všechny tyto provincie se měly stát autonomními provinciemi Deutschösterreich, včetně měst jako Brno, Jihlava a Olomouc (Makrálík, 2009; Kárník, 2003a).

Tato situace samozřejmě byla pro vítězné mocnosti a formující se československý stát nepředstavitelná. Očekávalo se totiž, že se tyto provincie časem připojí

k Německu či Rakousku. Tím by došlo k posílení poražených mocností a spolu s tím i k ohrožení budoucího míru ve střední Evropě. Z tohoto důvodu československá vláda přistoupila k obsazování těchto území vojenskou cestou. Vzhledem k tomu, že v této době Československo nedisponovalo silným vojskem (vojenské jednotky se teprve navracely z válečných front), všechna území se podařilo obsadit až v průběhu prosince roku 1918. Tím se německý iredentistický puč definitivně zhroutil (Kárník, 2003a; Reich, 1993).

Do Ústí nad Labem československá vojska dorazila 11. prosince roku 1918. Nesetkala se přitom s žádným odporem. Obyvatelé města totiž vytvoření provincie Deutschböhmen vnímali čistě jako politický akt, který ovšem nijak nepřispíval k řešení katastrofální hospodářské situace dané i zpřetrháním ekonomických vazeb s ostatními částmi země. V důsledku toho v Ústí nad Labem v prvních dnech republiky docházelo k hladovým bouřím, k vykrádání skladů, rabování v obchodech, a tak příchod českého vojska a obsazování jednotlivých míst v pohraničí lidé spíše vítali (Kaiser, 1995; Martinovský, Cvrk, & Cvrková, 1983).

Následující týden po obsazení města se v sále městské knihovny konalo zasedání ústeckého obecního zastupitelstva, kde byla projednávána nově vzniklá situace a z ní plynoucí důsledky. Bylo vzato na vědomí, že i tento kraj patří do Československé republiky. Na tomto základě se městské zastupitelstvo dohodlo, že se má Čechům v tomto městském zastupitelstvu uvolnit dvanáct mandátů (ze sedesáti). Těchto dvanáct mandátů zhruba odpovídalo národnostnímu složení obyvatelstva v městě Ústí nad Labem.¹⁰³ Dva dny před Novým rokem proběhla kooptace dvanácti zástupců české menšiny do městského zastupitelstva. Tři z těchto dvanácti byli hned poté tajným hlasováním zvoleni do městské rady (Josef Hořčic, Václav Fořt, František Novotný). Josef Hořčic se k dané situaci posléze před davy Čechů vyjádřil: „Jak pánové právě od pana starosty slyšeli, bylo i příslušníkům našeho národa v Ústí nad Labem přiznáno právo, které nám bylo dlouho odpíráno, totiž právo zastoupení v obecním zastupitelstvu a v městské radě“ (Kaiser, 1995, s. 160).

Rozložení politických sil v Ústí nad Labem od této doby až do roku 1935 v podstatě odpovídalo národnostní struktuře obyvatel a sociální struktuře města a okresu s převahou dělnických voličů. Dominantní postavení v jednotlivých parlamentních (roky 1920, 1925, 1929, 1935) a komunálních (roky 1919, 1923, 1927, 1931, 1938¹⁰⁴) volbách měla Německá sociální demokracie. Za ní následovaly střídavě německé nacionalistické strany DNP a DNSAP. Na dalších místech se umísťovala Komunistická strana Československa. Z českých stran nejvíce hlasů získávala Československá strana národně socialistická, případně Československá strana sociální demokracie (Kaiser, 1995).

103 Roku 1921 činil počet obyvatel města Ústí nad Labem 39 830. Z toho bylo 6885 Čechů (Urban, 1924). Růst počtu obyvatel v Ústí nad Labem během let 1880–1930 viz také Příloha č. 2.

104 Volby v tomto roce představovaly jedinou výjimku. Vítězem byla SdP.

Významnou osobností komunální politiky byl dlouholetý starosta a první náměstek starosty města Ústí nad Labem Leopold Pözl¹⁰⁵. Ten během první republiky inicioval několik kroků vedoucích k dalšímu rozvoji města. Jednalo se například o rozsáhlou výstavbu nových bytových domů a vilek v části města Klíše, v obcích Střekov a Novosedlice. V rámci této bytové otázky podpořil i vznik podnikových bytů, které nechal vystavět Spolek pro chemickou a hutní výrobu a firma Heinricha Schichta¹⁰⁶.

Ve svém prvním funkčním období starosty se pokusil také o začlenění dalších přilehlých obcí do města Ústí nad Labem. Jednalo se zejména o obce Bukov, Hostovice, Předlice, Střekov, Vaňov, Všebořice a města Trmice.¹⁰⁷ Narazil však na odpor jak místních zastupitelstev, tak i v řadách zastupitelů města. Obdobné neúspěšné snahy proběhly ještě na začátku 30. let.

Leopold Pözl se jako starosta také zasloužil o hospodářskou prosperitu města. Obratnou finanční politikou získával pro město i v době hospodářské recese mnoho finančně výhodných úvěrů. Hospodářská krize v Ústí nad Labem začala v roce 1931. Vlivem vleklého průběhu byly její následky ve městě patrné ještě v roce 1938. Počet nezaměstnaných v jednotlivých krizových letech kolísal v závislosti na sezónních pracích. Nejvyšší počet nezaměstnaných nastal začátkem roku 1932. Počet nezaměstnaných dosahoval 3,2 % z celkového počtu obyvatel. Postiženo krizí však bylo mnohem více obyvatel, protože příjmy zaměstnaného byly zpravidla jediným příjmem všech členů jeho rodiny. Leopold Pözl proto ve 30. letech podporuje další výstavbu tzv. chudinských domů či bytů pro nezaměstnané v Krásném Březně a na Klíši. Zároveň podporuje z městských zdrojů městské poukazy na potraviny, obuv, ošacení a úhradu nájmu. Podobně se do těchto podpůrných akcí zapojily i ústecké firmy Weinmanna a Petschka zabývající se velkoobchodem s uhlím. Ti od roku 1931 městu poskytovali uhlí za režijní ceny, které následně bylo přerozděleno nezaměstnaným.

Obratná finanční politika starosty Leopolda Pözla a dalších zastupitelů se projevovala i ve výstavbě druhého ústeckého mostu přes Labe (most dr. Edvarda Beneše), která začala v období hospodářské recese v roce 1934. Obdobným způsobem město podporovalo během 30. let výstavbu dalších veřejných staveb, jako byly termální lázně na Klíši a na Střekově či nové školní budovy (Kaiser, 1995; Umlauf, 1960; Bohmann, 1953).

Markantní změnu v životě okresu Ústí nad Labem přinesly až parlamentní volby z roku 1935. Jasným vítězem byla v okrese nacionalistická strana Konrada

105 Ve funkci starosty v letech 1920–1923 a 1931–1938. Ve funkci prvního náměstka starosty Karla Schöppeho v letech 1923–1931 (více viz Kaiser, 1995).

106 V roce 1907 převzal rodinnou firmu po smrti svého otce Johanna Schichta.

107 Vyjma města Trmice jsou v současné době veškeré vyjmenované obce součástí města Ústí nad Labem. V období první republiky tvořily součást politického okresu Ústí nad Labem společně s mnoha dalšími obcemi (viz Příloha č. 17).

Henleina SdP. Ve městě Ústí nad Labem získala bezmála šedesát procent všech platných hlasů. V některých obcích ústeckého okresu dokonce kolem sedmdesáti procent. Na dalším místě skončila s průměrným volebním výsledkem za celý okres kolem patnácti procent dosud dominantní Německá sociální demokracie. Výsledky parlamentních voleb v roce 1935 nezměnily orientaci komunální politiky Ústí nad Labem až do léta 1938. Stále byla řízena německými sociálními demokraty v čele se starostou Leopoldem Pözlzem.¹⁰⁸ Přesto se konec první republiky v Ústí odehrával ve znamení neustálých konfliktů mezi vedením města a nastupujícími nacisty. Ústí nad Labem se stalo jedním z významných míst veřejných demonstrací proti nacismu.¹⁰⁹ I z toho důvodu se po okupaci pohraničí Ústí nad Labem stalo pro nové nacistické vedení nespolehlivým městem. Konec politického okresu Ústí nad Labem stejně jako u ostatních politických okresů severozápadního pohraničí tak přišel se začleněním do tzv. sudetské župy po mnichovské dohodě. V rámci tohoto správního celku pak značná část severních Čech spadala do obvodu vládního prezidenta Hanse Krebse, který si jako centrum tohoto obvodu vybral Ústí nad Labem. Z ekonomického hlediska se tehdy jednalo o nejvýznamnější část celé župy (Houfek & Kaiserová, 2011; Kaiser, 1995; Joza, 1990).

5.2 Zřizování škol

Snahy o zřizování českých škol v pohraničí lze sledovat v souvislosti s rostoucím počtem českých přistěhovalců do severních Čech. Tedy již v druhé polovině 19. století. První skupiny českého obyvatelstva však o vzdělávání svých dětí neuvažovaly. Důvodem byl fakt, že příchozí dělníci a horníci si často nemohli dovolit nechat dítě zahálet ve škole, „když doma chyběla každá ručka“ (Měchýř, 1998, s. 112). Změna nastala s tím, jak se do pohraničních oblastí začínali dostávat i čeští učitelé či redaktoři, kteří byli hlavními iniciátory menšinových aktivit.

Svou roli hrály ovšem i ideologické důvody. Podle vyjádření německého sociálního demokrata Josefa Seligera čeští horníci sice měli zůstat Čechy, ale v zájmu dobrého soužití s německými spoluobčany by jejich děti měly chodit do zdejších německých škol. Konkrétně se vyjádřil, že „je nutné, aby české děti, jež přijdou do německého území, byly vychovávány v dorozumění s Němci, tak aby mohly získávat co největší množství vzdělání, abychom jejich srdce a mysl mohli získat pro naše ideje“ (Kárník, 2003c, s. 32).

108 Komunální volby v Ústí nad Labem proběhly totiž ve 30. letech pouze v roce 1931 a 1938. Zajímavostí je, že již v roce 1931 byl protikandidátem Leopolda Pözla o funkci starosty budoucí nacistický pohlavár třetí říše Hans Krebs. Vítězství Leopold Pözl získal i díky hlasům Čechů, kteří je dali Německé sociální demokracii (Umlauf, 1960).

109 V průběhu let 1936–1938 v Ústí nad Labem proběhlo několik masových demonstrací proti nacismu, kterých se zúčastnilo často kolem patnácti až dvaceti tisíc občanů ústeckého okresu (Kaiser, 1995).

Toto prohlášení ovšem spíše upevňovalo pocitované rozpory mezi německým a českým obyvatelstvem, které Čechy vedly ke snaze posílit svůj národní pocit a k jeho udržení připravit i mladou generaci. Sloužit k tomu mělo nejen zakládání vzdělávacích, kulturních a odborných českých spolků, ale především vzdělávání české mládeže v češtině, a tedy v české škole. V požadavcích českého obyvatelstva po zřizování českých škol německé obyvatelstvo ovšem vidělo snahy o oslabení vlastních politických, kulturních a hospodářských pozic. Proto s nimi nesouhlasilo a využívalo různých forem nátlaku, aby Češi od svých požadavků odstoupili. „Tradičně“ se jednalo o vyhrožování vyhazovem z bytů či práce (Měchýř, 1996; Kocourek, 2003). Postavení českých rodin výstižně líčí výrok jednoho z českých horníků uveřejněný v duchovských Dělnických listech: „Naše dívky, za něž školní plat musíme platit, chodí půl dne cesty do školy, a to ještě německé, ač by česká škola dostatečný počet navštěvovatelů měla, než k čemu, český dělník ten to snese, tomu je vše dobré...“ (Kocourek, 2003, s. 279–280). S tím samozřejmě stále početnější česká menšina a zejména přední osobnosti těchto menšin nemohly souhlasit. Začaly tak iniciovat zprvu školské stávky a posléze i zřizování českých škol.

5.2.1 Cesta k prvním českým školám

Vůbec první české obecné menšinové školy vznikly v severních Čechách v období Rakouska-Uherska za výrazného přispění vlastenecky zaměřeného inženýra a učitele Jana Bydžovského. Jeho zásluhou byla roku 1882 zřízena škola v Duchcově, v roce 1883 v Mostě, v roce 1886 v Bílině a dalších obcích (Šafránek, 1918).

Obdobným způsobem probíhaly snahy o zřízení české obecné menšinové školy i v okrese Ústí nad Labem. K prvním pokusům došlo přímo ve městě Ústí nad Labem poměrně krátce po vydání Hasnerova zákona. Bylo to za úřadování vlastenecky smýšlejícího příslušníka české šlechty okresního hejtmána hraběte Jindřicha Kolovrata, který byl ve funkci v letech 1872–1878 (Staněk, 1909). Ten svolal české rodiče na besedu, kde se rokovalo o potřebě české školy. Po této výzvě se městští radní hraběte ptali, kdo školu bude zřizovat a následně vydržovat. Hrabě Kolovrat údajně odpověděl: „Moji páni, je mi lhostejno, kdo školu postaví, ale česká škola zde do roka musí stát“ (Urban, 1924, s. 106). Krátce po svém projevu byl ovšem poslán na nucenou dovolenou, ze které se již do svého úřadu nevrátil (ibid).

Další pokus o zřízení české školy následoval v roce 1881. V této době spolek Česká beseda požádal ÚMŠ¹¹⁰ o zřízení školy v Ústí nad Labem. Ta do města podala

110 Historie školských spolků spadá do období Rakouska-Uherska, kdy v roce 1880 vznikl ve Vídni první německý školský spolek s názvem Deutscher Schulverein. Protože jeho činnost ohrožovala české zájmy v oblasti školství (zejména v pohraničí), ještě téhož roku vznikla česká obdoba tohoto německého spolku s názvem Ústřední matice školská. Vedle těchto dvou hlavních školských spolků vznikaly ještě tzv. ochranné, resp. obranné spolky (Schutzvereine). Z těch německých měl největší význam tzv. Bund

žádost o zřízení české školy veřejné. Avšak narazila na odpor městské rady, která donutila české rodiče od žádosti odstoupit (Urban, 1924; Staněk, 1909).

Roku 1896 čeští rodiče v Ústí nad Labem opět prostřednictvím ÚMŠ žádají o zřízení alespoň školy soukromé, tedy matiční. Přestože žádosti bylo ze strany úřadů vyhověno, nastal problém při hledání vhodných místností pro vyučování. Ceny za pronájem byly pro ÚMŠ příliš vysoké a stavba zcela nové školní budovy byla vyloučena. Město Ústí nad Labem tak zůstalo do vzniku Československé republiky bez české školy (Urban, 1924).

První úspěšně zřízenou českou obecnou školou v politickém okrese Ústí nad Labem se tak stala až česká obecná škola v obci Krásné Březno. Potvrzení žádosti o zřízení české obecné školy v Krásném Březně bylo získáno od zemské školní rady 7. října roku 1896. Veškeré náklady na školu měla spravovat ÚMŠ, která byla prostředníkem místní české menšiny při podávání žádosti. Ta také zakoupila pro novou školu budovu. Právě kvůli této budově bylo vzneseno ze strany místní obce několik námitek týkajících se prováděných adaptací a hygienických podmínek (Staněk, 1909; Umlauf, 1960). Vlivem těchto sporů byla škola otevřena až v únoru následujícího roku. K problémům začalo docházet v roce 1899, kdy byla obec Krásné Březno připojena k městu Ústí nad Labem. Ústecká městská rada okamžitě zahájila boj proti české škole. Na rodiče byl vyvíjen nátlak, aby své děti přihlásili do německé školy. Využívala přitom zaměstnavatele rodičů dětí a majitele domů, ve kterých české rodiny žily. Nové rodiny mohly být do domů přijaty pouze s podmínkou, že děti budou přihlášeny do německých škol. Totéž platilo i pro přijetí do práce. Tato pronásledování se táhla až do roku 1903, kdy aktivita německých občanů a městské rady ochabla. Roku 1905 místní Češi zaslali zemské školní radě žádost o zveřejnění současné soukromé školy. Přes rozsáhlé řízení ovšem žádosti vyhověno nebylo. Česká obecná škola v Krásném Březně tak až do vzniku Československa zůstala školou soukromou pod patronací Ústřední matice školské (Staněk, 1909; Kaiserová, 1995).

Otevření této školy mělo velký význam i pro české menšiny v okolních obcích. V těch se totiž českou školu nedařilo zřídit, a proto děti z těchto obcí navštěvovaly školu v Krásném Březně. Dokladem může být zpráva z Pamětní knihy o postavení a otevření české školy v Neštěmicích¹¹¹, která informuje o neúspěchu zřízení školy v období Rakouska-Uherska:

der Deutschen Böhmens založený roku 1894 a Böhmerwaldgau založený již roku 1884. Na české straně vznikly v podstatě ve stejné době obdobné spolky s názvy Národní jednota pošumavská (1884) a v roce 1885 Národní jednota severočeská (podrobněji např. Štaif, 2003; Knápková, 2004).

111 Po založení místní rafinérie cukru a chemické továrny (Nestomitzer Solvay-Werke) v roce 1892, respektive 1895 rapidně v této obci vzrůstal počet českého obyvatelstva. To nacházelo práci právě ve zdejších cukrovaru a přílehlých menších podnicích, jako byla strojovna Gebrüder Commichan či kruhová cihelna. Vzhledem k počtu českých školou povinných dětí žijících v této obci tak došlo k několika neúspěšným pokusům o zřízení české školy (Školní kronika, 1919–1933).

Nemohly býti pro ni získány místnosti pro odpor německého vedení obce... děti nejuvědomělejších Čechů navštěvovaly matiční školu krásnobřezenskou. Jako jinde i zde činěn na rodiče nátlak se strany obce, zaměstnavatelů a domácích pánů. Výpověď z práce, z bytu, z obce byla všedním zjevem (Pamětní kniha o postavení, nedatováno, nestr.).

Podobný úspěch se zřízením české školy ještě v období Rakouska-Uherska zaznamenala i obec Chabařovice. Snahy o zřízení české školy v Chabařovicích začaly roku 1895. V tomto roce místní odbor NJS začal sbírat podpisy rodičů, kteří žádali pro své děti výuku v českém jazyce. Během deseti let se o prosazení žádosti pokusili třikrát a vždy s nezdarem. Roku 1905 byla žádost o zřízení české školy obnovena prostřednictvím řídicího učitele J. V. Charváta. K úřednímu „výslechu“ rodičů se však dostavil jen nepatrný počet žádajících. Většina žadatelů byla majiteli dolů a továren, ve kterých žadatelé pracovali, donucena žádost odvolat (Kaiser, 1995; Tlustý, 1909; Urban, 1925).

Nejvýznamnější pokus o zřízení české menšinové školy v Chabařovicích proběhl v roce 1908. Dne 1. prosince roku 1908, v předvečer císařova jubilea, kde císař vyhlásil heslo „Vše pro dítě“, zahájilo v Podkrušnohoří 15 000 českých dětí školskou stávku. Ta měla být apelem ke školním úřadům, aby konaly svou povinnost, danou jim zákony (Doležal, 1964; Urban, 1925). Této stávky se zúčastnily i české děti z Chabařovic na německé škole. A to i přesto, že je místní školní rada odrazovala písemnými pohrůzkami. Ty ovšem čeští rodiče vraceli s tím, že němčině nerozumí (Urban, 1925). Poté co Ministerstvo kultu a vyučování rozhodlo, že se postará o odstranění alespoň těch nejnaléhavějších nedostatků v českém menšinovém školství, byla stávka 6. prosince odvolána (Doležal, 1964). Česká škola v Chabařovicích nakonec byla otevřena až 16. září roku 1910 pod patronací NJS. Šlo o jednotřídní soukromou školu, kterou podle zápisu do školního roku 1910/1911 začalo navštěvovat 91 dětí (Konferenční zápisy 1910/1924).

Poslední pokus o zřízení české obecné menšinové školy, který se datuje do období Rakouska-Uherska, proběhl v obci Předlice. Obyvatelé české národnosti žijící v Předlicích pod vedením Františka Novotného založili roku 1912 školský komitét. Ten provedl soupis dětí, které chtěly školu navštěvovat. Na tomto základě pak komitét vyhotovil žádost, kterou adresoval okresní i zemské školní radě a místnímu obecnímu úřadu. Žádost však byla úřady odmítnuta s odůvodněním, že „české školy zapotřebí není, neb v místě jest moderní prostorná škola s vyučovacím jazykem německým“ (Paměti Františka, nedatováno, nestr.). Za této situace došlo ke spolupráci s ÚMŠ, se kterou byla dojednána výstavba školní budovy. Pozemek pro školu ovšem musel koupit německý občan, protože němečtí majitelé pozemků Čechům vyhovět nechtěli.

Se stavbou budovy se začalo roku 1912. Stavba však musela být nahlášena a naplánována nikoliv jako škola, ale jako obytný dům, jinak by ji německé úřady opět neschválily (Školní kronika 1933/1952). Kolaudace budovy ze strany školních úřadů

proběhla bez problémů. Obecní úřad však stavbu budovy nechtěl uznat z důvodů nesplněných hygienických norem a trval na dodržení stavebních plánů (ibid).

I přesto začal učitel Valtr v září roku 1913 s výukou. Obecní úřad proto vyslal strážníka s rozkazem vyučování zastavit a školu zapečetit. Druhý den ovšem vyučování probíhalo dál, pečeť byla neznámo kým stržena. Obecní úřad tak narychlo svolal schůzi, na které se dohadoval další postup. Česká škola v Předlicích byla nakonec obsazena četníky a děti ze školy vyhnány (Paměti Františka, nedatováno). Jakým způsobem celá policejní akce proběhla, ukazuje následující citace:

Učitel Valtr vystihl nebezpečí, a proto nechal děti spívati rakouskou hymnu (zachovej nám, hospodine, císaře a naši zem) četníci (*sic*) to překvapilo a určitou dobu rozlobení zůstali státi v pozoru, při dalším opakování však učiteli vyhrožováno udáním zneužití posvátné hymny, děti pak únavou i ze strachu před četníky přestali (*sic*) spívati a četníci se dali do práce (ibid, nestr.).

Školní budova byla rozkazem okresní školní rady v Ústí nad Labem opět zapečetěna a pro tentokrát i policejně hlídána (Urban, 1924). Česká obecná škola v Předlicích tedy fungovala před rokem 1918 stěží jeden den.

Vznik Československé republiky doprovázelo očekávání ve zlepšení situace v otázce zřizování českých obecných menšinových škol. Svědčí o tom i část proslovu Josefa Hořčice, který se po obsazení Ústí nad Labem československými vojsky v prosinci roku 1918 stal jedním ze tří českých členů nově zvolené dvanáctičlenné městské rady. Před davy Čechů, kteří u příležitosti voleb postávali před městskou radnicí, pronesl kromě jiného i následující slova: „Naší první a nejsvětější povinností bude získat v Ústí nad Labem školy v takovém počtu a druhu, jaký odpovídá potřebám českého lidu“ (Kaiser, 1995, s. 161). Od této chvíle tak měla česká menšina ve věci zřizování českých škol poprvé v historii zastání i v městském zastupitelstvu.

Na mnoha místech pohraničí byly první měsíce existence Československé republiky doprovázeny i vznikem nových českých škol. Ty ovšem byly zřizovány zcela živelně bez jakéhokoliv legislativního ukotvení za všeobecné euforie pramenící ze získané svobody. Příslušný zákon vyšel až v dubnu roku 1919 (Valenta, 1995). Zřizování škol, ačkoliv až do dubna roku 1919 nemělo zákonné ukotvení, ovšem nebylo tím hlavním problémem pro české školy. Tím byla praktická rovina jejich fungování, faktická realizace vyučovacího procesu. Tedy dle litery zákona jejich otevření (Číslo 189, 1919; Číslo 295, 1920). Jednoduše řečeno, české školy neměly v mnoha případech po svém zřízení k dispozici žádné místnosti, kde by výuka mohla probíhat.

Nově vydaný Metelkův zákon na situaci nekontrolovatelného bouřlivého růstu počtu českých škol v pohraničí reagoval některými svými ustanoveními. Vedle pravidel pro zřizování a otevírání obecných a měšťanských škol určoval i podmínky pro jejich umístění. Významným ustanovením v tomto směru pak byla možnost

pronájmu či dokonce vyvlastnění celých budov či místností od jiných subjektů. Jeden z paragrafů doslova stanovoval, že „každý vlastník reality je povinen místnosti své pro tyto účely (vyučování) propůjčiti, není-li tím ohroženo jeho vlastní bydlení, nebo jeho vlastní živnost ... nebo vyvlastniti již postavenou budovu, aby v ní byla umístěna škola a byt správce“ (Číslo 189, 1919, s. 264). Zákon tímto paragrafem do jisté míry reagoval i na velmi komplikované podmínky, ve kterých se nový stát ocitl. Ty lze charakterizovat všeobecným hospodářským rozkladem, převodem průmyslu z válečných poměrů, vysokou nezaměstnaností, bytovou nouzí ad. První kroky nové vlády v nastalé situaci tak vedly především k hledání metod a prostředků, jak oslabit příčiny tohoto sociálního napětí (Deyl, 1990). Pro výstavbu nových školních budov v tomto období jednoduše nebyl prostor.

Vydáním tohoto zákona ovšem problém s umisťováním zřízených škol nezanikl. Mnohé z pramenů uložených v Archivu města Ústí nad Labem ve fondech jednotlivých českých a německých obecních škol okresu Ústí nad Labem odhalují několik typických situací, ke kterým ve snaze otevřít českou školu docházelo.¹¹² V první řadě vznikaly školy, které byly umisťovány v budovách německých škol. Dále školy, které nebyly po dlouhé roky od svého zřízení umístěny, a de facto tedy ani otevřeny. Vedle toho školy umisťované do prostorů, které zdaleka nevyhovovaly podmínkám daným zákonem. A v neposlední řadě školy, které získaly pro sebe svou vlastní budovu.

5.2.2 Nezdořilým hostem

Metelkův zákon kromě nařízení, kterým bylo možné si pronajmout či vyvlastnit prostory pro vyučování, stanovoval i přesná pravidla vyjednávání v těchto procesech. Tato jednání, tzv. komisionální šetření, se uskutečňovala za účasti vlastníka reality či jeho zástupce a osob pověřených předsedou zemské školské rady či v případě škol zřízených Ministerstvem školství a národní osvěty osobou pověřenou samotným ministerstvem. Cílem těchto řízení bylo zjistit stav vyhlédnutých místností či budov pro případný pronájem nebo zábor. Komisionální řízení probíhala na základě žádosti podané k výše řečeným institucím, tedy buď k zemské školní radě, či k MŠANO. Následně byly uvažované místnosti k pronájmu prohlíženy za účasti všech pověřených osob a vyhodnoceny (srov. Číslo 189, 1919; Číslo 295, 1920; Školy – různé záležitosti, kart. 150, nedatováno).

Tato komisionální šetření byla často směřována do již existujících německých školních budov, respektive do školních budov, kde fungovala německá (obecná

¹¹² Tyto problémy se netýkaly českých škol zřízených již za Rakouska-Uherska. V těchto případech tyto školy již většinou svou školní budovu vlastnily, protože byly pod patronací některého ze školních spolků. Na Ústecku se jednalo například o školy v Krásném Březně a Chabařovicích, které byly postaveny na náklady ÚMŠ a NJS.

či měšťanská) škola. Tyto kroky nebyly namířeny ani tak proti německému obyvatelstvu a jeho kultuře, jak to často německými občany bylo zejména po vydání Metelkova zákona prezentováno (viz např. Umlauf, 1960; Kasper, 2006), ale z ryze reálných důvodů. Před rokem 1918 německé školy totiž navštěvovaly i děti českých rodičů. To dokládají i různé archivní materiály, jako jsou třídní knihy, třídní katalogy, soupisy dětí školou povinných ad.¹¹³ Počet dětí se tedy nijak nezvýšil, pouze došlo k jejich rozdělení podle národnosti. To platilo i v případě dané školní budovy.

K tomuto přebírání části budovy oproti možným očekáváním docházelo bez větších národnostních či jiných konfrontací (Goldbach, 1998). Dokládá to i následující ukázka ze školní kroniky české obecné školy v Neštěmicích:

Nutnou potřebou vhodných místností pro českou školu vyjednával s obcí plnomocník zem. šk. rady p. Jan Kamenický, místodržitel. tajemník v Ústí n/L o propůjčení potřebných učeben české škole. Jednání vedlo bez všelikých obtíží k výsledku a obec podvolila se propůjčiti II. patro budovy německé školy k tomuto účelu, totiž 4 třídy a 1 místnost za kabinet a kancelář (Školní kronika 1919–1933, nedatováno, nestr.).

Konflikty se dostavily až v průběhu dalších let s růstem počtu českých žáků a úbytkem německých. S úbytkem německých žáků totiž bylo spojeno i redukování počtu německých tříd. To umožňoval Metelkův zákon (Číslo 189, 1919). Tyto redukce končily v některých případech i úplným uzavřením německých škol, často z ekonomických důvodů. A právě tyto situace německé obyvatelstvo vnímalo jako tzv. Schuldrosselungen, tedy utlačování německých škol či utlačování německé kultury (Kořalka, 1997; Umlauf, 1960).

Příkladem toho, jak postupně docházelo k přebírání původně německých školních budov a uzavírání německých škol prostřednictvím Metelkova zákona, je osud německé školy v obci Roudníky. Tato obec, která se nachází poblíž města Chabařovice, se již v období Rakouska-Uherska vyznačovala vysokým zastoupením českého obyvatelstva.¹¹⁴

Prameny prozrazují, že první škola v Roudníkách vznikla v roce 1894. Jednalo se o německou veřejnou obecnou školu, kterou navštěvovaly i děti českých rodičů (Schulchronik 1894–1934). Během své existence fungovala jako škola třídní až

¹¹³ Pro školy v ústeckém kraji se jmenovaný materiál dochoval ve velmi bohatém množství a až na pár výjimek jsou tyto materiály obsaženy ve všech fondech v této knize zmiňovaných škol. Není výjimkou, že tyto fondy obsahují tento druh archivních pramenů pro jednotlivé třídy ve všech letech existence dané školy (například Katalog I. třídy, 1919/1920; Katalog 1. třídy 1918/1919; Katalog 2. třídy 1918/1919).

¹¹⁴ Jednalo se o jedinou obec na území politického okresu Ústí nad Labem, kde počet českého obyvatelstva během první republiky převyšoval počet německého (viz Statistický lexikon, 1924, a také Příloha č. 18, 19 a 20).

čtyřtřídní. Snahy o zřízení české školy v obci Roudníky se datují k roku 1903, kdy v této obci byl založen odbor NJS (Školní kronika 1920–1938). K založení školy ovšem v této době nedošlo, protože zástupci Národní jednoty zjistili, že „za žádnou cenu nebylo možno koupiti od zdejších německých majitelů pozemků příhodné stavební místo“ (Školní kronika 1920–1938, nestr.). Teprve až v roce 1911 se podařilo NJS v Praze zakoupit ve zdejší obci dům, stejně tak jako i příhodné místo pro školu. Ihned začalo další kolo jednání o zřízení české školy:

Byla sepsána žádost, kterou podepsali všichni čeští rodičové... Proti žádosti té obecní zastupitelstvo podalo okamžitě několik rekursů, a poněvadž ani rakouské úřady v dobách těch podobné věci rády a rychle nevyřizovaly, došlo teprve 3. května 1914 ke komisionálnímu řízení, které se dalo za neslýchaného teroru a násilí ze strany německé (Školní kronika 1920–1938, nestr.).

Konkrétně jsou v kronice uvedeny pohružky týkající se výpovědí z bytů a práce a podplácení některých „nepevných“ českých obyvatel. Ve svém důsledku to znamenalo, že většina rodičů svou žádost odvolala. Žádost tak nevyhovovala znění zákona a škola zřízena nebyla (viz Číslo 62, 1869). Po vypuknutí první světové války byly veškeré naděje na založení české školy již zcela pohřbeny.

Nová příležitost tak nastala po vzniku Československa. Na začátku března roku 1919 zahájily všechny české děti této obce školní stávku a prohlásily, že německou školu navštěvovat nebudou (Školní kronika 1920–1938). Tyto okolnosti vedly k tomu, že „bez okolků byly v prvním patře německé školní budovy zřízeny dvě třídy jako česká škola. Pro německou zůstala tedy jedna třída, která byla zřízena v přízemí hned vedle bytu německého řídícího učitele“ (Schulchronik 1894–1934, nestr.).

Důvodem snížení počtu tříd na německé škole byl samozřejmě fakt, že mnoho českých dětí chodících do německé školy ihned přešlo do nově zřízené české školy, čímž došlo na německé škole k úbytku počtu žáků. Ve své podstatě nemusely české děti opouštět vlastní lavice, došlo pouze k administrativním úpravám.

Německá škola se ovšem touto redukcí počtu tříd dostala do svízelné situace, která začala ohrožovat i samotnou existenci školy.¹¹⁵ Podle školní kroniky německé školy totiž škola nemohla vykázat zákonný počet dětí pro školy veřejné. Podle zákona bylo zapotřebí nejméně 40 školou povinných dětí v průměru tří let (Číslo 189, 1919). K zápisu bylo ovšem přihlášeno pouze 33 školou povinných dětí. Ve svém důsledku by zánik veřejné německé školy znamenal nutný přechod německých dětí

115 Redukce počtu německých tříd se týkala i mnoha dalších škol v okrese Ústí nad Labem v podstatě během celých 20. let. Důvodem byla nižší porodnost u německého obyvatelstva během válečných let. V průběhu 20. let tak postupně na německých školách klesal počet dětí ve věku povinné školní docházky. Na českých školách přitom docházelo k pravému opaku z důvodu příchodu nového obyvatelstva. Tento trend, jak dokazují kroniky českých i německých škol a obecní kroniky obce Předlice uložené v AmUL, skončil až na přelomu 20. a 30. let (viz Školní záležitosti, různé, 1919–1925; Schulchronik 1887/1938).

na školu ve vedlejší školní okrsku Vyklice (Schulchronik 1894–1934). Tato situace vyvolala u německého obyvatelstva bouři nevole, která vyvrcholila školní stávkou ve dnech 8.–9. října roku 1920. Uspořádána byla pod vedením Sociálně demokratického spolku. Samotný průběh popisován není. Z pramenů se dozvídáme pouze to, že na oba dny byla německá škola zavřena. Stávka německých rodičů ovšem nevedla k žádným výsledkům. Hrozba uzavření německé školy tak byla nakonec řešena tím, že školu začaly navštěvovat i děti z německé školy z vedlejší obce Vyklice. Toto řešení bylo ovšem dlouhodobě neudržitelné, a tak se celý problém pokusilo německé obyvatelstvo obce Roudníky vyřešit následujícím zajímavým způsobem:

Aby byla zajištěna existence německé školy v Roudníkách podle právních předpisů, založil pan Fischer v Roudníkách na své náklady sirotčinec, kde převzal i vedení a přivedl šest sirotků (1 chlapec + 5 dívek) ... později zde byli ubytováni ještě dva sirotci (Schulchronik 1894–1934, nestr.).

Vlivem Fischera se tak do obce dostaly další německé děti, které byly ihned zapsány na německou školu, aby počet školou povinných dětí odpovídal zákonné normě. Tímto krokem tak byla škola před uzavřením na čas zachráněna.

Uchránit školu před úplným uzavřením se dařilo až do 29. května roku 1925. Tento den z prezidia zemské školní rady totiž přišlo zcela nečekané rozhodnutí o tom, že německá veřejná škola bude k poslednímu dni měsíce června rozpuštěna z důvodu nízkého počtu žáků na základě znění paragrafu 9 Metelkova zákona. V této chvíli bylo totiž na škole zapsaných jen 22 dětí (Schulchronik 1894–1934).

Proti tomuto rozhodnutí místní německé obyvatelstvo podalo ihned odvolání, kde uvedlo několik bodů, proč by škola měla být zachována. Na prvním místě si němečtí rodiče prostřednictvím svého zástupce stěžovali u MŠANO na to, že „školní budova, ve které se nyní nachází dvojtřídní česká škola, byla postavena většinou z daní německého rolnictva, podnikatelů a vlastníků domů ... vyučovací pomůcky školy byly darovány škole Německým červeným křížem ... a spolkem Školního krejcaru“ (Schulchronik 1894–1934, nestr.). Rodiče uváděli dále i důvody, které měly svůj odraz v sociálním postavení německého obyvatelstva v této době. Upozorňovali například, že místní němečtí horníci vzhledem k pracovní krizi a špatným sociálním podmínkám nemají možnost uhradit svým dětem výlohy spojené s cestou do německé školy, která se nacházela ve vedlejší obci Vyklice. Cestování dětí do vzdálené školy navíc rodiče spojovali s obavami o mravní bezúhonnost dětí, protože děti by cestu absolvovaly bez dozoru (Schulchronik 1894–1934). Ve svém důsledku však toto odvolání bylo zamítnuto. Nepomohla ani osobní intervence zástupce této školy Hermanna Fügnera a Karla Pohla u zemské školní rady a veřejná německá obecná škola byla uzavřena.¹¹⁶

¹¹⁶ Prameny bohužel neprozrazují důvody zamítnutí těchto intervencí.

Původně německá škola tedy zanikla a její školní budovu včetně veškerého zařízení převzala česká škola, a to bez jakékoliv náhrady.¹¹⁷ Staré přísloví „Host přijde, host odejde, hospodář zůstává“ tak v tomto případě vzalo zcela zaslé. Český host se k německému hostiteli zachoval naprosto nezdořile.

Během prvních let existence Československa takovéto zabírání původně německých školních tříd bylo poměrně časté. Z pohledu německého obyvatelstva žijícího v ústeckém okrese byl nejhorsším rokem rok 1925. V této době došlo v rámci této oblasti k uzavření 134 německých tříd a přímo ve městě Ústí nad Labem bylo spojeno 15 dalších německých tříd (Umlauf, 1960).

Snaha o udržení německých obecných škol a zamezení zvyšujícího se počtu českých obecných škol se odehrávala v několika rovinách. K tehdejšímu MŠANO byly za podpory rodičů německých žáků posílány pravidelně i několikrát během roku různé deputace místních německých školních rad. To je například zaznamenáno v kronice německé obecné školy ve Velkém Březně, kde stojí, že se škola v rámci svých deputací snažila zamezit vyvlastnění svých učebních prostor pro zdejší nově zřízenou českou obecnou školu (Schulchronik 1904–1943).

Nejmasyvnější výraz odporu vůči českému menšinovému školství a československému školství vůbec představovaly ovšem německé školské stávky. K jedné z největších došlo 6. září roku 1925. Organizována byla německými politickými stranami a netýkala se pouze okresu Ústí nad Labem. Protože obdobná situace panovala v celém severočeském pohraničí, propukla tato stávka i v Liberci, Teplicích a dalších i menších obcích a městech (Das Volk steht auf, 1925). Místní ústecké noviny o stávce v Ústí nad Labem referovaly následovně:

Šest německy smýšlejících stran z města a okolí svolalo německé obyvatelstvo na neděli dopoledne na Tržní náměstí¹¹⁸, aby manifestovalo zachování německého školství, které je tak těžce poškozováno současnými vládními opatřeními. Očekávaly se tisíce manifestujících, sešlo se ovšem pouze několik stovek lidí, zatímco v jiných menších městech ve stejnou hodinu pochodovaly tisíce lidí. Tím ovšem neskončí plány dané současnými vládními opatřeními na zničení německé síly, a je tak nutné doufat, že Němci Čechům ukážou svou nezdořilou vůli a železný odpor na dalších protestních pochodech. A poté přijde také čas, kdy hlas volající „Pojďme do ulic“ nezůstane nikým nevyslyšen, že již nikdo nezůstane doma (Gegen die Zerstörung, 1925, s. 2).

117 Po uzavření německé školy pokračovaly intervence Hermanna Fügnera a Karla Pohla u MŠANO dál. Za této situace usilovali o zřízení alespoň menšinové školy. Podle zákona menšinová škola mohla být výjimečně zřízena i pro nižší počet žáků. K tomu došlo po šesti letech v roce 1931. Jedná se přitom o dosud jediný zdokumentovaný případ existence německé obecné menšinové školy na našem území (podrobněji viz Šimáně & Zounek, 2012).

118 Dnešní Mírové náměstí.

Citace ukazuje, že konkrétně v Ústí nad Labem tato stávka u německého obyvatelstva nevyvolala valnou odezvu. Proč tomu tak bylo, nelze z pramenů zjistit. Svou roli mohl hrát zvolený den i počasí.¹¹⁹ Přes pasivitu ústeckých Němců to byl ovšem jasný signál k MŠANO, že situace v otázkách německého školství v pohraničí je alarmující a je nutné ji řešit. Situace se však nijak nezměnila. Podobné uzavírání školních tříd je z pramenů patrné i v následujících letech.

5.2.3 Provizorium

Výše popsaný případ týkající se zabránění celé německé školní budovy a zrušení německé školy v Roudníkách byl ovšem na Ústecku ojedinělý.¹²⁰ Běžnější bylo soužití německé a české školy v původně německé školní budově. Toto soužití mělo být pouze provizoriem do doby, než se podaří opatřit samostatnou budovu pro českou školu.

Avšak ani toto řešení z hlediska průběhu výuky nebylo ideální. Ze školní kroniky české obecné školy v Neštěmicích můžeme vyčíst, že do původní německé školní budovy byly vměstnány dokonce tři školy (německá škola chlapecká, německá škola dívčí a česká škola smíšená). Tělocvična musela být navíc zrušena a přeměněna na byt pro řídícího učitele české školy (Školní kronika 1919–1933). Toto každodenní soužití navíc doprovázelo mnoho drobných potyček, které vyplývaly například z každodenního střetávání žáků jednotlivých škol sídlících v dané budově (Školní kronika 1921/1935). Zajímavé je, že tyto konflikty vznikaly až ve škole. Z konferenčního protokolu české školy v Předlicích totiž lze zjistit, že české děti se s německými mimo školu běžně přátelily při všech možných příležitostech. Opak nastával, když se děti setkaly ve škole. „Počátkem návštěvy školy rázem mizí většinou přátelské styky, německé děti velmi často se českým dětem vyhýbají, ba zhusta je i pronásledují. Často se musí zakročovati proti nadávkám německých dětí českým“ (Konferenční protokol 1934/1948, nestr.). Tyto konflikty nemusely mít ovšem vůbec základ v národnostních antipatiích žáků či učitelů, jak bylo českými i německými učiteli konstatováno, ale mohly se v těchto situacích projevit vlastnosti typické pro děti školního věku, jako je potřeba předvést se, obstat před ostatními apod. (Helus, 2004).

Národnostní podtext těchto drobných konfliktů je patrný spíše u pomocného personálu školy, jako byli školníci a uklízečky. Ten většinou zůstával po rozdělení

119 Jednalo se o neděli. Navíc pravděpodobně nevládlo příznivé počasí. Například zápisy ze školní kroniky obce Neštěmice uvádějí, že začátek školního roku probíhal za poměrně chladného a deštivého počasí. Údaje pro 6. září roku 1925 z Klementina uvádějí průměrnou teplotu kolem 12 °C (viz Školní kronika 1919–1933; Klementinum, dostupné z http://www.in-pocasi.cz/archiv/stanice.php?stanice=praha_klementinum).

120 Prameny AmUL další podobný případ neodhalují.

školy neměnný, a tedy německého původu. Podle dochovaných zpráv se tento personál s novou situací vyrovnával poněkud svérázným způsobem. Například fackování českých dětí při jejich příchodu do školy byla „oblíbená kratochvíle“ školníka Krausseho (Schulchronik 1919–1931). Dále se jednalo například o záměrně vyvolávané spory. Příkladem může být následující stížnost českého učitele Loučky z české obecné školy v Trmicích adresované zemské školní radě:

Jsem nucen stěžovati si, jak následuje: Dne 19. II. 20 měla mít od 10 h. IV. třída tělocvik. Milostpaní školnice odešla si však na výdělek (zpívá na pohřbech) a my nemajíce vlastního klíče, nemohli do tělocvičny. Musím v tom viděti zúmyslnost, ježto školnice má rozvrh našich hodin tělocviků, má nám zatopiti – vzdor tomu si odejde, aniž by nám aspoň klíč poslala. Aby ta věc byla jasnější, uvádím případy, jak nám pí. školnice „přeje“ ... P. učitel Novák neměl v min. dnech ve třídě zatopeno, a když vzkázal pí. školnici, aby přišla zatopiti, dala v odpověď, „že tam topit nebude, protože p. učitel příkládal, a ona když zatopí, nikdo už nemá s tím co dělati!“ ... Německé děti vpustí do školy i dřívě, naše nedávno honila po schodech pohrabáčem (!) a dle tvrzení dětí jednu žákyni uhodila jím do zad ... Krátce tento stav je neudržitelný. Opatřením čes. školníka pro nás se nezmění, naopak, hádali by se pak český s německým. Jediné východisko: postaviti novou českou školu... (Školy – různé záležitosti, kart. 150, nestr.).

Výše citovaný text potvrzuje, že provizorní umístění české školy do německé školní budovy bylo na delší dobu neudržitelné a mělo značný vliv na její celkový chod. Přesto tato provizoria přetrvávala v obdobných podmínkách, vylíčených v citované stížnosti výše, mnoho let. Ve stejné situaci se nacházela například i česká obecná škola v Neštémicích zřízená v roce 1919 a fungující s dalšími dvěma německými školami v jedné školní budově až do roku 1931. Teprve až tento rok byla přestěhována do nově postavené školní budovy (Pamětní kniha o postavení, nedatováno).

5.2.4 Nekonečné hledání

Zdaleka ne všechna komisionální řízení týkající se pronájmu vhodných vyučovacích prostor byla úspěšná. To platilo především pro obce, kde stav místní německé školy neumožňoval propůjčit vyučovací prostory pro českou školu či tam, kde německá škola zcela chyběla a místní děti jak českých, tak i německých rodičů navštěvovaly školy v některých ze sousedních obcí. Názorným příkladem jsou události, které se týkají snah o otevření českých obecných menšinových škol v obci Chlumeč a Lochočice.

Již po vzniku první republiky byla v obci Chlumeč vytvořena komise, která měla za úkol řídit činnost ve věci zřízení české obecné školy. V čele této komise stáli J. Černý, J. Hašek a J. Slavík. Tito muži společně provedli nutný soupis českých

dětí, který byl předpokladem pro podání žádosti o zřízení školy. Jak je uvedeno v kronice školy:

Po získání potřebného zákonitého počtu dětí zaslána byla žádost dne 14. května 1920 do Prahy za zřízení zde české obecné školy veřejné. Již 1. června 1920 výnosem zemské školní rady v Praze ze dne 21. V. 1920 č. IV. – 5.154 dochází žádost kladného vyřízení, a tak podle zákona ze dne 3. dubna 1919 č. 189 Sb. z. a nař. rozhodl se zemský správní výbor v dohodě spolu s ministerstvem školství a nář. osvěty zřídit v obci Chlumu veřejnou obecnou školu s českým jazykem vyučovacím. Škola má býti otevřena počátkem šk. roku 1920–21. Nyní nastává určití dle § 7. budovu, ve které bude škola umístěna (Školní kronika 1922–1938, nestr.).

Tato zpráva je dokladem toho, jak zřizování a otevírání menšinové školy probíhalo. Podle ní byla škola sice úředně zřízena, ale ve skutečnosti nemohla fungovat. Důvodem byla absence vhodných vyučovacích prostor a dalšího materiálního zajištění. V těchto případech musela být podle Metelkova zákona vytvořena komise, která prováděla šetření ve věci pronajmutí vhodných vyučovacích prostorů. Protokol sepsaný 20. května roku 1920 u obecního úřadu v Chlumci ukazuje, jak takovéto šetření probíhalo.

Na otázku komise, které místnosti dává místní školní rada pro novou českou školu k dispozici, prohlásil starosta obce jakožto předseda místní školní rady, že v budově německé školy v Chlumu není k dispozici místností žádných pro umístění české školy. Škola ta má kromě bytu správce školy 7 tříd s 376 školou povinnými dětmi, které nyní školu navštěvují. I při redukci počtu dětí v jednotlivých třídách, jež odpadnutím českých dítek nastane, nebude mít žádná třída ta málo dětí, aby bylo umožněno stažení 2 tříd dohromady v třídu jednu (Školní kronika 1922–1938, nestr.).

Starosta obce proto navrhl jiné místnosti, které si účastníci prohlédli a k nimž se v jednom z dalších protokolů vyjadřují:

Jmenované skupiny místností nevyhovují, jak již řečeno, zúplna požadavkům¹²¹, jež se na školní místnosti kladou, přece však poněvadž dle výroků všech účastníků komise není jiných vhodných místností k dispozici, mohla by se zde česká škola prozatímně umístiti. Zástupci českých rodičů a majitel domu velkostatkář Westfahlen vyslovují se pro skupinu místností zprvu popsanou (Školy – různé záležitosti, kart. 151, nedatováno, nestr.).

O dalším průběhu získávání místností se dovídáme v kronice této české školy. Podle ní byl návrh velkostatkáře Westfahlena přijat a česká škola měla být umístěna

121 Zejména vstup do školy po dřevěných schodech a malá prosvětlenost místností. Viz Příloha č. 3.

v bývalém lihovaru. Následovaly nejnutnější stavební úpravy a obstarávání základního materiálního zajištění pro školu, zejména školních lavic. Ty měla na základě dohody s místní německou školní radou dodat německá škola. Nicméně vznik české školy v Chlumci vyvolal u místního německého obyvatelstva vlnu nevole, která se projevovala v bojkotu této školy a v „agitačních“ návštěvách u některých ještě ne zcela rozhodnutých českých rodičů. Ty sledovaly zejména zapsání jejich dětí do německé školy. Vrcholem tohoto bojkotu pak bylo prohlášení řídicího učitele německé školy: „Raději lavice rozsekám a spálím, nežli bych je dal do české školy“ (Školní kronika 1922–1938, nedatováno, nestr.).

Nicméně situace v Chlumci se nakonec uklidnila, a to i přes to, že lavice získány nebyly. Dne 12. září roku 1920 tak byla slavnostně otevřena nová česká obecná škola a den nato se začalo s výukou. Ta ovšem začala za kuriózní situace, kterou vystihuje následující citace:

Česká škola postrádala všeho, neměla toho nejmenšího kousku nábytku, žádného prostředku vyučovacího a ani toho nejhlavnějšího neměla, totiž lavic. Tak byl zpříjemněn dětem první den v české škole, že bylo jest jim seděti na zemi (Školní kronika 1922–1938, nestr.).

Jelikož nebyly lavice dodány ani v dalších dnech, výuka probíhala na vycházkách do přírody. Vše nakonec musel zachránit až příjezd ústeckého hejtmána Jana Kamenického, který celou situaci vyřešil tím, že od německé školy bylo odkoupeno za 1500 Kč 53 lavic, které byly ihned se slavnostní pompou převezeny z německé do české školy (ibid.).

Celá situace, kdy česká škola byla sice úředně zřízena, ale ve své podstatě nemohla být otevřena kvůli chybějícím výukovým prostorům, nebyla při zřizování českých obecných menšinových škol v ústeckém okrese řídkým jevem. Nejvíce markantní to je u české obecné školy v Lochočicích, která byla úředně zřízena v roce 1928, ale otevřena až v roce 1934 (Školní kronika 1934–1938). Důvody tohoto stavu opět prozrazují protokoly z jednotlivých komisionálních šetření. Příkladem může být protokol ze dne 31. srpna roku 1928:

Podepsaní za přítomnosti starosty obce a zástupce místní školní rady odebrali se nejprve do domu Václava Habela č. 35 a zjistili, že jest to domek jednopatrový, masivně stavěný... Majitel s jeho manželkou obhospodařuje dva strychy pole a musí z nedostatku hospodářských budov vůbec ukládati v místnostech prvního na půdě sklizeň. Majitel domu Václav Habel prohlašuje: Jen kann nicht freiwillig irgend ein Zimmer für Schulzwecke zu vermieten und zwar aus nastehenden Gründen: Ich betreibe Landwirtschaft, weil meine Pension Monat Kč 400 nicht für den Lebensunterhalt meiner Familie von 2 Köpfen ausreicht. Ich habe 2 Strich Feld und 3 Ziegen und bin genötigt manges von Wirtschaftsgebäuden alles im Hause unterzubringen. So kommt es vor dass im Winter

sogar der kleine Wagen im Hausgang stehen muss¹²² (Školy – různé záležitosti, kart. 150, nedatováno, nestr.).

Nato šla komise do dalšího vyhlédnutého domu, jehož majitelem byl Antonín Dvořák. Nicméně i zde komise našla velké nedostatky: „Krov a trámy nad I. patrem jsou červotočí zachvácené a celkový stav stropu nad I. patrem vzbuzuje obavy, že může nastati zřícení“ (ibid). Komise tak pokračovala prohlídkou tanečního sálu hostince Sonnenhof. Přitom zjistila, že „není oddělen od dvou oddělení, kde stojí výčep a kde sedí netančící hosté. Do sálu jest zabudována estráda pro hudebníky. Okna sálu jsou jednoduchá a místnost by se nedala v zimě s ohledem na rozlohu vytopiti“ (ibid). Nato byl požádán starosta obce, aby se vyjádřil o možnosti zřízení školy jinde. Ten se ovšem vyslovil tak, že v obci Lochočice není naprosto žádný volný pokoj k dispozici pro českou školu (ibid).

Situace se při dalších komisionálních prohlídkách po několika let opakovala. Školu se tak podařilo otevřít až v roce 1934 v bytě českého horníka Václava Suka. Tuto školu pak navštěvovalo 17 dětí (Školní kronika 1934–1938).¹²³

Předchozí ukázky dokazují, že zřízení školy podle Metelkova zákona ještě zdaleka neznamenalo fungování školy v praxi. V případě otevírání české školy v Chlumci hrála svou roli i neochota místního německého obyvatelstva. Na příkladu české školy v Lochočicích se ovšem ukazuje, že vzdor německého obyvatelstva nemusel být jedinou příčinou, která zamezovala faktickému otevření škol. V obci Lochočice jednoduše nebylo školu kde otevřít a hledání vhodných vyučovacích prostorů se stalo opravdu nekonečnou záležitostí.

Podobné problémy se vyskytovaly i v jiných obcích ústeckého okresu. Svědčí o tom například korespondence mezi Zemským úřadem v Praze a Inspektorátem menšinových škol národních s československým jazykem vyučovacím v Ústí nad Labem. Její obsah prozrazuje, že v obci Přestanov byla 2. prosince roku 1929 zřízena česká škola, která ovšem nemohla být otevřena kvůli absenci vhodných vyučovacích místností (Školy – různé záležitosti, kart. 151, nedatováno). Hledání místností se podobně jako v případě české školy v Lochočicích protáhlo na šest let. Výuka na škole začala až v roce 1935 (Katalog všech ročníků 1935/1936).

V této souvislosti se nabízí otázka, proč tuto situaci neřešilo MŠANO podporou výstavby nových školních budov. Prameny na tuto otázku přímo neodpovídají. Nicméně lze přemýšlet o tom, že pro MŠANO nepřicházela výstavba škol pro menší počet dětí v úvahu. Dokladem může být například skutečnost, že česká škola v Nešticích, kterou každý rok navštěvovalo kolem 150 dětí (ve srovnání se 17 dětmi

122 Nemůžu dobrovolně poskytnout k pronájmu nějaký pokoj pro školní účely z následujících důvodů: živím se jako zemědělec, protože mé měsíční výslužné 400 Kč nestačí pro obživu rodiny o dvou hlavách. Mám 2 štrychy pole a 3 kozy a jsem nucen vše ukládat v hospodářských budovách i v domě. Stává se, že v zimě musím dokonce i malý vůz dát do vchodu domu.

123 Podobné problémy panovaly i v jiných severočeských okresech (detailněji např. Ježil, 1990).

v obci Lochočice) a která se dělila o školní budovu s dalšími dvěma německými školami, se své vlastní školní budovy dočkala až po dvanácti letech od svého zřízení (Školní kronika 1919–1933; Školní kronika 1934–1938). Záznam jedné z odpovědí MŠANO na žádost o výstavbu budovy pro českou školu v Neštěmicích pak tuto úvahu podporuje:

Jakmile trochu bude možno, bude zařaděna stavba neštěmické školy do stavebního programu ... dosavadní výsledky negativní nejsou snad působeny nepochopením a zlou vůlí ze strany min. škol. a nár. osvěty, nýbrž značně naléhavější potřebou jiných míst, v nichž umístění české školy je daleko horší, nežli je tomu v Neštěmicích, kde i komisionálně bylo zjištěno na místě samém, že umístění je celkem ucházející (Pamětní kniha o postavení, nedatováno, nestr.).

V očích MŠANO situace na neštěmické škole byla relativně v pořádku a nepotřebovala urgentní zásah. Je tak pravděpodobné, že žádosti o stavby škol pro nepatrný počet žáků nebyly pro MŠANO prioritou, a tudíž nebyly ani vyslyšeny.

5.2.5 Ve vlastní budově

Některým českým školám na Ústecku se podařilo získat vlastní potřebné prostory pro svou školu okamžitě po jejím legislativním zřízení. Otázkou ovšem bývala kvalita takto získaných prostor. Například již zmiňovaná česká škola v Chlumci po jednání s majitelem místního zámku a lihovaru dostala k dispozici objekt lihovaru (Školní kronika 1922–1938). Přestože objekt byl následně přizpůsoben pro školské potřeby, po několika letech vyučování v těchto prostorech došlo u představitelů školy a rodičů žáků po prvotním nadšení k určitému vystřízlivění: „Jako zevnějškem a vůbec nevhodným umístěním nevyhovuje účelům ani vyučovacím, ani vychovávacím,“ zní jedna ze stížností správce této školy (ibid, nestr.).

Tato slova dokumentují i fotografie¹²⁴ této školy pořízené v roce 1925, na kterých je zobrazena samotná školní budova (část lihovaru) se školním dvorkem (Příloha č. 3). Z této a další fotografie (Příloha č. 4), která zachycuje bezprostřední sousedství lihovaru, je patrné, že lihoval nesloužil jen pro školní potřeby, ale pravděpodobně i jako obydlí pro místní obyvatele. Přesně to ovšem nelze určit, protože písemné prameny v této věci zcela mlčí. Ovšem postava starší paní v okně, muže stojícího ve dveřích v zadní části budovy a zejména dvorek s chovanou drůbeží (husy) zachycených na fotografiích tomu nasvědčují.

Základní stavební úpravy také nestačily. Podle další stížnosti například strop v této škole „byl prohnilý a velmi zpuchřelý a silným prohnutím hrozilo spadnutí

124 V této souvislosti se jedná o poměrně ojedinělé a vzácné fotografie. V případech škol, o kterých byla řeč výše, podobné fotografie nejsou k dispozici.

stropu a tím ohrožení života dětí“ (ibid, nestr.). Tyto problémy vedly opět jako v předchozích výše popsaných případech k požadavku nové školní budovy. Dostupnost této varianty ovšem vystihují následující slova správce české školy z roku 1926: „Provedení novostavby české školy je dosud mlhami obestřeno a český lid pevně doufá, že se jednou dočká nového stánku“ (ibid, nestr.).

„Obestřeny mlhami“ byly žádosti o stavbu školní budovy i u jiných českých škol na Ústecku. Příkladem může být česká škola v Řehlovicích. Ta při svém zřízení v roce 1919 získala druhé patro v německé školní budově. Přesto se potýkala s několika problémy. Například několik týdnů po začátku výuky chybělo české škole základní vybavení jako školní lavice, tabule či nábytek. Kromě tohoto až do roku 1931 chybělo škole i elektrické světlo, které do ní bylo zavedeno až na žádost školního výboru a nákladem místní školní rady. O pomůcky se česká škola dělila s německou.

Přestože vztahy mezi českou a německou školou byly v tomto případě přátelské, již v roce 1923 prostřednictvím jednatelů zdejšího školního výboru, místní osvětové komise a odboru Národní jednoty severočeské zažádali o stavbu vlastní školní budovy. Důvodem byly nevyhovující podmínky pro výuku a stále rostoucí počet žáků. Ještě před touto žádostí škola dokonce zakoupila od Státního pozemkového úřadu pro plánovanou školní budovu pozemek. Na program MŠANO se ovšem výstavba nové školní budovy dostala až v roce 1933. Tedy deset let od první žádosti. Jako jeden z hlavních důvodů, který je uveden v kronice této školy, byly spory mezi MŠANO, respektive ministerstvem financí a místním odborem ÚMŠ v otázce financování této stavby. MŠANO podobně jako v případě žádosti o školní budovu pro českou školu v Neštěmicích argumentovalo naléhavější potřebou v jiných místech (Školní kronika 1920–1938).

Situace týkající se školních budov českých škol se na Ústecku obecně zlepšila až koncem 20. a začátkem 30. let. Tedy v období, kdy vrcholil hospodářská konjunktura československého státu (podrobněji o této konjunkturu viz např. Jakubec, 1999). Na základě archivních pramenů a sekundárních zdrojů se lze domnívat, že v Ústí nad Labem byly nové školní budovy vybírány zejména pro větší české školy, minimálně pětitřídní zahrnující kolem 150 a více dětí jako v případě školy v Neštěmicích, v Krásném Březně, Chabařovicích a Ústí nad Labem (Školní kronika 1919–1933; Školní kronika 1921/1935; Kronika školní, nedatováno; Kaiser, 1995).¹²⁵

Původní zázemí první česká obecná škola v Ústí nad Labem získala v nejstarší školní budově ve městě v Solní ulici. Budova pocházela z roku 1852 a sloužila do té doby německé obecné škole. Vlivem svého stáří i kvůli tomu, že během válečných let sloužila jako kasárna a vojenský sklad, „svým vzhledem nijak nevábila a ani vnitřní rozdělení budovy neodpovídalo dobovým požadavkům“ (Školní kronika 1921/1935, nestr.). To vedlo roku 1924 k tomu, že místní školní výbor poslal do Prahy k MŠANO deputaci se žádostí o vybudování nové školní budovy. Za tímto účelem byla ještě

¹²⁵ Viz také fotografie nových školních budov v Přílohách 5, 6, 7, 8, 9.

téhož roku vytvořena komise ze zástupců ministerstva školství, ministerstva veřejných prací, zástupců města, národnostních škol ad., která provedla inspekci možných stavebních míst, jež městský úřad mohl dát k dispozici. Komise se rozhodla pro místo za budovou německé reálky v Ohnsorgově ulici¹²⁶. Město se rozhodlo tento pozemek o rozloze 6000 m² darovat pro stavbu školy zdarma, přičemž dar se cenil na 300 000 Kč. Podmínkou daru byl ovšem závazek, že školní budova bude vystavěna do dvou let, aby se škola v Solné ulici uprázdnila pro městské potřeby (ibid).

Zhotovení plánů na stavbu nové školní budovy zadalo ministerstvo veřejných prací významnému architektu Josefu Gočárovi (Školy české menšinové v Ústí n. L., nedatováno). Vlastní stavba začala v roce 1928. Po dvou letech v roce 1930 byla dokončena, otevřena a předána ke svému účelu pod názvem Masarykova škola národní¹²⁷ (Školní kronika 1921/1935).

Přestože původní sídlo této školy v Solné ulici mělo být vyklizeno, škola si v něm ponechala nadále několik tříd a část mateřské školy. Důvodem byla příliš dlouhá cesta pro některé její žáky, kteří by to do ní měli ze svých domovů přes hodinu daleko (ibid). Škola tak byla umístěna ve dvou budovách. Hlavní část školy byla umístěna v nové budově v Ohnsorgově ulici a zbytek, tedy její expozitura, byla umístěna v původní škole v Solní ulici.¹²⁸

Podobným způsobem v politickém okrese Ústí nad Labem vznikly v této době další tři školy. Například v Chabařovicích začala stavba nové školní budovy v roce 1927. Ta pak byla otevřena po dvou letech v roce 1929. Nesloužila ovšem pouze české obecné menšinové škole, ale i české měšťanské škole¹²⁹ (Konferenční zápisy 1910/1924; Kronika školní, nedatováno). Stejně jako v Chabařovicích byla v roce 1928 otevřena i nová školní budova pro českou obecnou a měšťanskou školu v Krásném Březně (Kaiser, 1995).

Výstavba nových školních budov skončila s příchodem důsledků světové hospodářské krize, která se v pohraničí Československa projevila s největší intenzitou (podrobněji např. Pernes, 2005). Na Ústecku se dokonce dotkla plánů již započaté

126 Dnešní Palachova.

127 Použití jména prvního československého prezidenta v názvu škol bylo v této době oblíbené. Jeho jméno totiž prezentovalo Masarykův zakladatelský význam pro novodobý československý stát. Zároveň představovalo symbol demokratických principů kultury a vzdělanosti (Jelínek, 1990).

128 Tato skutečnost byla v době mé návštěvy AmUL mylně vykládána jako existence dvou českých obecných škol ve městě Ústí nad Labem. V inventáři fondu Obecná státní smíšená škola s vyučovacím jazykem československým v Ústí nad Labem (Inventáře, s. 186) se doslova píše: „Škola měla po celou dobu svého trvání 5 tříd. Tím odčerpávala značný počet dětí druhé ústecké obecné školy, umístěné v nejstarší, při náletu v roce 1945 zničené školní budově v bývalé Školní (zde se jedná o překlep – správně je Solní, jelikož Školní ulice se nacházela v obci Všebořice, která je dnes součástí města, pozn. autora) ulici poblíž děkanského kostela (kostel sv. Vojtěcha)“. Srovnej s fotografií v Příloze č. 10, kde vlevo nahoře je vidět část tohoto kostela u české školy v Solní ulici.

129 V Chabařovicích vznikla česká měšťanská škola krátce po vzniku ČSR. Provizorní učebny nalezla podobně jako česká obecná škola v budově místní německé školy (více viz Kronika školní, nedatováno).

výstavby školní budovy v Neštěmicích. Ta měla původně sloužit pro účely obecné, měšťanské i mateřské školy. Krach místních podniků (zejména cukrovaru) způsobil odliv jejich zaměstnanců a jejich rodin. Ty byly z větší části českého původu. Kvůli snížení počtu dětí vlivem odchodu mnoha českých rodin tak byl původní plán výstavby opuštěn a nová školní budova byla dostavěna pouze pro obecnou a mateřskou školu (Školní kronika 1919–1933).

Výkaz o staveništích zakoupených pro národní školy dozorčího obvodu¹³⁰ v Ústí nad Labem z roku 1935 prozrazuje mimo jiné, kolik českých obecných škol v daném obvodu disponovalo v tomto roce vlastní budovou. Pro politický okres Ústí nad Labem z tohoto dokumentu vyplývá, že vlastní školní budovu měly školy v Chabařovicích, Krásném Březně, Neštěmicích, Řehlovicích, na Střekově, v Trmicích a v Ústí nad Labem (Výnosy 1927–1938).

Události druhé poloviny 30. let pak nedávaly mnoho příležitostí k další výstavbě nových školních budov. Dozvuky hospodářské krize, nástup Hitlera k moci v Německu společně s růstem hnutí Konrada Henleina orientoval vládní politiky k řešení naléhavějších otázek, jako byla obrana proti cílevědomému úsilí o likvidaci Československé republiky jako samostatného státu (Kováč, 1993). Pro řešení školských otázek nezbyvalo mnoho prostoru.

Poslední školní budova byla v ústeckém okrese během první republiky postavena v roce 1937. Jednalo se o budovu pro českou obecnou menšinovou školu, která vznikla již v roce 1919 ve Velkém Březně. Určitou zajímavostí, která tuto stavbu doprovází, je skutečnost, že byla vystavena za přímé podpory tehdejšího ministra školství Emila Frankeho. Teprve v době, kdy se Emil Franke stal ministrem, bylo žádostem o stavbu vyhověno. Emil Franke byl totiž rodákem z této obce. Zůstává tak otázkou, zda by vůbec ke stavbě došlo, kdyby ministerský úřad byl zastupován jinou osobou¹³¹. Škola pak na jeho počet nesla i jeho jméno (Pamětní kniha založená u příležitosti, nedatováno).¹³²

5.2.6 Vnitřní uspořádání českých škol v získaných prostorách

Zajímavou kapitolou českých obecných menšinových škol je i otázka týkající se vnitřního uspořádání těchto škol v získaných budovách či prostorech. Problémy spojené s vyhledáváním vhodných místností pro umístění českých škol totiž vedly v mnoha případech k pronájmu prostor, které nevyhovovaly zákonným opatřením

130 Dozorčí obvod Ústí nad Labem tvořil podle tohoto dokumentu i okres Děčín. Materiál tedy obsahuje i informace o školních budovách v tomto okrese.

131 Podobný případ se stal i v Českém Krumlově, kde byla budova školy postavena díky zdejšímu rodákovi Karlu Hrdinovi. Ten v době stavby školní budovy totiž zastával místo ministerského rady na MŠANO (více viz Jelínek, 1990).

132 Viz také Příloha č. 9 a 11.

(Matriky českých škol. B–M; Matriky českých škol. O–Z). Po získání vhodných místností pro školy tak docházelo k nutným stavebním úpravám. Jak vypadalo vnitřní uspořádání škol v nabytých prostorách, prozrazují zejména matriky jednotlivých škol. Ty kromě jiného obsahují náčrty celé školní budovy včetně jejího vnitřního uspořádání i konkrétní data o počtu učeben, jejich velikosti apod. Na základě těchto pramenů je dále možné rekonstruovat i některé problémy, se kterými se školy musely v rámci získaných místností potýkat.

Například česká obecná škola v Neštěmicích, která se dělila o školní budovu s dalšími dvěma německými školami, měla v roce 1931 k dispozici celé druhé patro této budovy. To ovšem muselo být rozděleno příčkami do čtyř učeben, kde probíhala výuka pro celkem 141 dětí. Vzhledem k nedostatečným prostorům byl například učitelský kabinet zřízen provizorně z prken na půdě a byt řídícího učitele se nacházel zcela mimo tuto budovu (Matriky českých škol. B–M).

Lepší situace panovala ve stejné době na české škole v Trmicích, která měla pro sebe celou budovu. Školu ve školním roce 1931/1932 navštěvovalo 255 dětí. V budově školy se nacházelo sedm učeben, tři kabinety, jedna sborovna a jedna ředitelna s archivem školy. Škola měla k dispozici pro řídícího učitele i byt o třech místnostech, kuchyňku s příslušenstvím a byt pro školníka (Matriky českých škol. O–Z). Problémem byla ovšem velikost jednotlivých tříd¹³³. Například do druhé třídy této školy ve školním roce 1930/1931 bylo vtěsnáno 22 dvoumístných školních lavic, ve kterých sedělo celkem 42 dětí. Na žáka připadal prostor o velikosti necelého metru čtverečního. Třída byla konkrétně v tomto případě uspořádána tak, že „lavice jsou posunuty až ku zadní stěně a vpředu ponechána ulička 70 cm široká před stupněm a stolem“ (Výnosy 1927–1938, nestr.). V žádosti o zřízení pobočky pro tuto třídu řídící učitel této školy Antonín Jasan navíc upozorňoval, že toto uspořádání třídy nepostačuje pro volný pohyb žáků ani učitelů a „tím méně pak pro případ potřeby rychlého vyprázdnění učebny“ například v případě požáru (ibid, nestr.).

Detailnější obraz toho, jak to v těchto třídách vypadalo, písemné prameny neposkytují. Obraz této problematiky mohou dokreslit dobové fotografie třídních učeben. Přestože nebyly pořízeny za účelem dokumentace podoby učebny, ale jako památní třídní foto¹³⁴, poskytují zajímavé informace. Například jako fotografie ze školní třídy české školy v Neštěmicích pořízená ve školním roce 1927/1928 (Příloha č. 12). Na první pohled zaujmou školní trojmístné lavice, které vyplňují celou třídu, a absence jakéhokoli jiného nábytku¹³⁵ kromě věšáku

133 Konkrétní velikost tříd byla 9 metrů na délku, 6,5 metru na šířku a 3,5 metru na výšku (Výnosy 1927–1938).

134 Dá se předpokládat, že třídy byly při této příležitosti upraveny.

135 Pokud se nenacházel na místě, které není na fotografii zachyceno. Podle jiných pramenů součástí tříd býval stůl a židle pro učitele, často skříně, kam byly ukládány vyučovací pomůcky, dále umyvadlo, tabule, kama ad. (podrobněji viz Matriky českých škol. B–M; Matriky českých škol. O–Z; aj.).

na šaty v levé části fotografie. Fotografie této třídy je tak v tomto případě ojedinělým dokladem neuspokojivého uspořádání třídy způsobené velkým počtem žáků. Škola jednoduše řečeno kapacitně již pro množství žáků, kteří školu navštěvovali, nevyhovovala.

Popisovaná situace nebyla na ústeckých českých školách řídkým jevem. Při procházení archivních materiálů z jiných škol se totiž objevují podobné číselné údaje o velikosti tříd a počtech žáků, stejně tak i výpočtu prostoru pro jednoho žáka či žádosti o rozšíření stávajícího počtu tříd. MŠANO však těmto žádostem nevycházelo vstříc. Zdůvodňovalo to nedostatkem financí pro další pronájem vhodných vyučovacích místností. Naopak dokonce během následujících let v období hospodářské krize žádalo školy o slučování jednotlivých tříd (Výnosy 1927–1938).

České školy, které vznikaly v místech s menším zastoupením českého obyvatelstva, a tedy i menšího počtu školou povinných dětí, v tomto směru vykazují určitou výhodu. Objevují se u nich ovšem jiné problémy. Například česká škola ve Stebně měla v budově místní německé školy v pronájmu jednu samostatnou učebnu pro 11 žáků, samostatný kabinet a byt pro řídicího učitele, který se skládal ze dvou pokojů a kuchyňky. Hlavní nevýhodou této školy tak byl fakt, že do školy nebyla zavedena voda, pro kterou se muselo chodit do obecní pumpy, a jediná toaleta společná pro celou budovu nebyla splachovací (Matriky českých škol. O–Z).

Obdobná situace panovala například i na české škole v Povrlech, kterou v roce 1936/1937 navštěvovalo 13 žáků. Tato škola disponovala jednou třídou, kabinetem, jednopokojovým bytem s kuchyňkou pro řídicího učitele školy a školní zahradou. Škola navíc disponovala třemi splachovacími toaletami, jedním soukromým WC pro učitele a dvěma, které sloužily zvlášť pro dívky a zvlášť pro chlapce. Jediným problémem byla pouze nutnost vytápět školu za pomoci železných kamen. Škole chybělo ústřední vytápění (Matriky českých škol. O–Z).

Stěhování do nově postavených školních budov znamenalo pro české obecné školy výrazné zlepšení. Svědčí o tom i přestěhování české školy z Ústí nad Labem. Jak již bylo zmíněno, tato škola se přestěhovala z původních prostorů na Solní ulici do nové školní budovy na Ohnsorgově ulici v roce 1930. O budovu se přitom dělila s místní českou měšťanskou školou. Informace z matriky české obecné školy v Ústí nad Labem prozrazují, že tato škola disponovala ve školním roce 1930/1931 dostačujícím počtem 10 učeben se zcela vyhovujícím zařízením, dále jedním velkým kabinetem dostačujícím pro všechny učitele, tělocvičnou, venkovním hřištěm či vlastní ředitelnu a sborovnou. Součástí školy byly i šatny pro žáky. Každá třída přitom měla svou vlastní šatnu, nacházely se na chodbách a byly odděleny mříží. V každém oddíle budovy se nacházela i jedna splachovací toaleta pro dívky a jedna pro chlapce. Ve škole se nacházel i byt pro řídicího učitele školy. Ten se skládal ze tří pokojů s příslušenstvím a kuchyňky. Do školy byl zaveden vodovod a ústřední vytápění (Matriky českých škol. O–Z).

Ve srovnání s předchozím umístěním¹³⁶ či s některými jinými českými školami na Ústecku se v této době jednalo již o zcela moderně vybavenou školu. Podobným způsobem došlo v těchto letech k přestěhování českých škol do nových školních budov ještě v Chabařovicích, Krásném Březně, Neštémicích, Řehlovicích, na Střekově, v Trmicích a ve Velkém Březně (Pamětní kniha o postavení, nedatováno; Matriky českých škol. O–Z; Kronika školní, nedatováno; Pamětní kniha založená u příležitosti, nedatováno; Školní kronika 1920–1938). Nicméně pro mnoho jiných českých škol na Ústecku (zejména v obcích s menším zastoupením českého obyvatelstva) se situace nezměnila. Do konce první republiky tak žáci a učitelé zůstávali často v provizorním umístění. To ovšem nemuselo nutně představovat ve všech případech katastrofu, jak dokazuje například případ české školy v Povrlech.

5.3 Učitelé

Jedním z klíčových aktérů života každé školy je bez pochyb osoba učitele. Nepřekvapí tak, že problematika menšinových učitelů se objevuje i v mnoha archivních pramenech AmUL. Následující strany proto věnují učitelům českých menšinových škol v politickém okrese Ústí nad Labem. S ohledem na své výzkumné otázky a stav pramenného materiálu se zaměřuji zejména na příchod těchto učitelů do česko-německé jazykově smíšené oblasti v severních Čechách, dále sleduji jejich vzdělání a další profesní růst a v neposlední řadě i jejich platové ohodnocení. Záměrně v této kapitole nepojednávám o vyučovacích povinnostech učitelů či jejich aktivitách mimo dobu vyučování. Tuto problematiku zahrnuji do kapitol o vyučování a vztazích školy s obcemi, ve kterých byly zřízeny. Hlavním důvodem je fakt, že tato témata nejsou v pramenech zastoupena do té míry, aby jim byla v rámci této publikace věnována samostatná subkapitola, aniž by to narušilo strukturu tohoto textu a logiku mého výkladu.

5.3.1 Příchod učitelů do Ústí nad Labem

Konec první světové války, vznik Československé republiky a náhlý růst počtu českých škol v pohraničí byl pro mladé učitele a učitelky příležitostí, jak získat v době poválečné obecné sociální a hospodářské krize zaměstnání (Mejstřík, 1975). Po příchodu do pohraničí u některých učitelů docházelo v důsledku konfrontace s reálnou situací v této sociálně citlivé a národnostně smíšené oblasti

136 V původní školní budově měla škola k dispozici nejvíce čtyři učebny pro svou potřebu. Škola nedisponovala bytem pro řídícího učitele, šatnami pro žáky ani vlastní tělocvičnou. O tu se dělila s německou školou. Podobně neměla k dispozici ani sborovnu a ředitelnu. Na škole se topilo pouze prostřednictvím železných kamen (srov. Matriky českých škol. O–Z).

k určitému vystřízlivění. To mělo za následek neochotu v tomto prostředí vykonávat své povolání. To dokazuje například případ učitele Antonína Lörma, který odmítl nastoupit do české školy v Chabařovicích z obav před německými násilníky (Školní kronika 1919–1939). Případy, kdy učitelé prchají po pár týdnech strávených na menšinové škole z pohraničních oblastí zpět do vnitrozemí, nebyly zdaleka ojedinělé. Naopak se jednalo o velice závažný problém, který v některých případech mohl zabránit fungování škol. Trapl (2003) v této souvislosti konstatuje, že na jedné straně mnozí učitelé menšinových škol sice brali svou úlohu velmi vážně a s prostředím se sžili, na straně druhé řada z nich své umístění v těchto regionech brala jako osobní neštěstí či trest. Dokladem může být následující citace z časopisu *Národní učitel*:

Učitel přikázaný do menšin ocitá se náhle v cizím prostředí a v ovzduší národnostně nepřátelském. Poměry vyžadují na něm, aby se přizpůsobil ne pouze krajinné osamocnosti, nýbrž i společenské styky upravil tak, aby byl v nejužším spojení se všemi příslušníky české menšiny, kteří se na něho dívají nejen jako na učitele a vychovatele svých dětí, ale i jako na rádce a vůdce v záležitostech hospodářských a národně politických (*Činnost učitelstva*, 1927, s. 6).

Někteří z učitelů tak byli pasivní a neučili kvalitně, jiní naopak velkou národní aktivitou na sebe upozorňovali, aby byli „za zásluhy“ přemístěni jinam (Trapl, 2003). Ve výsledku tak na těchto školách chyběli učitelé. To dokládá koneckonců i jeden z referátů, který byl přednesen na Prvním sjezdu československého učitelstva v roce 1920, jehož autorem byl učitel Loučka z české obecné školy v Trmicích: „Celý sever český postrádá učitelského ústavu, který dodal by dostatečný dorost učitelský, který zrozen v krajích těch stal by se netěkavým elementem, zaručujícím trvalou činnost v známém prostředí“ (Loučka, 1921, s. 85). Problém měl být tedy vyřešen vybudováním učitelského ústavu pro české učitele, který by navštěvovali místní Češi zvyklí na situaci panující v pohraničních oblastech.

Vláda ovšem přistoupila k jinému kroku. Aby zabránila velké fluktuaci učitelů na menšinových školách, v rámci novely¹³⁷ *Metelkova zákona* prosadila následující ustanovení:

Aby tyto školy (nejenom menšinové, pozn. autora) uvedeny byly v život a udržovány v činnosti, má předseda zemské školní rady nebo jím ustanovený zástupce právo přikázati kterémukoliv učiteli neb učitelce, a to i těm, kteří zastávají místo definitivní, aby převzali úřad a vyučování na kterékoliv škole podle tohoto zákona zřízené. Náklady na stěhování budou učitelům takovým nahrazeny a služební příjmy jejich nesmějí býti

¹³⁷ *Metelkův zákon* bylo vžité označení pro zákon č. 189/1919 Sb. z. a n., který upravoval zřízení a otevírání obecných a měšťanských škol v období Československé republiky. Jeho novela byla vydána jako zákon č. 295/1920 Sb. z. a n. (viz Číslo 189, 1919; Číslo 295, 1920).

menší než v posavadním působišti ... učitel se musí takovému příkazu podrobiti. Neuposlechnutí stíháno bude disciplinárně (Číslo 295, 1920, s. 620).

Za zněním tohoto ustanovení ovšem nestály pouze problémy s udržením učitelů na menšinových školách. Příslušný text byl totiž přijat i s ohledem na nedostatek kvalifikovaných učitelů na Slovensku či Podkarpatské Rusi (Hrabcová, 2004). Ve svém důsledku byl ovšem problém na menšinových školách řešen v podstatě nedobrovolným překládáním učitelů. Učitelé totiž neměli na výběr. Pokud by neuposlechli, vystavili by se podle tohoto zákona disciplinárnímu řízení a tím pádem i možnosti propuštění ze služby. Dokladem je například i vyjádření samotného ministra Gustava Habrmana, za jehož funkčního období byl zákon přijat. Ten na poznámku poslance Hajna o přílišné příkrostiti tohoto ustanovení reaguje následovně: „Neuposlechnutí rozkazu pokládá se za vystoupení ze služeb školských“ (Vyjádření o návrhu, f. v. 657). Nicméně zároveň dodává, že s učitelem musí být provedeno příslušné řízení a má právo na obhajobu a odůvodnění neuposlechnutí příkazu ministerstva:

Nelze přehlédnouti, že propuštění ze služby jest nejpřísnějším trestem disciplinárním, který bezprostředně jen v určitých případech lze vysloviti a i tu musí předcházeti řízení disciplinární, při němž dotyčný učitel má právo hájiti a vše uvést, co v jeho prospěch mluví. Takový trest nepostihne učitele bezprostředně, když neuposlechne rozkazu ministra (ibid, f. v. 657).

Zůstává ovšem otázkou, nakolik tato legislativní úprava fluktuace učitelů pomohla českému menšinovému školství. Na jednu stranu umožnila řešit problém s nedostatkem učitelů v pohraničních českých školách tím, že učitelé se museli podrobit rozhodnutí vyšších školských orgánů a příkázané místo obsadit. Na druhou stranu k tomuto direktivnímu přístupu řešení problému s obsazováním učitelských míst měli učitelé pádné výhrady. Například v jedné ze stížností z roku 1928 zaslaných na inspektorát menšinových škol píše učitel Barborka:

Vážený pane inspektore, vykonav ochotně uložené mi poslání, sděluji s Vámi zdvořile, že bych při nejlepší vůli a ochotě nemohl nastoupiti místo v Šeltech (Prácheň, pozn. autora), neboť by to u nás znamenalo rozvrat v rodině, nebo ohrožení zdraví mého i rodiny, hlavně dětí. Potřebujeme jako soli vzduchu a světla a toho je v tamní budově, na niž bychom byli většinu času odkázáni, celkem poskrovnu. Stěhovat se tam s celou rodinou na rok, na dva je plýtvání peněz a energií a na delší pobyt není možno za daných poměrů ani pomyslet ... mám už v osobním výkaze 14 služebních změn a to, co píši, je upřímné a objektivní (Osobní spisy učitelů menšinových škol, 1930–1937, B–H, nestr.).

Výkazy dalších učitelů prozrazují, že frekvence služebních změn je obdobná jako u učitele Barborky (viz služební výkazy učitelů, Osobní spisy učitelů menšinových

škol, 1930–1937, B–H; H–M; O–V). Neustálé stěhování přitom s sebou přinášelo ne jeden problém. Bez ohledu na vydanou energii a peníze související se stěhováním, jak uvádí Barborka, jedním z hlavních problémů bylo zajištění ubytování. To si v daném místě musel učitel zabezpečit sám. Učitel Barborka tento problém řešil při svém ustanovení na českou školu ve Velkém Březně. Svědčí o tom zpráva adresovaná inspektorátu českých menšinových škol, kde Barborka píše: „Zde ve Velkém Březně je však vyloučeno opatřiti si byt normálním způsobem, (i svobodný) bude mít shánění dost obtížné a nikterak laciné“ (Osobní spisy učitelů menšinových škol, 1930–1937, B–H, nestr.). Žádá tak o udělení určité zálohy na bydlení. V případě nemožnosti udělení tohoto „závdavku“ pak o zproštění služby v menšinách a o vrácení na své předchozí místo v Chrudimi (ibid).

Do pohraničí se vlivem znění zákona zároveň dostávali i učitelé, jejichž zájmy byly jinde než ve školní práci, případně ti, kteří místo přijali ze strachu z disciplinárního řízení s nejistým výsledkem. Výjimkou nebyli ani učitelé málo psychicky odolní vůči velkému tlaku vyvolanému místními poměry, popřípadě méně schopní výkonu učitelského povolání. Dokladem psychického zhroucení učitele může být i případ z roku 1921 týkající se zatímního učitele Živného na české škole v Modlanech, který byl na Ústecko doporučen MŠANO (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, H–M). Po několika měsících jeho působení na škole řídící učitel této školy Jaroslav Hendrych¹³⁸ poslal k inspektorátu menšinových škol žádost o jeho přeložení na jiné místo, ve které stojí:

Živný je zde nemožný. Malá ukázka. Ve škole z něj spadnou kalhoty a on ve spodcích udělá ještě několik kroků po třídě – až křik dětí ho na to upozorní. Však to se mu stalo i na veřejné silnici u šachty Bohumil, před zástupem lidí a dětí, které naň pokřikovaly, že je nahý. Ovšem to je jen jeho zevnějšek. Ve škole kázně nemá žádné, každý mluví si hlasitě, kdy chce a co chce. Domnívám se, že Váš osobní dojem je totožný. Je sice ochotný a snaží se vyhověti, ale zde již vážnosti u dětí nenabude a u lidí obzvláště ne. Kdyby přišel jinam ... zařídil by si to lépe (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, H–M, nestr.).

Ani zřízení českého učitelského ústavu v pohraničí nemuselo přinést kýžené ovoce, které očekával učitel Loučka z Trmic. První český učitelství ústav v severozápadních Čechách byl i přes rozsáhlé obstrukce německého obyvatelstva otevřen v Žatci již v září roku 1920 (detailněji viz *Tschechische Lehrerbildungsanstalt; Žatec, čes. státní ústav; Žatec, zřízení*). Pro místní Čechy to tak byla příležitost získat v rodném kraji učitelské vzdělání a věnovat se své učitelské činnosti v dobře známých poměrech.

Tato „výhoda“ nemusela ovšem nutně znamenat setrvání v učitelském povolání. Svědčí o tom profesní dráha učitelky Boženy Balousové. Božena Balousová se

¹³⁸ V pozdějších letech řídící učitel české obecné menšinové školy v Předlicích, jak je uvedeno dále.

narodila roku 1915 v Kralovicích (zhruba 60 km od města Most). Po absolvování obecné a měšťanské školy v letech 1931–1935 absolvovala studium na učitelském ústavu v Žatci s vyznamenáním. V roce 1936–1937 poté vyučovala jako vedlejší výpomocná učitelka postupně na školách v Trnovanech, v Bílině a v Trmicích. A právě v Trmicích se v průběhu školního roku „vzdala své školní služby“ (Osobní spisy učitelů menšinových škol, 1930–1937, B–H). Důvod zanechání služby není ve výkazu uveden. Nicméně jiné prameny z období let 1935–1938 celou situaci osvětlují i z politického hlediska vývoje obcí, které s Trmicemi¹³⁹ sousedí. Na jejich základě je možné usuzovat, že za odchodem učitelky Boženy Balousové mohl stát zvýšený tlak německého obyvatelstva vůči českému. Jeho původem v této době bylo přilnutí velké části německého obyvatelstva k myšlenkám Konrada Henleina. Projevoval se častými verbálními útoky, které dokládají zprávy například ze školních kronik obcí Předlice, Chabařovice či Chlumce (viz Školní kronika 1919–1939; Školní kronika 1922–1938; Školní kronika 1933/1952). Znalost místních poměrů a úspěšné absolvování učitelského studia na místním učitelském ústavu nemusely problém s nedostatkem učitelů na menšinových školách tedy vůbec řešit.

5.3.2 Vzdělání menšinových učitelů

Důležitou otázkou, která byla v období první republiky řešena, byla i otázka vzdělávání učitelů obecných škol. Podobně jako všechny československé zákony i zákony, které upravovaly podobu vzdělávání učitelů obecných škol, byly přejaty z rakousko-uherského zákonodárství. Vzdělávání učitelů bez ohledu na jejich pozdější místo působení upravoval Hasnerův zákon z roku 1869 a jeho novela z roku 1883. Podle těchto zákonných norem vzdělávání učitelů obecných a měšťanských škol probíhalo na čtyřletých učitelských ústavech s přidruženými cvičnými školami. Studium přitom odpovídalo úrovni středních škol s tím, že absolvent získal vysvědčení dospělosti, případně vysvědčení o učitelské způsobilosti, která je ovšem neopravňovala pro vstup na vysoké školy (Číslo 62, 1869; Číslo 53, 1883). Tento stav zůstal prakticky neměnný po celou dobu do rozpadu rakouské monarchie.

Teprve nové poměry vytvořily další příležitost pro odbornou i veřejnou diskusi v otázce vzdělávání učitelů elementárních škol. Zvýšení kvalifikace učitelů totiž bylo považováno za předpoklad zvýšení vzdělanosti celého národa (Koča, 1996). Toto téma bylo také jedním z bodů Prvního sjezdu učitelstva a přátel školy v roce 1920 (podrobněji viz První sjezd, 1921). Přestože v této době již existoval ujasněný požadavek vysokoškolského vzdělávání učitelů, samotnou realizaci se nakonec nepodařilo z různých důvodů naplnit (podrobněji např. Váňová, 1996; Kovaříček,

139 Pro českou školu v Trmicích se nedochovala školní kronika a obecní kronika v této věci mlčí. Podobně jako dochované konferenční katalogy této školy.

1984). Příprava učitelů obecných škol za první republiky tak probíhala na základě ustanovení Hasnerova zákona a jeho novely, s tím, že některá tato ustanovení byla dodatečně upravena či zrušena. Příkladem může být zavedení koedukace na těchto ústavech (Kovaříček, 1984).

Z iniciativy učitelských organizací ovšem v roce 1921 dochází ke zřízení soukromé Školy vysokých studií pedagogických v Praze, o rok později v Brně a později i v dalších městech v podobě poboček těchto dvou institucí. Do konce první republiky vznikly navíc ještě tři Státní pedagogické akademie v Praze, Brně a Bratislavě (Trapl, 2003; Kovaříček, 1984; Veselá, 1992). Tento stav se pak nezměnil do konce první republiky. Učitelé základních škol tedy dosahovali svého vzdělání na učitelských ústavech, na které nastupovali po absolvování elementárního vzdělání. Jednalo se tedy stále o druh středních škol.¹⁴⁰ Svou kvalifikaci si učitelé v činné službě dále mohli zvyšovat na Státních pedagogických akademiích či soukromých Školách vysokých studií pedagogických, které ovšem byly pouhou nepovinnou náhradou vysokoškolského vzdělání. Přestože absolvování akademií nebylo školskými orgány nijak oceňováno, a to ani po stránce právní, ani po stránce finanční, byl o ně v řadách učitelů velký zájem. Dokazuje to i statistika za prvních deset let trvání těchto škol (1921–1931), kdy počet studujících na soukromých akademiích dosáhl počtu 3151 (Kovaříček, 1984).

Potřeba zajistit dostatečný počet vyučujících na nových českých menšinových školách vedla v prvních letech existence Československé republiky k tomu, že jejich výběru nebyla věnována dostatečná pozornost. To potvrzuje i dílčí zpráva ze Zápisu o poradě inspektorů menšinových škol z roku 1931, která se k tomuto období vrací: „Hlad po našich školách ve smíšených územích a nedostatek učitelstva nedovoľovaly věnovati výběru učitelstva péči, jakou menšinové školství zasluhovalo, stačilo, že byl nějaký učitel vůbec jmenován“ (Zápis, 1931, s. 30). To s sebou přinášelo i jistou benevolenci k dosažené kvalitě vzdělání těchto učitelů. Přestože se během 20. let zvýšené fluktuaci menšinových učitelů podařilo do jisté míry zamezit – nadále se týkala zejména případů spojených s odchodem učitelů na povinnou vojenskou službu a případů souvisejících s odchodem učitelek nejčastěji z důvodu provdání¹⁴¹ – problémy s kvalitou jejich vzdělání přetrvávaly. Nastíněný problém ilustruje následující ukázka:

...jest nezdravé a pro nás inspektory trapné, když na začátku školního roku jsou na takové místo jmenováni dva i tři žadatelé po sobě, z nichž každý dekret vrátí ... a nakonec na význačnou třeba jednotřídku přijde absolvent učitelského ústavu se samými dosta-

140 Vysokoškolská příprava učitelů základních škol byla zavedena až po roce 1945 se vznikem pedagogických fakult (detailněji např. Vorlíček, 2004; Walterová, 2004).

141 Učitelky buď odcházely na mateřskou dovolenou, vzdaly se své učitelské činnosti, nebo se stěhovaly po provdání za svými manžely do jiných oblastí (srov. Věra Novotná Vošahlíková, Anna Červinková, Anna Hrdinová; Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H; H–M; O–V).

tečnými známkami. Po učitelích – správcích škol – kteří odcházejí 1. října nastoupiti presenční službu vojenskou a kteří se často velmi dobře zapracovali, přijde potom absolvent učitelského ústavu, který v září vykonal opravnou zkoušku (Zápis, 1931, s. 31).

Z této zprávy vyplývá, že do menšinových škol se dostávali často mladí učitelé se vzděláním, které vzbuzovalo určité pochybnosti. Příchodu nekvalitních učitelů se snažili bránit i řídicí učitelé menšinových škol, jak zachycuje následující zpráva:

Slečna Hrdinová bude se vdávati a bude chtíti blíže Běliny a prý si chce vyměnit místo se slečnou Prágrovou, která je v Duchcově a která zde byla. Pane inspektore, vy mně tak milý ... prosím Vás pro všechno Vám nejdražšího na světě, nedopusíte tomu. Prosím, mluvím s plnou rozvahou, račte býti povděčen tomu, že slečnu Prágrovou máte z inspektorátu pryč. Důkazy o její „učitelské svědomitosti“ mám k dispozici ... Prosím Vás, pomozte mi usaditi na zdejší škole nejlepší učitele a učitelky ... abychom tu zbudovali školu novou, činnou, školu radostné práce tvořivé (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, H–M, nestr.).

Nelze si nepovšimnout dramatického tónu celé zprávy, kterou podal řídicí učitel na obecné škole v Předlicích Jaroslav Hendrych inspektorovi českých menšinových škol Josefu Pekařovi.

Bylo ovšem vzdělání příchozích učitelů a jejich pedagogická činnost opravdu tak katastrofální, jak vypovídají předchozí zprávy? Na tuto otázku přinášejí odpovědi osobní spisy menšinových učitelů, které obsahují mimo jiné i služební výkazy učitelů. V těchto výkazech jsou zaznamenány kromě údajů týkajících se data a místa narození učitele, jeho vyznání, rodinný stav, jméno manželky/manžela či dětí apod., rovněž údaje týkající se studia těchto učitelů a posléze i místa jejich působení. Na základě těchto informací lze tedy rekonstruovat jejich studijní i pracovní kariéru.

Například ze spisu již zmíněného učitele Zdeňka Barborky (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H). Ten v době pořízení posledního záznamu místa působení vyučoval na české obecné menšinové škole ve Velkém Březně. V letech 1907–1914 absolvoval pětiletou obecnou a tříletou měšťanskou školu v Poličce. Na toto vzdělání poté navázal v roce 1914 studiem učitelského ústavu, které bylo čtyřleté. To zakončil v roce 1918 tzv. zkouškou dospělosti s hodnocením „jedna“ taktéž v Poličce. Poté střídavě vyučoval jako zastupující učitel až do roku 1920, kdy úspěšně složil tzv. zkoušku z učitelské způsobilosti pro obecné školy opět s hodnocením „jedna“, na školách v Opatovicích, Dolanech a Pardubicích. Po absolvování posledně jmenované zkoušky působil na dalších několika místech převážně pardubického kraje, až byl roku 1926 ustanoven nejprve jako zatímní řídicí učitel, později již jako definitivní, na škole ve Velkém Březně. Během kariéry absolvoval tento učitel mimo výše zmíněné standardní učitelské studium v roce

1920 kurz českého jazyka, státní kurz knihovnický a v roce 1923 dva semestry na Škole vysokých studií pedagogických v Praze (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H).

Tento nastíněný profesní růst byl u mnohých českých učitelů vykonávajících svou činnost v pohraničí na základě dochovaných záznamů běžný alespoň v základní linii vzdělání, která vedla k zisku vysvědčení dospělosti (srov. Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H; H–M; O–V). Podle Řádu školního a vyučovacího pro školy obecné a měšťanské z roku 1905¹⁴² tak muselo být, protože osoby, které se nemohly vykázat ani vysvědčením dospělosti, ani vysvědčením o učitelské způsobilosti, nesměly být na obecných školách ustanoveny (Buzek, 1935).

Samozřejmě byly i jiné cesty vzdělávání, které vedly do českých menšinových škol. Například učitelka německého jazyka Anna Červinková, která v době posledního záznamu ve výkazu působila na české škole v Ústí nad Labem (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H). Ta v letech 1917–1923 absolvovala pětitřídní německou obecnou školu a jeden rok na tříleté měšťanské německé škole v Liberci. Po absolvování jednoho roku na měšťanské škole poté pokračovala osmiletým studiem na českém reformním reálném gymnáziu v Liberci. To ukončila v roce 1931 úspěšným složením maturitní zkoušky¹⁴³. Na toto studium navázala jednoletým abiturientským obchodním kurzem v Praze. V roce 1933 a 1934 tato učitelka složila zkoušku ze způsobilosti vyučovat nepovinným předmětům, v jejím případě francouzského a německého jazyka. Z výkazu se dozvídáme pouze místo této zkoušky (Praha). Nikoliv tedy již vzdělávací instituci, na které tato zkouška byla absolvována. Od roku 1934 působila jako pomocná (vedlejší) učitelka střídavě na české měšťanské a obecné škole v Ústí nad Labem až do roku 1937. V tomto roce se rozhodla pokračovat studiem francouzského jazyka na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a byla zproštěna vyučovací služby.

V případě učitele Barborky je cesta k učitelskému povolání zcela přímá, vedla přes učitelský ústav. U učitelky Červinkové je možné se domnívat, že původním cílem nebylo učitelství, ale spíše zaměstnání spojené s obchodem. Dokladem může být její roční abiturientský kurz absolvovaný v roce 1931. Pravděpodobně vlivem ekonomické krize, která v letech 1932–1934 v Československu vrcholila (podrobněji viz např. Kárník, 2002), tato učitelka nesehnala ve svém oboru uplatnění a dodatečně absolvovala zkoušky nutné pro učitelskou činnost. Poptávka po učitelích v pohraničních oblastech stále platila (viz Zápis, 1931). Tuto činnost učitelka Čer-

142 Tento řád jako mnoho jiných zákonů a nařízení byl přijat tzv. recepční normou z legislativy Rakouska-Uherska v listopadu 1918. Cílem bylo uchovat po vzniku Československa určitou právní kontinuitu a tím zabránit chaosu, který by vznikl vlivem absence nových legislativních norem. V průběhu trvání první Československé republiky byly poté tyto zákony různým způsobem upravovány vzhledem k potřebám nového státu.

143 Hodnocení není uvedeno.

vinková vykonávala pouze do roku 1937, kdy opět odešla studovat. Tedy v období, kdy ekonomická krize pomalu doznávala (viz Kárník, 2002, 2003b).

Studia učitele Barborky a učitelky Červinkové ukazují, že oba byli velice erudovaní. Svědčí o tom fakt, že studium oba absolvovali s vyznamenáním či bylo hodnoceno za „jedna“. Učitel Barborka navíc absolvoval dva semestry na Škole vysokých studií pedagogických v Praze a další státní kurzy. Dalo by se tedy očekávat, že jejich působení v českých školách bude odpovídat jejich vzdělání. Prameny odhalují ovšem jinou skutečnost. Například v rámci své inspekce si inspektor menšinových škol Josef Pekař udělal pro svou osobní potřebu několik strohých ručně psaných poznámek o učiteli Zdeňku Barborkovi. Ten působil v obci Velké Březno. Doslova v nich stojí: „Dítě nepřijal do školy, že prý je nanic ... Dítě nepustil na stranu, až se podělalo ... Děti nepustil po výuce ze školy na vlak domů, ale děti utekly“ (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H, nestr.). Tyto poznámky svědčí minimálně o velmi nízké úrovni pedagogického taktu tohoto učitele. Rozhodující tedy nebylo jen dosažené vzdělání, ale i vlastní přístup učitele, morální postoje učitele apod.

Anna Červinková, přestože získala vyznamenání za studium německého jazyka, pro změnu nedostačovala v oblasti pedagogické a didaktické. Vyplývá to z odpovědi MŠANO na anonymní udání na tuto učitelku ve věci jejího špatného vyučování německému jazyku. Zde stojí:

Stížnost je neodůvodněná, protože jmenovaná učitelka ovládá němčinu jako češtinu úplně stejně ... za důležitý průkaz znalosti němčiny lze pokládati okolnost, že jmenovaná učitelka je náboženství židovského, z čehož vyplývá samozřejmý důsledek, že se v jejích rodině, kde vyrůstala až do svého 20. roku věku ... mluvilo česky i německy ... za škol. rok 1934/35 byla kvalifikována 3. stupněm, nikoli však pro neznalost němčiny, nýbrž proto, že v prvním roce zápasila s pedagogickými a didaktickými obtížemi ... svědomitým působením a dobrou snahou zlepšilo se její celkové působení ve škol. roce 1935/36 natolik, že s klidným svědomím mohla být kvalifikována 2. stupněm (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H, nestr.).

V jejím případě lze tento nedostatek přisoudit absenci studia na učitelském ústavu. Na základě dochovaných pramenů vykonala pouze zkoušky učitelské způsobilosti pro tento jazyk.

Nicméně mnozí učitelé přicházející do pohraničí, kteří učitelský ústav absolvovali, také svými pedagogickými dovednostmi a schopnostmi vystavovali jistý otazník. Dokladem mohou být hodnocení pedagogické činnosti obsažená v kvalifikačních popisech učitelů menšinových škol. Dochované jsou například pro učitelku Ludmilu Dlouhou Jurenkovou, která působila na české škole v Trmicích. Podle kvalifikačního popisu této učitelky (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H) můžeme zjistit, že vědomosti žactva jsou pod jejím vedením průměrné,

jejich vyjadřování chudé, kázeň žáků nevyhovující. Při dosahování učebního cíle nedovede vzbudit u žáků žádoucí náladu a nedbá úhledného písma ani svého, ani u žáků. Slovo „průměrné“ zaznamenáváme v mnohých dalších kvalifikačních popisech u různých učitelů. Například v souvislosti s pedagogickým a odborným vzděláním, které je klasifikováno jako „průměrné, ovšem běžným případům postačující“ (kvalifikační spisy učitelů Zdeňky Keřlíkové, Miroslavy Kolářové, Jaroslava Hendrycha, viz *Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937*, H–M, nestr.).

Odpověď na otázku, proč jsou tito učitelé klasifikováni jako průměrní, nám může dát ojediněle dochovaný opis Vysvědčení dospělosti pro školy obecné uložený v osobním spisu učitele Františka Kupky (ibid). Tento učitel působící na české škole v Krásném Březně odcházel ze Státního koedukačního ústavu učitelského v Příbrami v roce 1931 s následujícím hodnocením¹⁴⁴. Ze základních předmětů, jako byla pedagogika, jazyk československý, jazyk německý, zeměpis, dějepis, matematika a přírodopis, prospěl pouze dostatečně. Fyziku a chemii absolvoval s prospěchem dobrým. Předmět hudba, hra na housle a tělocvik ukončil se známkou chvalitebnou a pouze z předmětu kreslení a nepovinného předmětu ručních výchovných prací získal ohodnocení výborné (ibid).

Do pohraničí se tedy dostávali učitelé s různou úrovní vzdělání. Někteří si ho doplňovali během své učitelské činnosti například jako učitel Barborka na Škole vysokých studií pedagogických v Praze. Jiní si své znalosti doplňovali praxí na škole za podpory ostatních učitelů či místního okresního inspektora menšinových škol, který každoročně prováděl na školách inspekce. Na nich jednak výuku učitelů klasifikoval, jednak se učitele snažil usměrnit v jejich výchovném a vzdělávacím působení. Nicméně prameny odhalily, že ani vzdělání nezaručovalo vždy kvalitu výuky.

5.3.3 Platové ohodnocení

Obecně v prvních letech existence první republiky došlo k výrazným kvalitativním změnám u učitelského povolání. To vedlo i k jistému uvolnění napětí ze strany učitelů a do popředí se tak začaly dostávat otázky týkající se učitelského platu. Po vzniku Československa získali učitelé naději na zlepšení platových podmínek ve srovnání s dobou Rakouska-Uherska i z vyjádření prezidenta T. G. Masaryka: „Vzdělání se vždycky vyplatí hospodářsky: co dá národ učiteli, to třikrát i desetkrát vyzíská“ (Morkes, 1994, s. 13).

144 Stupnice známek pro Vysvědčení dospělosti byla následující: Pro mravné chování: 1. stupeň – chvalitebné, 2. stupeň – uspokojivé, 3. stupeň – zákonné, 4. stupeň – méně zákonné, 5. stupeň – nezákonné. Pro prospěch: 1. stupeň – výborný, 2. stupeň – chvalitebný, 3. stupeň – dobrý, 4. stupeň – dostatečný, 5. stupeň – nedostatečný (viz *Opis Vysvědčení dospělosti pro školy obecné Františka Kupky, Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937*, H–M, nestr.).

Dne 23. května roku 1919 tak vydáním tzv. paritního zákona¹⁴⁵ byly učitelské platy srovnány s platy státních úředníků se stejnou úrovní vzdělání. V prosinci roku 1921, za ministra školství Rudolfa Bechyněho, byly platy učitelů opět upraveny. V tomto případě ovšem v jejich neprospěch v důsledku rozsáhlé ekonomické krize státu (Kodedová & Uherek, 1972). Podle Hrabcové (2004) se tak učitelé ocitli až za nejnižšími kategoriemi státních zaměstnanců. Tato situace se sice zlepšila po vydání tzv. reparačního zákona v roce 1922, ale v dalším období se učitelé v podstatě nedočkali výraznější nápravy. V období hospodářské krize došlo dokonce ke snížení jejich stávajících platů o 10 % a k odebrání některých příplatků (ibid).

Platy učitelů se v roce 1926 skládaly podle zákona o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva ze služného, činovného, výchovného a odměn za přespočetné hodiny. Přičemž služné je možné označit jako základní tarifní plat, činovné pak jako kombinaci drahotního příplatku podle místa školy a ocenění náročnosti výuky na konkrétní škole. Výchovným se rozuměly rodinné přídatky (Číslo 104, 1926).

U učitelů obecných škol se navíc rozeznávala i tzv. adjuta. Adjuta byla tarifním platem učitelských čekatelů na obecné škole po dobu tří let. Její výše byla v první polovině čekatelské doby 11 100 korun ročně, v druhé polovině se zvýšila na 12 300 korun. Definitivní učitelé obecných škol byli zařazeni do 11 platových stupňů. Postup do vyššího stupně byl automatický po každém třetím roce výuky (ibid).

To odpovídá i záznamům v platovém listě u již zmiňované učitelky Anny Červinkové, který ji doprovázel na jednotlivá místa jejího školního působení. Podle jejího platového listu tak učitelka Červinková získala ve školním roce 1934/1935 při svém prvním působení na české menšinové škole v Děčíně-Podmokly 10 080 korun ročně. Tuto částku pak dostávala až do roku 1936, i když mezitím přešla na českou školu v Ústí nad Labem. Ve školním roce 1936/1937, tedy v roce, kdy se rozhodla odejít na vysokoškolská studia, jí byl plat zvýšen na 11 232 korun. Částky tedy odpovídají zákonu, přičemž snížení platu o 10 % během hospodářské krize pravděpodobně přetrvalo i v této době a týkalo se druhé poloviny čekatelské doby. Výše jejího platu v druhé polovině čekatelské doby totiž odpovídá zhruba 90 % původní částky stanovené zákonem. V jejím případě je zajímavá i skutečnost, že jí během celé této doby nebyl přiznán jiný druh odměny (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937. B–H). Zároveň je její platový list dokladem, že plat byl zákonem stanoven pro všechny učitele obecných škol stejně. Tedy bez ohledu na to, zda působil v jazykově smíšené či jazykově homogenní oblasti. Speciální platové ohodnocení pro tyto učitele neexistovalo. Počítalo se pouze s výdaji, které by učitelé nastaly v případě jeho stěhování na základě příkázání na jinou školu, případně s mimořádnými odměnami či dietami v případech „hodných pozoru“ (Číslo 605, 1919, s. 935). Tyto případy ovšem nejsou v zákonu více specifikovány,

145 Zákon č. 274 ze dne 23. května 1919, jímž se upravují služební příjmy a výslužné učitelstvu na veřejných školách obecných a občanských (měšťanských), viz Číslo 274 (1919).

takže záleželo zejména na školské správě, jak toto ustanovení interpretuje. Navíc se v podstatě nejednalo o nic neobvyklého, protože stejně mohl být odměněn kterýkoliv učitel. A bylo jedno, zda učil v jazykově homogenní, či heterogenní oblasti (detailněji viz *ibid*).

Výši platu Anny Červinkové v rámci daného regionu lze přitom považovat spíše za průměrnou. Například učitelka německé mateřské školy v Předlicích měla v roce 1935 roční plat 9360 korun, ovšem správce místního hřbitova již 16 320. Mnohem vyšších platů pak dosahovali obecní úředníci. Například obecní sekretář dosáhl i se započtením činovného celkové sumy za rok 1935 v obci Předlice 41 700 korun (Platy obecních zaměstnanců 1926–1935).

V případě učitelů bylo činovné stanoveno podle místa školy. Podle počtu obyvatel působitě učitele existovaly čtyři platové skupiny s platy v rozmezí 4800 až 2640 korun ročně. Jednalo se tak o položku, která nebyla zanedbatelná při určování celkové výše platu. Poslední částí platu, odmyslí-li výchovné, které se pohybovalo v rozmezí 1800 až 3000 korun na dítě za rok, byly odměny za každou hodinu výuky nad rozsah tzv. normální vyučovací povinnosti. Tato odměna činila 100 korun ročně za jednu hodinu (Číslo 104, 1926).

V případě, že se učitel stal i řídicím učitelem na škole, mohl dosáhnout platu, který ve srovnání s platem učitelky Červinkové byl značně nadprůměrný. Dokladem může být plat řídicího učitele Jaroslava Hendrycha z české školy v Předlicích, který již patřil do třetí nejvyšší platové třídy. Jeho plat po sečtení jednotlivých položek například v roce 1931, tedy v období vrcholu ekonomické krize, dosahoval výše 31 630 korun. Z toho služné činilo 23 400 korun, činovné 4080 a výchovné 3000 korun. K tomu mu byl započten i přídavek na dítě ve výši 900 korun, ředitelský přídavek 1500 korun a hospodářská odměna¹⁴⁶ 1450 korun (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H).

Kromě platů měli učitelé i určité výhody. Nejvýraznější výhodou byl nárok na slevu na železnici, která se ovšem netýkala všech učitelů, ale pouze učitelů veřejných škol. Další výhodou byla možnost získat naturální byt. Ten se ovšem podobně jako v předchozím případě nevztahoval na všechny učitele, ale pouze na ředitele či správce škol (Morkes, 1994). Ani v tomto případě učitel Hendrych nepřišel zkrátka. Za 300 korun, které mu z platu byly každý rok sráženy v podobě náhrady za naturální byt, získal naturální byt přímo ve škole (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H).

146 V pramenech jsem bohužel nenašel, co se pod tímto termínem skrývá.

5.4 Vyučování a žáci

V následující kapitole se soustředím na klíčový proces odehrávající se v každé škole. Jedná se o výchovu a vzdělávání, které jsou realizovány převážně ve vyučování. Protože vyučování je úzce spojeno s činností učitelů a žáků, pozornost v této kapitole věnuji i těmto aktérům školního života. Vždy ovšem v souvislosti s vyučováním. Podrobněji přitom sleduji žáky. V jejich případě jde totiž o jednu z mála možností, jak zachytit jejich život ve škole. Prameny uložené v AmUL o jejich působení na menšinových školách vypovídají převážně pouze v souvislosti s vyučováním či jejich mimoškolním životem.¹⁴⁷ Právě mimoškolní život žáků uzavírá i tuto kapitolu. Toto téma totiž vhodně doplňuje nejenom výchovné působení učitelů, které přesahovalo v některých případech školní třídu, ale i samotný pohled na žáky menšinových škol v Ústí nad Labem, například o rozměr jejich sociálního postavení.

Na základě dochovaného archivního materiálu tak na následujících řádcích představuji obsah a cíl výuky na menšinových školách a podobu školního vyučování. Pozornost věnuji i některým specifickým problémům, které se na těchto školách objevovaly, a otázkám udržení kázně ve třídách. Při výkladu o tématu vyučování postupuji tak, že daná témata zachycuji v průběhu školního roku. Od příprav rozvrhů před zahájením školního roku až po propuštění žáků ze školy na letní prázdniny. Celou kapitolu pak uzavírám již výše nastíněným tématem mimoškolního života žáků menšinových škol.

5.4.1 Zahájení školního roku

Již během července a srpna, tedy před vlastním zahájením školního roku, učitelé českých obecných menšinových škol připravovali pro jednotlivé třídy rozvrhy výuky. Ty musely respektovat ideologický směr nového státu. V období Československé republiky stály v popředí výchovy a vzdělávání principy demokracie. Občané nového státu se měli seznamovat s tím, co je to demokracie, jaký má obsah, prostředky a cíle, protože podle vyjádření T. G. Masaryka demokratický stát byl sice nastolen, ale dosud v něm chyběli demokraté (Hanzal, 1999). Tento cíl se odráží i ve formulaci výchovného úkolu obecných a měšťanských škol, který byl zveřejněn v Normálních učebních osnovách pro školy obecné a měšťanské, které

¹⁴⁷ Výjimkou je zdravotní stav žáků a různé ošacovací a stravovací akce. Toto téma jsem ovšem vzhledem ke struktuře textu zařadil do kapitoly o vztazích mezi školou a obcí, protože do péče o zdraví žáků byla zapojována širší veřejnost.

byly platné podobně jako řada jiných norem¹⁴⁸ i pro školy menšinové (Placht & Havelka, 1934):

Výchovná činnost školy má ... v účelném spojení s vyučováním a za svorného spolupůsobení s otcovským domem zjednatí široký a pevný podklad pro výchovu řádných lidí a členů lidské společnosti ... Škola bude proto děti nejvíce učit úctě a vážnosti k zákonům a státnímu pořádku, lásce k republice Československé a národu ... (s. 57).

Učební osnovy pro školy obecné a měšťanské určovaly rovněž obsah a zaměření výuky. Rozeznávaly se přitom dva druhy osnov. Jedny tzv. normální, které obsahovaly učivo jen v hlavních rysech a vždy pouze na jeden rok, a druhé tzv. podrobné (zvláštní), ve kterých učivo bylo rozděleno na menší časové jednotky. Příprava těchto podrobných osnov byla poté v kompetenci místních učitelských porad nebo zvláštních školních výborů pod dohledem příslušných školních inspektorů. Cílem bylo zachovat v daném školním okrese určitou jednotu, která odpovídala situaci v daném místě (Placht & Havelka, 1934). Na základě těchto podrobných osnov byly vytvářeny rozvrhy vyučování. To už bylo starostí jednotlivých škol, inspektorát do této záležitosti zasahoval pouze tím, že tyto rozvrhy schvaloval (Konferenční protokol 1919–1924). Nešlo přitom jen o formální záležitost, jak by se mohlo zdát. Inspektor zasláné rozvrhy dále upravoval podle situace panující v jeho obvodu působnosti. Například v roce 1931 české menšinové škole v Tisé inspektor Josef Pekař vrací jejich rozvrh s následnými instrukcemi:

Správě české obecné školy v Tisé zaslám připojený rozvrh hodin, aby jej upravila tak, aby týdenní prázdnina připadala na středu a sobotu odpoledne. Tato týdenní prázdnina zavedena jest na školách zdejšího obvodu z toho důvodu, že připadá-li týdenní prázdnina na čtvrtek, vznikají žactvu vlastně dva pondělky, které jsou pro vyučování nevýhodné, a kromě toho přicházejí žáci o čtvrteční dopolední hodiny, jež jsou pro vyučování hodnotnější než odpolední hodiny ve středu a sobotu odpoledne. Také počet docházek dětí do školy se tím nikterak nemění, protože žáci docházejí stejně domů na oběd a nezástávají ve škole přes poledne (Tisá – zřízení české menšinové školy, nestr.).

Inspektor tedy přizpůsobil rozvrh hodin školy tak, aby bylo dosaženo optimálního využití vyučovacího času v dopoledních hodinách, které vnímal pro výuku žáků jako nejhodnější. Zároveň i s ohledem na trávení času žáků mezi dopoledním a odpoledním vyučováním. V této pauze chodili totiž domů na oběd. Jeho rozhodnutí bylo zároveň i v souladu s vyučovacím a školním řádem, který stanovoval při celodenním

148 Například malý školský zákon z roku 1922, ve kterém je jasně stanoveno, že se tento zákon a případně další normy upravující tento zákon týká všech obecných a měšťanských škol bez ohledu na to, kdo je jejich zřizovatelem (Číslo 226, 1922). Z toho důvodu byla pro menšinové školy platná i celá řada vyhlášek a nařízení pro obecné školy, které vycházely v průběhu první republiky ve Věstníku MŠANO.

vyučování zavádět v každém týdnu dvě odpoledne nebo jeden celý den jako volné (prázdné). A to tak, aby na dopoledne připadl větší počet hodin než na odpoledne (Buzek, 1935). Učitelé měli možnost zavést volná (prázdná) odpoledne buď ve středu a v sobotu, či celý volný (prázdný) den ve čtvrtek (ibid). V případě popsaném výše inspektor na základě svého postavení rozhodl o využití první možnosti.

Obsah výuky byl stanoven zákonem č. 226 z roku 1922, známým pod svým označením malý školský zákon. Ten ve svém prvním paragrafu uvádí konkrétní povinné učební předměty pro školy obecné. Těmi byly náboženství, občanská nauka a výchova, čtení a psaní, vyučovací jazyk, počty, přírodopis a přírodopyt, zeměpis a dějepis, kreslení, zpěv, ruční práce a tělesná výchova (Číslo 226, 1922). Jak byly tyto předměty uspořádány ve výuce na menšinové škole, dokladuje ojedinele dochovaný rozvrh z jednotřídní české menšinové školy v Tisé z roku 1933 (viz tabulka č. 4).

		8-9	9-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	15-16
Pondělí	I.	Prvouka	Jazykové vyučování	-	-	-	Jazykové vyučování	Tělesná výchova	
	II.			-	-	Čtení			
	III.	Sloh	Mluvnice	Počty	-		-		
Úterý	I.	Jazykové vyučování	Počty	-	-	-	Prvouka	-	-
	II.	Mluvnice		Čtení - Psaní	-	-		-	-
	III.			Vlastivěda	-	-	Kreslení	Ruční práce výchovné	
Středa	I.	Prvouka	Jazykové vyučování	-	-	-	Jazykové vyučování	Tělesná výchova	Zpěv
	II.			-	-	-			
	III.	Občanská nauka	Mluvnice	Vlastivěda	-	-			
Čtvrtek	I.				-	-			
	II.				-	-			
	III.				-	-			
Pátek	I.	Prvouka	Počty	-	-	-	Jazykové vyučování	Tělesná výchova	-
	II.			Čtení - Psaní	-	-	Čtení		
	III.	Vlastivěda		Psaní	-	-			
Sobota	I.	Jazykové vyučování	Počty	-	-	-	Prvouka	Zpěv	-
	II.	Mluvnice		-	-	-			
	III.			Vlastivěda	-	-	Kreslení		

Tabulka č. 4 Rozvrh hodin jednotřídní české obecné menšinové školy v Tisé z roku 1933 (Tisá – zřízení české menšinové školy).

Na první pohled zarazí, že v rámci tohoto rozvrhu chybí povinný předmět náboženství. Prameny v tomto směru bohužel neposkytují žádnou odpověď. Lze ovšem soudit, že konkrétně v případě této školy rodiče dětí využili své právo a děti z výuky náboženství prostřednictvím písemné žádosti u okresního inspektora českých menšinových škol odhlásili. Popřípadě byly tyto děti bez vyznání či vyznání státem neuznaného a tím pádem automaticky zproštěni výuky náboženství. Tedy tak, jak dovoloval malý školský zákon (Číslo 226, 1922).

Vedle povinných předmětů byl na školách zaváděn i nepovinný předmět – výuka německého jazyka. Ta na některých školách byla zaváděna i z důvodu, že do škol začaly chodit české děti, které nepřicházely z německých škol a ani do této doby nežily v pohraničních oblastech. Německý jazyk se vyučoval pouze pro zájemce, a to v časovém rozsahu tří hodin týdně. Většinou pak ve vyšších třídách (Školní kronika 1919–1933; Konferenční protokol 1919–1924).

V době přípravy rozvrhů docházelo také k zápisu dětí na jednotlivé školy. Například na české škole v Ústí nad Labem v prvních letech existence první republiky probíhal zápis dětí do školy vždy ke konci měsíce srpna. V pozdějším období zápis probíhal ke konci června (Konferenční protokol 1919–1924; Katalog a třídní kniha 1934/35). Přihláška k zápisu byla velmi prostá. Žádný formulář rodiče nevyplňovali, svou přihlášku napsali na jakýkoliv kus papíru v jednoduché formě (viz Příloha č. 13).

Začátek školního roku probíhal na českých obecných menšinových školách na Ústecku podobně. Děti přicházely do školy vždy první pracovní den v září.¹⁴⁹ Ta při této příležitosti zahájila školní rok slavností. Jejím obsahem byly proslovy třídních učitelů ke svěřeným dětem o důležitosti školy pro vzdělání či o významu české školy v jazykově smíšeném prostředí. Děti se také seznamovaly s jednotlivými body kázeňského řádu. Na závěr slavnosti se dětem připomínal i význam T. G. Masaryka v souvislosti s jeho zásluhami o vznik samostatného československého státu. Tomu na úplném konci prvního vyučovacího dne byla provolána sláva a slavnost byla uzavřena zazpíváním obou národních hymen (viz Školní kronika 1921/1935; Konferenční protokol 1919–1924).

5.4.2 Během školního roku

Rozvrh hodin české školy v Tisé (tabulka č. 4) prozrazuje, že žáci této školy byli při výuce rozděleni do tří oddělení. Výuka byla celodenní a rozdělena polední přestávkou na oběd. Ranní vyučování začínalo o osmé hodině ranní a zpravidla končilo v jedenáct hodin dopoledne. Odpolední vyučování začínalo v jednu ho-

149 Výjimkou byl začátek školního roku 1918/1919. Důvodem byla rozsáhlá epidemie španělské chřipky, která zasáhla i Ústí nad Labem. Na některých školách bylo vyučováno značně nepravidelně, například jen dva dny v týdnu. Pravidelná výuka začala až v průběhu měsíce ledna v roce 1919 (viz Konferenční protokol 1916–1919).

dinu odpoledne a končilo o druhé či třetí hodině odpoledne. Jako volný (prázdný) den byl v tomto školním roce vybrán čtvrtek. Tedy vyučovalo se od pondělí do středy a poté v pátek a v sobotu. Toto prostorové a časové uspořádání výuky se ovšem na jednotlivých českých školách lišilo. Záleželo na konkrétních podmínkách panujících v obci, kde škola fungovala. Zejména na počtu školou povinných dětí, které do školy byly přihlášeny, a na umístění školy. Pokud škola vznikala v menší obci pro několik dětí, často jí byla pronajata pouze jedna či dvě místnosti pro výuku. Rozvrh hodin byl poté uspořádán podobně jako v případě české školy v Tisě. V jedné místnosti vzniklo několik oddělení, do kterých byly děti rozděleny podle svých vědomostí. Ve školách ve větších obcích, jako bylo Ústí nad Labem, Předlice, Trmice, Neštémice či Krásné Březno, vznikaly již samostatné třídy. V některých případech i paralelní. Nevznikala tak potřeba dělit třídu dále ještě na několik oddělení (Třídní katalog I. třídy 1918/19).

Ani začátek výuky nebyl striktně nastaven na osmou hodinu. Například česká škola v Neštémicích v zimních měsících začátek výuky posouvala na půl devátou.¹⁵⁰ Hlavním důvodem byly dlouhotrvající ranní mlhy v labském údolí, ve kterém se škola nacházela. Posunutím začátku vyučování si vedení této školy slibovalo menší spotřebu umělého osvětlení, šetření zraku žáků či jejich menší únavu během vyučování. Posun také podle vedení školy umožňoval dětem strávit více času s rodiči a určitou bezpečnost zejména přespících dětí při jejich docházce do školy. Nemusely totiž chodit za šera (Zápisy z konferencí 1922–1933).

Začátek vyučovacího dne začínal samozřejmě příchodem žáků do třídy. Ty se posadily do lavic na základě zasedacího pořádku, který vytvořil učitel na začátku školního roku. Ten sestavoval zejména na základě síly zraku a sluchu žáků (ibid). Nebylo to ovšem pravidlo. Dokládají to například vzpomínky bývalé německé učitelky české školy v Ústí nad Labem paní Schellbergerové (Schellberger, 2001), která uvádí, že v první třídě byla posazena do tzv. lavice hanby vedle dvou hochů, kteří zaostávali v látce. Důvodem jejího přesazení byla její neschopnost porozumět českému výkladu učitele. Děti byly tedy rozsazovány i na základě svých vědomostí.

Poté co se děti usadily a učitel přišel do třídy, žáci na pokyn učitele zazpívali krátkou píseň, která měla zajistit klid a pozornost žáků. Krátká píseň v tomto případě nahrazovala modlitbu, která byla každodenní součástí na obecných školách v období Rakouska-Uherska (Konferenční protokol 1916–1919). Prameny ovšem neprozrazují, zda tomu bylo ve všech třídách na všech školách po celé období první republiky.

Po tomto úvodu hodiny následovalo zjišťování nepřítomných žáků. Učitel postupně vyvolával jména jednotlivých žáků třídy a údaje zapisoval do třídní knihy

150 Ve školním roce 1928/1929 dokonce výuka na českých školách na Ústecku delší dobu vůbec neprobíhala. Důvodem byly silné mrazy, které dosahovaly kolem $-30\text{ }^{\circ}\text{C}$. Tyto teploty způsobily jednak onemocnění velkého množství dětí, jednak neumožňovaly vytopit třídy na přijatelnou teplotu, případně školy neměly dostatek uhlí na otop (viz Školní kronika 1921/1935).

(viz Konferenční protokol 1934/1948; Katalog 1. třídy 1918/1919; Třídní kniha I. třídy 1923/24). Pokud někdo ze žáků chyběl, byla mu zapsána zameškaná hodina. Školní docházka se přísně kontrolovala. Jestliže žák přišel do školy pozdě, musel se řádně ústně, případně i písemně omluvit. Při opakování pozdního příchodu musel být omluven již rodiči či jeho zákonnými zástupci (Konferenční protokol 1934/1948). Důvody opožděného příchodu dětí do škol byly různé. Školní kronika české školy v Zálezlech například uvádí, že dětem byla včasná docházka do školy znemožňována dětmi z německé školy, které je po cestě bily (Školní kronika 1928–1938). Svou roli hrálo i počasí a délka strávená na cestě do školy. Ta mohla u některých žáků trvat i hodinu a v případě nepříznivého počasí se tak mohla protáhnout.

Učitelé samozřejmě řešili i důvody dlouhodobé absence. Řada z nich byla způsobena onemocněním žáků, ale byly i jiné příčiny. Mnohé z nich byly odůvodnitelné, například pokousání psem či nutnost starat se o domácnost a mladší sestru po dobu hospitalizace matky žáka (Zápisy z konferencí 1922–1933). Mnohé z absencí ovšem byly ryzím záškoláctvím, které učitelé nazývaly potulkou či touláním se. Zkušenost s potulkou měla i paní Schellbergerová (Schellberger, 2001), která se ve třetí třídě jednoho dne rozhodla do školy nejít kvůli „nevysvětlitelnému“ strachu. Za školu chodila několik dnů. Většinou se toulala v okolí klíšského lesa (dnešní Strážovický vrch) nebo chodila do Krásného Března k labskému přístavu, kde se kochala pohledem na místní vlečné čluny. Do školy se vrátila až poté, co si učitelka pozvala jejího otce. Její spolužačka ji totiž viděla při své cestě do školy a nahlásila to. Jako důvod svého záškoláctví uvedla touhu navštěvovat německou školu místo české. V jiných případech důvody záškoláctví byly dány i sociální situací českých rodin. Děti místo školy vypomáhaly rozličnými způsoby svým rodičům. Například žák neštěmické školy Augustýn Jarý místo školy plnil úkol od otce, který ho poslal nabrousit sekeru. Žákyni, kterou za ním učitel poslal, protože ho viděl z okna školy procházet kolem školní budovy, vysloveně odpověděl: „Dříve cihly, pak škola“ (Zápisy z konferencí 1922–1933, nestr.). Neomluvená absence ovšem byla i problémem rodičů žáků. Pokud rodiče neuposlechli upomínání učitelů, byla celá záležitost předávána k prošetření okresnímu úřadu (viz Konferenční protokol 1934/1948).

Po zjištění počtu nepřítomných žáků učitel zapsal do třídní knihy látku, kterou ve třídě danou hodinu měl probírat. K výuce přitom mohl využít řadu pomůcek. Paní Schellbergerová (Schellberger, 2001) vzpomíná, že ke každodennímu životu ve škole patřila břidlicová tabule, houba na tabuli, hadřík, písátko s kalamářem a slabikář. Učitel měl k dispozici i řadu dalších pomůcek, jako byly kreslicí listy, náčrtníkové listy¹⁵¹, pera, gumy, tužky, násadky na pera, pastelky ve dřevě, vodové barvy, pravítka, přírodní a barevný papír, podložky ke kreslení, štětce, misky, kru-

151 Speciální druh papíru vhodný pro malování tužkou, křídou či uhlem.

žítka atd. Děti navíc mohly využívat učebnice. Ty se každý rok zapůjčovaly. Žáci k nim museli být šetrní. Učitel měl dbát na to, aby knihy byly obaleny papírem, a průběžně během roku kontroloval jejich stav. Za poškození či ztrátu byl zodpovědný vypůjčovatel. Většina těchto materiálů byla totiž placena ze státního rozpočtu za spolufinancování obcí (viz Zásobník školních potřeb 1933–1938; Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, O–V; Konferenční protokol 1934/1948).

Na některých školách využívali učitelé ve výuce i dobové moderní technologie, jako bylo rádio. Například v roce 1935 česká škola v Ústí nad Labem zakoupila prostřednictvím darovaných peněz od inspektorátu českých menšinových škol, rodičovského sdružení této školy a místního školního výboru přijímač „Telefunken“¹⁵². Ten byl umístěn do skříně v ředitelské pracovně, kterou vyrobil školník Jaroslav Slabý. Z ředitelny pak bylo rádio vedeno do ampliónů v osmi třídách (Školní kronika 1921/1935). Učitelé ho využívali pravidelně v pondělí v čase mezi 10:15 a 10:40, kdy byla vysílána relace pro „dolní“ stupeň, a v pátek od 10:30 do 11:00, kdy poslouchali „střední“ stupeň. Ve velké oblibě u mladších dětí byl kurz vyučování zpěvu profesora Ambrože. Poslouchaly se i význačné reportáže ze současného života či proslovy předních politiků jako ministra školství Ivana Déřera¹⁵³, Jana Krčmáře, Emila Frankeho či T. G. Masaryka¹⁵⁴ (Školní kronika české obecné školy, nedatováno; Školní kronika 1921/1935; Školní kronika 1933/1952).¹⁵⁵

Po konci vyučovací hodiny, která trvala čtyřicet pět minut, následovala přestávka. Během ní děti nesměly opouštět školní budovu ani navštěvovat žáky v jiných třídách. Pouze o hlavní přestávce¹⁵⁶ se děti z různých tříd mohly setkat na společných procházkách (Zápisy z konferencí 1922–1933). Přestávky se stávaly i příležitostí pro aktivity, které odporovaly kázeňskému řádu. Oblíbenou hrou, kterou se děti o přestávkách bavily, byla například tzv. hra na babu (Schellberger, 2001).

Po skončení přestávky opět přišel do třídy učitel a začala nová vyučovací hodina.

152 Cena aparátu není uvedena.

153 Ivan Déřer zahájil vůbec první vysílání školního rozhlasu dne 19. prosince 1930 (Školní kronika české obecné školy, nedatováno).

154 T. G. Masaryk poprvé přímo ke školním dětem promluvil dne 18. března roku 1932 (Školní kronika české obecné školy, nedatováno).

155 Školní rozhlas pro školy přitom začal vysílat již 19. prosince roku 1930 (Sbor pro školní rozhlas). V repertoáru rozhlasu byly i různé československé národní písně, loutkové divadlo (např. Pernikář a kominíček), skladby autorů vážné hudby (zejména českých autorů A. Dvořáka, B. Smetany, J. Suka), dobrodružná vyprávění (např. od E. Štorcha) či výchovné a naučné pořady (např. Hygiena a čistota, Péče o zdraví a chrup, Ochrana lesů, Na pomoc slabším, Výroba cukru, Historie Slovenska apod.). Více viz Programy relací (nedatováno).

156 Prameny neobsahují informace, mezi kterými vyučovacími hodinami se tato přestávka nacházela.

5.4.2.1 Jazykové vyučování a jeho dopad na výuku dalších předmětů

Rozvrh české školy v Tisé (tabulka č. 4) vypovídá také o tom, že velký důraz v prvních letech školní docházky žáků byl kladen na jazykové vyučování. Otázka jazykového vzdělání konkrétně českého¹⁵⁷ jazyka byla v pohraničních oblastech velice důležitá. Svědčí o tom i mimořádné změny v podrobných osnovách, které zohledňovaly jazykovou situaci žáků menšinových škol v daném obvodu inspektorátu: „Vzhledem k tomu, že znalost jazyka vyučovacího je u žactva na školách zdejšího dohléd. obvodu velmi nestejná, lze povolit odůvodněné a přijatelné odchylky v jazykovém vyučování“ (Výnosy 1927–1938, nestr.).

Neznalost vyučovacího jazyka u žáků byla také často překážkou k dosažení cílů daných podrobnými vyučovacími osnovami, jak dokazuje například zápis z konferenčního protokolu z české školy v Krásném Březně: „Učivo není probráno dle podrobných osnov, protože žactvo stále ještě neovládá dokonale jazyka vyučovacího“ (Konferenční protokol 1919–1924). Dalo by se očekávat, že toto bude problém především prvních ročníků, nicméně prameny hovoří jinak:

Ve IV. třídě jest učivo opožděno v počtech, v jazyku vyučovacím, v reáliích, ježto žákovský materiál jest méněcenný, jednak neovládá dostatečně jazyka vyučovacího. Třídní učitel podotýká, že je naprosto nemožno předepsanou látku pro tuto třídu probrati tou měrou, má-li býti předepsané učivo řádně probráno, vysvětleno a žáky osvojeno (Zápisy z konferencí 1922–1933, nestr.).

Kvůli neznalosti českého jazyka u žáků českých škol v ústeckém okresu okresní školní inspektor menšinových škol Josef Pekař dokonce začátkem 30. let doporučoval do vyučování nezařazovat jakékoliv vyučovací pokusy (Výnosy 1927–1938, nestr.). Poznámka z matriky české obecné menšinové školy ve Stebně z roku 1937 ukazuje, že ani v tomto období se nedoporučovalo do vyučování zasazovat jakékoliv vyučovací experimenty z důvodu nedokonalého ovládnutí vyučovacího jazyka žáky (Matriky českých škol. O–Z).

Výstižně zachycuje situaci jazykového vyučování v roce 1937 učitel Šedivý z české školy v Předlicích: „V našich školách je nejdůležitějším, ale také nejtěžším úkolem naučiti správně češtině. Nestačí jenom opravovat určité nesprávnosti mluvnické, nýbrž naučiti vůbec duchu jazyka, který u většiny našich dětí není vyvinut tak jako u dětí ve vnitrozemí“ (Konferenční protokol 1934/1948, nestr.)¹⁵⁸. Podle učitelů bylo vyučování nesmírně obtížné i kvůli tomu, že školu navštěvovaly děti z ryze

¹⁵⁷ Podle dobové terminologie se jednalo o československý jazyk (viz např. Klepetař, 1930; Slapnicka, 1993).

¹⁵⁸ Šosvald (1999) uvádí příklad tehdejšího vyjadřování, kterého se učitelé tolik hrozili: „Vždyť ještě naši rodičové chodili ze Šenprýznu na špacír do Ausika, v neděli na Ferdinandku a Hotovíz do Tyrmic nebo za tetou do Karbic. Ze špajzu si vzala knaka a šli do háfnu plajchovat tyštůchy nebo do Nestomic do kchýna“ (s. 99).

německých rodin. Dokladem mohou být informace jednoho z výnosů Okresního školního inspektorátu v Ústí nad Labem. Podle této zprávy pocházelo třicet procent žáků na pětileté české obecné škole v Trmicích ze smíšených manželství a osm procent žáků z manželství zcela německých (Výnosy 1927–1938). Na některých školách docházelo dokonce ke kuriózním situacím, kdy počet německých dětí zcela převýšil počet dětí českých. Příkladem může být situace české školy v obci Zálezly ze školního roku 1936/1937, kdy školu navštěvovalo deset německých dětí a čtyři české (Školní kronika 1928–1938). Podobně i na české škole ve Varvažově, kde ve školním roce 1925/1926 bylo přihlášeno sedmnáct dětí z ryze německých rodin, dalších dvanáct dětí pocházelo z rodin smíšených, kde se hovořilo německy, a zbývajících šest žáků zápasilo s výslovností¹⁵⁹ (Školní kronika 1925–1938).

Důvody, které vedly německé rodiče k přihlášení dítěte do české školy, popisuje například Emmi-Goldrun Schellbergerová. Ta prvních pět let povinné školní docházky absolvovala na české obecné škole v Ústí nad Labem (Schellberger, 2001). Ve svých pamětech popisuje, že hlavním důvodem jejího přihlášení do české školy byla možnost naučit se českému jazyku. Její matka totiž věřila, že v budoucnu se jí znalost tohoto jazyka bude v těchto krajích hodit, zejména pokud se bude ucházet o místo ve státní sféře. Obdobné důvody jsou obsaženy i ve zprávách z některých školních kronik německých škol, které se vyjadřují k úbytku dětí na německých školách (viz Schulchronik 1898–1925; Schulchronik 1919–1931; Schulchronik 1887/1938).

Ve svém důsledku to již při zápisu do škol před začátkem školního roku vedlo ke konstatování, že neznalost vyučovacího jazyka nově přihlášených německých dětí „bude vadit v jejich prospěchu a učitelé ve školní práci“ (Školní kronika 1921/1935, nestr.). Dopředu se tak předpokládalo, že němečtí žáci budou mít s výukou problémy a zároveň že nestihnou probrat veškerou látku. Zpoždění v látce poté učitelé doháněli například na úkor hodin tělocviku či nepovinné výuky německého jazyka (Konferenční protokol 1916–1919).

Nabízí se tedy např. otázka, jakým způsobem se s touto výzvou učitelé vyrovnávali při své výuce. Konkrétněji: jaké volili metody výuky? Obecně použití konkrétních vyučovacích metod bylo dle školních nařízení zcela na svobodné vůli učitele (Placht & Havelka, 1934). Vzhledem ke specifickým podmínkám, které na českých obecných menšinových školách na Ústecku panovaly, se však učitelé pravidelně radili o možných postupech v rámci výuky na učitelských konferencích (pravidelných měsíčních poradách) a při inspekcích se školním inspektorem či účastí na kurzech zaměřených na vyučování. Kurzy vyučování byly ojedinělými akcemi. Pořádali si je sami menšinoví učitelé pod patronací některých z učitelských spolků a probíhaly obvykle několik víkendů:

159 Důvod spatřovali učitelé v těchto případech i v mimoškolních stycích českých dětí s německými dětmi (Školní kronika 1921/1935).

V lednu 1929 byl jaksi svátek učitelský. Budeč menš. učitelstva pořádala po tři soboty přednášky o jazykovém vyučování. Přes špatné počasí byly přednášky hojně vždy navštíveny, dostavili se kolegové i z míst vzdálených (Školní kronika 1921/1935, nestr.).

Zatímco o obsahu těchto kurzů prameny nic nevyprávějí, jinak tomu je v případě učitelských konferencí. Učitelské konference byly totiž součástí každodenního života školy. Pořádaly se pravidelně každý měsíc na každé škole. Smyslem těchto konferencí bylo zhodnotit dosavadní průběh chodu školy a stanovit další kroky. Obsahem, který byl zaznamenán v protokolu, byly diskuse učitelů o stavu školy, školní docházka, školního prospěchu žáků a dalších činnostech školy. A právě mezi těmito zprávami lze objevit i informace týkající se vyučovacích metod a rad, jak postupovat při výuce na menšinové škole. Tyto rady si učitelé mezi sebou vyměňovali či je získávali od inspektora, který prováděl na dané škole inspekci.

Například na české škole v Neštěmicích bylo doporučováno, aby začátek vyučovací hodiny byl věnován opakování, výkladu a vyvozování nové látky. Střední část hodiny a závěr měly poté být zaměřeny na opakování a procvičování této nové látky (Zápisy z konferencí 1922–1933). Pro zajištění úspěchu vyučování bylo na české škole v Předlicích doporučeno místním učitelům, aby věnovali náležitou pozornost učebním osnovám a pomůckám v kabinetu, protože „názorné vyučování je podmínkou zdaru“ (Konferenční protokol 1934/1948, nestr.). Záznamy této školy prozrazují i další postupy uplatňované při výuce. Například při svém výkladu se učitelé měli vyhýbat užívání germanismů a obecně se žáky zbytečně nemluvit, „protože práce patří žákům“ (ibid, nestr.). Učitelské otázky měly být stručné a srozumitelné, bez nápověd. Odpovědi na tyto otázky měly být celou větou.

Přestože na českých menšinových školách metoda výkladu s ohledem na jazykovou výbavu žáků převažovala, dbalo se na to, aby do vyučování byli zapojováni všichni žáci. Toho se mělo docílit pravidelným střídáním při řešení jednotlivých úkolů či kresbou na tabuli, „která oživí i výuku“ (ibid, nestr.). Obecně výuka měla naplnit požadavky kladené na vyučování popsané v normálních osnovách pro školy obecné a měšťanské. Což bylo vytvoření tzv. činné (pracovní) školy¹⁶⁰: „...která má účelně rozvíjet všechny tělesné a duševní schopnosti žáků, probouzet jejich součinnost a vynalézavost a vést je k tomu, aby především vlastní prací nabývali trvalých vědomostí a dovedností“ (Placht & Havelka, 1934, s. 63).

160 V tomto období (20.–30. let) se jednalo o obecný trend ve vyučování. Namísto názorného a pamětného vyučování výuka měla probíhat tak, aby žákům byly poskytnuty vhodné příležitosti k vlastnímu získávání poznatků samostatnou prací za přiměřeného vedení učitele (více viz např. Kepřta, 1931).

5.4.2.2 Školní vycházky a výlety jako součást výuky

Součástí výuky během školního roku byly i poznávací vycházky a výlety. Podle učitelky Marie Vovsíkové:

Vycházka do přírody má býti nejideálnějším výkvětem nenuceného a přirozeného vyučování školního ... Příroda má je (dítě) vraceti nejen rozumu a víře, ale má sdíleti s ním své starosti a bědy, radosti a ušlechtilé hnutí by k ní utéci se mohlo před všedností žití. Z přírody čerpati má sílu pro svéráznou svou individualitu... (Konferenční protokol 1919–1924, nestr.).

Během těchto vycházek si žáci měli osvojovat i české názvy jednotlivých květin. Ty navíc měli sbírat a ukládat do lahviček s příslušným jménem (Zápisy z konferencí 1922–1933). Podporou výuky byly i poznávací výlety. Ty se konaly během 20. let poměrně do vzdálených destinací, jako byla Praha. Častěji výlety směřovaly ovšem do blízkého okolí, tedy oblasti Českého středohoří a Česko-saského Švýcarska. Děti tak navštěvovaly prostřednictvím parníků a železnice místa v Hřensku či v Roudnici nad Labem, odkud putovaly na horu Říp, přemyslovský pomník ve Stadicích, hrad Střekov a Kamýk, Máchův hrob či město Litoměřice nebo dokonce i pivovar ve Velkém Březně. Vedle toho se účastnily řady výstav a exkurzí. Například Výstavy ryb, plazů a obojživelníků, která se konala ve 20. letech v Ústí nad Labem, či exkurze do skláren a brusíren v Boru (viz Školní kronika 1921/1935; Konferenční protokol 1919–1924).

Během hospodářské krize ve 30. letech došlo i na omezení školních výletů kvůli nedostatku financí. Učitelé proto volili místa, která byla v blízkosti škol, aby byly náklady na tyto výlety co nejnižší. O výrazném šetření peněz na výlety svědčí i následující zpráva ze školní kroniky české školy v Předlicích: „1. a 2. třída se musela spokojit s koupáním, 3., 4. a 5. třída podnikly celodenní výlet 12. června na letiště u Přestanova, spojený s prohlídkou letadel, a na památné bojiště z r. 1813 u Chlumu“ (Školní kronika 1933/1952, nestr.).

Do otázek konání výletů zasáhly ovšem i politické události 30. let. Po vítězství SdP v parlamentních volbách v roce 1935 například přišlo ze MŠANO doporučení, aby v této době školy nepodnikaly po okolí v jazykově smíšených oblastech žádné výlety z důvodu bezpečnosti (Zápisy ze schůzí českého místního školního výboru, nedatováno).

Školní vycházky a výlety v případě českých škol na Ústecku představovaly možnost, jak dětem v relativně zábavné formě představit místa české historie či je seznámit s českým názvoslovím z různých vědních oborů (zejména biologie). U dětí se tak posiloval pocit sounáležitosti s československým státem. Zároveň ovšem tyto výlety podle dobových představ mohly být i zdrojem problémů či konfliktů s německým obyvatelstvem.

5.4.2.3 Kázeň a tresty

Důležitou otázkou bylo i udržení kázně ve školní třídě. Paní Schellbergerová (Schellberger, 2001) vzpomíná ve svých pamětech, že během vyučování žáci museli mít ruce založeny za zády. Nebylo dovoleno s nimi cokoliv podnikat. Pokud došlo k porušení této kázně, tak přišel trest v podobě švihnutí prutem přes prsty, které však nebylo moc bolestivé.

Neklidu a nepozornosti měli učitelé také předcházet například omezením nadbytečného přecházení po učebně (Konferenční protokol 1934/1948). V otázkách udržení kázně ve třídě nicméně více zaujme časté upozorňování na nepřípustnost provádění tělesných trestů. Ačkoliv tyto tresty byly zrušeny již Hasnerovým zákonem (Číslo 62, 1869), ještě v roce 1935 se běžně na českých menšinových školách na Ústecku používaly. Dokladem je následující zpráva z okresního školního inspektorátu českých menšinových škol, která obsahuje i z dnešního pohledu velice zajímavou radu na závěr:

Již několikrát jsem upozornil učitele, aby se varovali tělesného trestání žáků ve škole ... žádám znovu, aby všichni učitelé i učitelky byli znovu upozorněni na zákaz a nepřípustnost tělesného trestání žáků ve škole, jakož i na možné důsledky jak soudní, tak i disciplinární ... a doporučuji, aby tělesné trestání ve škole nebylo používáno ani v tom případě, když je rodiče od učitele ústně žádají. /Radím: vyžádejte si takové povolení k tělesnému trestání písemně jako vhodného prostředku proti žákovi, ale nikdy toho nepoužijte/ (Výnosy 1927–1938, nestr.).

O tom, že tělesné tresty byly i přes zákaz udělovány, opět svědčí vyprávění paní Schellbergerové (Schellberger, 2001). Ta jako žákyně čtvrté třídy české obecné školy v Ústí nad Labem byla svědkem toho, jak o přestávce při hře na babu jedna z nejlepších žákyň třídy rozbila nechtěně skleněnou vitrínu. Učitelka ji následně potrestala tak, že si musela přede všemi lehnout napříč na přední lavici, kde nemilosrdně dostala několik ran rákoskou přes zadek. Zajímavostí je, že učitelka za to nebyla nikým postižena.

Jaké jiné tresty byly u učitelů oblíbené při udržování kázně ve třídě, odhalují doporučení řídicího učitele Kasala české školy v Předlicích. Ten svým učitelům v rámci jednoho z pravidelných setkání učitelů radí, aby rušení a nepozornost ve třídě nebyla trestána mnohonásobným přepisováním nějaké bezduché věty, klečením žáka či jeho postavením za dveře, ale aby se těmito situacím předcházelo svižným výkladem a názorností, která vzbudí zájem u žáků (Konferenční protokol 1934/1948).

Výraznější přečiny žáků byly ovšem trestány zhoršenou známkou z mravů. Jednalo se například o malování oplzlých obrazů po zdech školy, nadávání a praní se ve třídě či za nedůsledné nošení domácích úkolů. Sníženou známkou z mravů

byly trestány i skutky žáků, které provedli mimo školní vyučování. Mezi ně patřilo například ničení osení a veřejného majetku, strhávání plakátů a vývěsních tabulí, týrání zvířat, vulgární vyjadřování na veřejnosti, drzé a sprosté vystupování vůči dospělým osobám, krádež ovoce, lámání stromů, lhaní atd. (Zápisy z konferencí 1922–1933; Konferenční protokol 1934/1948).

V nejzazším případě hrozilo žákovi vynětí z rodinné péče a předání do některého z polepšovacích ústavů, jako například v případě žáka třetí třídy české školy v Neštěmicích Václava Duhy. Ten byl za své chování potrestán čtvrtým stupněm z „mravů“ za to, že mimo školu nadával dospělým osobám „do kurev“, plival na cikánku, nadával spolužákům, kradl a byl „úžasně drzý“. Protože se jeho chování nelepšilo, vedení školy navrhlo poslat jej do „polepšovny“ (Zápisy z konferencí 1922–1933). Jak celá událost dopadla, ovšem prameny již neprozrazují.

5.4.3 Závěr školního roku

Konec školního roku probíhal podobně jako při jeho začátku ve slavnostní atmosféře. Žáci se poslední pracovní den v červnu shromáždili ve svých třídách, kde k nim jejich učitelé měli proslovy. Ty se týkaly, podobně jako při zahájení školního roku, významu vzdělávání a české školy v pohraničí. Vzpomínán byl i Husův význam jako předeslání k blížícímu se 6. červenci. Slavnostní konec byl doprovázen přednesem vlasteneckých básní a zpíváním národních hymen. Na úplný konec učitel rozdal žákům školní zprávy (vysvědčení) a žáky pustil ze školy na letní prázdniny¹⁶¹ (Konferenční protokol 1916–1919).

Žáci přitom ze školy nemuseli odcházet nešťastní ze svých získaných známek, protože učitelé v rámci jejich hodnocení zohledňovali jejich jazykové schopnosti i jejich sociálně-ekonomické postavení. Dokladem je i následující zpráva:

Prospěch v 1. p. r. (postupném ročníku, pozn. autora) se třídí pouze jednou známkou. Žáci, kteří nejsou schopni vyučovacího jazyka, netřídí se v obč. nauce, vyuč. jazyce, prvouce a vlastivědě. V těchto předmětech se místo známky napíše poznámka: „Pro neznalost vyučovacího jazyka netříděn.“ Vnější úprava se třídí od 4. p. r. a o známce rozhodují všichni učitelé, v jejichž předmětech se konají písemné práce. Při třídění prospěchu se bude přihlížet k sociálním a hospodářským poměrům dětí (Konferenční protokol 1934/1948, nestr.).

Určitou nervozitou tak mohli trpět pouze ti žáci, kteří dosáhli prvních pěti ročníků povinné školní docházky a čekali, zda budou moci postoupit z obecné školy

161 Některé školy pro vybrané žáky organizovaly pobyty ve venkovských krajích. Většinou je ovšem ponechávaly svému prázdninovému osudu a o jejich aktivity se nezajímaly (viz Školní kronika 1921/1935; Školní kronika 1933/1952).

na některý z vyšších stupňů škol (měšťanskou školu či některý typ středních škol). O možnosti postoupit z obecné školy rozhodoval celý učitelský sbor. Ten hlasoval o každém dítěti zvlášť. Řídil se přitom striktně výnosem MŠANO (č. 13.689-Ia), který určoval podmínky takového postupu. Například pro postup na měšťanskou školu mohl žák v 5. postupném ročníku obdržet z vyučovacího jazyka či počtů dokonce známku čtvrtého stupně (Konferenční protokol 1934/1948).

I přes relativní benevolentnost klasifikace pro postup na měšťanskou školu učitelský sbor musel rozhodovat i o případech, kdy žáci jako způsobilí pro vystoupení z obecné školy nebyli uznáni. Tito žáci pak museli v dalším roce opakovat poslední postupný ročník obecné školy.¹⁶² Žáci vystupovali z obecné školy běžně i po osmi letech, aniž by se dostali na měšťanskou školu (Školní kronika 1921/1935).

Na úplný závěr pak každý třídní učitel musel sepsat o žácích, kteří odcházeli z obecných škol, osobní list, jenž byl adresován inspektorátu menšinových škol. Tomu byla adresována i zpráva týkající se revize inventáře školy, která byla prováděna každý rok (Konferenční protokol 1934/1948).

5.4.4 Žáci mimo školní vyučování

Vznik českých škol v ústeckém okrese byl vyvolán potřebami místního českého obyvatelstva, které do této oblasti přicházelo za prací. To v mnoha případech pocházelo z chudších sociálních vrstev. Svědčí o tom i mnohé záznamy v matrikách jednotlivých škol. Například matrika české školy v Předlicích uvádí, že čeští obyvatelé Předlic jsou většinou dělníci a státní zaměstnanci, v menší míře živnostníci (Matriky českých škol. O–Z). Podobná situace panovala i v jiných obcích ústeckého okresu. Rodiče českých dětí zastávali pozice například v dílnách československé železniční dráhy, v průmyslových podnicích nacházejících se v blízkosti jejich bydliště (cihelny, cukrovary, chemické továrny a další menší podniky) u poštovního úřadu či státní policie (viz Matriky českých škol. B–M; Matriky českých škol. O–Z). Tomu odpovídaly i jejich sociální poměry. Například jeden z výnosů Okresního školního inspektorátu v Ústí nad Labem z roku 1930 pojednává mimo jiné i o sociální situaci českých dětí ze školy v Předlicích: „Děti jsou většinou z chudých dělnických rodin, z bytů ponejvíce o 1 místnosti, kde se tísní někdy až 8 osob“ (Výnosy 1927–1938, nestr.). Situace dětí z této školy se přitom v dalších letech o mnoho nezlepšila. Svědčí o tom zpráva z konferenčního protokolu z roku 1936, která konstatuje: „Sociální poměry dětí jsou celkem průměrné. U státních zaměst-

162 Výjimkou (avšak zdaleka ne častým jevem) nebyl ovšem ani postup na české reformní reálné gymnázium, které se nacházelo v Ústí nad Labem. Dokladem je například i Jiří Šosvald, který se na gymnázium dostal z obecné školy v Krásném Březně, či Arnošt Eichler a František Rutte z české školy z Ústí nad Labem (Šosvald, 1999; Školní kronika 1921/1935).

nanců lepší, u dělnictva většinou horší. Není případu, kde by mohly být označeny za nadprůměrné“ (Konferenční protokol 1934/1938, nestr.).

Popsaná situace ale rozhodně neplatila pro všechny děti, které české školy navštěvovaly. Dokladem jsou například paměti Jiřího Šosvalda (1999). Ten společně s otcem a matkou bydlel v pronajatém bytě na Ústecké ulici v Krásném Březně vedle cukrovaru, kde byl zaměstnán jeho otec jako vrátný. Ten zde sloužil dvanáctihodinové směny, kdy jeden týden měl noční službu a jeden týden denní. Jeho plat přitom dosahoval 2000 korun v první polovině 20. let¹⁶³, což bylo například ve srovnání s železničními zřízeními¹⁶⁴ skoro třikrát víc.

Obecně na Ústecku platilo, že například místní sedlák jezdil do práce na kole do některé z továren, doma měl kus pole a krávu, na zahradě zeleninu, ovoce a drůbež. Podobně měla rodina Šosvaldů na přidělené části dvora bytového domu, kde žila, několik slepic a husu. Šosvald (1999) k tomu ve svých pamětech dodává:

Žilo se tenkrát jinak. Klidněji, skromněji. Na všecko bylo víc času, protože maminky do práce nechodily, leda chudinky, které přišly o manžela. Když přišel táta nebo děti domů, bylo všechno nachystané, hlava rodiny, maminka i děti se v klidu nabašily na prostřeném stole, všude bylo čisto a uklizeno ... Výdělkově i cenově hladiny byly zaběhly stále a peněz si každý vážil. Aby se někdo neshýbl pro nalezený dvacetník, to nešlo, vždyť to byl rohlík. Do města se chodilo pěšky i do divadla a z divadla. Když už se muselo jet, popošlo se o stanici tramwaye dál a vystoupilo se stanici před náměstím... (s. 37).

České rodiny, zejména prostřednictvím dětí, si na Ústecku navíc mohly přivydělat příležitostnou práci, která souvisela s říční dopravou. V ústeckém přístavu totiž bylo potřeba nakládat uhlí ze železničních vagonů na loď. Podle Šosvalda se tímto způsobem dalo vydělat i na postavení jednopatrového domku. Za jedno kolečko uhlí přepravené z vagonu na loď byla totiž vyplácena jedna koruna. Podobně se chodilo i „na jabka“. I tato příležitostná práce souvisela s lodní přepravou. Každý podzim se totiž v ústeckém přístavu nakládalo ovoce z Českého středohoří. Za práci sice nebyla žádná odměna, ale „překladači ovoce“ si mohli ponechat a odnést domů vyřazené kusy (ibid). Materiály české školy v Krásném Březně uvádějí ještě tzv. „chození na mlíko“. Jednalo se opět o určitou formu přivýdělku, která spočívala v tom, že děti chodily ráno roznášet mléko z blízké mlékárny po domech (Konferenční protokol 1919–1924).

Děti na Ústecku vypomáhaly svým rodinám ovšem i jinými způsoby. Například chozením „na uhlí“. Pod tímto termínem se rozuměla činnost, kdy děti sbíraly spadané kusy uhlí z kárek, kterými uhlí bylo na podzim a v zimě rozváženo

163 Běžní zaměstnanci získávali v této době v průměru mezi 135–260 korunami měsíčně. Horník například 155–600 korun měsíčně (více viz Průcha, 2004).

164 K tomu měli ovšem zdarma určité množství uhlí, režijní jízdné a laciné bydlení (viz Šosvald, 1999).

po městě. Takto sesbíraným uhlím se pak topilo doma. Vedle této poměrně ještě nevinné činnosti se děti ovšem dopouštěly i různých krádeží. Nejčastěji cukru, uhlí a ovoce, které se nacházelo v nádražních skladech, či slepic a jiné drůbeže ze soukromých dvorů (ibid).

Neutěšená situace panující v českých rodinách na Ústecku se odrážela i v mimoškolním chování dětí. To bylo například na české škole v Neštětích hodnoceno jako zcela neuspokojivé: „Vinu nesou z největší části rodiče svou naprosto pochybnou rodinnou výchovou. Děti se toulají po ulicích dlouho do noci, tam povykují, křičí a tropí různé neplechty, takže nemine dne, aby nepřišla nějaká stížnost“ (Zápisy z konferencí 1922–1933, nestr.). Většina z těchto stížností se týkala drobných krádeží. Šosvald (1999) například zmiňuje, že s přáteli kradli kokosy určené do Schichtovy továrny na výrobu mýdel. Běžné byly také krádeže sladkostí v obchodech či peněz rodičů. Děti obecných škol také bývaly přistiženy při hraní karet a kouření či při vybírání ptačích hnízd (Konferenční protokol 1919–1924).

Výjimkou ovšem nebyly ani závažnější prohřešky. Jedním z nich bylo například házení kamenů po jedoucích vlacích. Tato „zábava“ byla natolik oblíbená u žáků obecných škol v rámci celého Československa, že se objevila i ve výroční zprávě ministerstva železnic:

V roce 1935 ministerstvo železnic ohlásilo sérii případů kamenování vlaků dopravujících cestující. Ve více jak polovině těchto případů byly pachatelé děti ve věku povinné školní docházky. Nešlo o zřídkavý jev, v roce 1934 došlo podle zprávy ministerstva železnic na celém území Československa ke 165 případům házení kamenů na vlaky, které spáchaly děti školou povinné (Výnosy 1927–1938, nestr.).

Házení kamenů na vlaky bylo „oblíbenou kratochvílí“ i žáka čtvrté třídy neštětické školy Adolfa Mouchy, kterému se dokonce „podařilo“ zranit strojvedoucího a rozbít vozová okna a tím „získat“ pozornost neštětického četnictva. O jeho dalším mimoškolním chování se velmi detailně zmiňuje jeden z konferenčních zápisů:

Hoch jest úplně mravně zvrhlý a svým chováním kazí ostatní mládež. Obtěžoval jedno děvče nestoudnými slovy i skutky. Rve se s dětmi z německé školy ... rve se s dětmi českými i německými na ulici, nadává i dospělým osobám v domě, kde bydlí (Zápisy z konferencí 1922–1933, nestr.).

V průběhu hospodářské krize rostl i počet případů, kdy na ulicích či jiných veřejných místech žebrała mládež často ve věku povinné školní docházky. Podle jednoho z výnosů Okresního školního inspektorátu v Ústí nad Labem ovšem tyto děti nežebrały vždy z nutné potřeby, ale byly donucovány rodiči nebo jinými osobami (Výnosy 1927–1938). Podobný tlak rodičů na své děti dosvědčuje i záznam z jedné

konference konané na české škole v Neštěmicích o žákyních Votrubové a Tománové: „Tyto žákyně pravidelně chybí dva dny v týdnu (úterý, pátek), což lze vysvětlit tím, že dotyčné žákyně jsou svými rodiči (vykořisťovány) využívány k domácím pracím, anebo přímo v obchodě“ (Zápisy z konferencí 1922–1933, nestr.).

Děti v okrese Ústí nad Labem ovšem svůj volný čas mohly trávit i jiným způsobem. Šosvald (1999) například popisuje, že v období své povinné školní docházky pomáhal mamince bílit prádlo na svazích přístavu. Svůj volný čas trávil v létě plaváním v Labi, kde se chytal kormidel vlečných člunů, hrál kopané či házené. V zimě lyžoval na okolních svazích či hrál hokej. Kromě toho na jaře podnikal s učitelem Salivarem tzv. majkúry či navštěvoval loutkové divadlo, které do Ústí v tuto dobu pravidelně přijíždělo.

5.5 Vztahy mezi školou a obcí

Následující kapitola této knihy představuje završení problematiky každodenního života českých menšinových škol v ústeckém okrese. Věnuji ji totiž problematice vztahů mezi českými školami v politickém okrese Ústí nad Labem a obcemi, ve kterých tyto školy fungovaly. Pozornost tak zaměřuji na širší souvislosti existence a života českých škol, než je například klíčový proces výchovy a vzdělávání, který se odehrával převážně uvnitř škol. V první řadě se proto zajímám o to, jakou reputaci či prestiž české obecné školy v rámci obce měly. Zejména pak vzhledem k místnímu českému obyvatelstvu. V další části sleduji vztah školy s obcí na pozadí politických událostí, které v pohraničí byly v průběhu dvacetileté existence Československé republiky velmi turbulentní a české školy v různé míře ovlivňovaly. V poslední části této kapitoly se pak soustředím na spolupráci škol s obcemi v souvislosti s péčí o zdraví žáků menšinových škol.

5.5.1 Reputace v obci

Komunikace mezi českými školami a obyvateli obce, ve kterých škola fungovala, probíhala v mnoha případech prostřednictvím učitelů těchto škol. Podobně jako v letech Rakouska-Uherska i v době existence Československé republiky se totiž mnozí menšinoví učitelé věnovali veřejné činnosti ve prospěch menšiny. Pro místní obyvatele učitel hrál vedle své profesní role také roli rádce v hospodářských či politických záležitostech. Podle Ševčíka (1966) a Spurného (2004) menšinový učitel byl navíc jednatelem místních odborů tzv. obranných spolků, měl na starosti veřejný, kulturní, národní a politický život, hrál divadlo, pokud byl hudebník, tak i na zábavách a koncertech, organizoval společenské zábavy, cvičil v tělovýchovné jednotě, byl urovnávatelem sporů či lidovým advokátem apod.

Podporu menšinoví učitelé přitom nacházeli v řadě učitelských organizací, jako byla Československá obec učitelská či Svaz učitelstva československého. Obdobným způsobem využívali menšinoví učitelé podpory i řady obranných spolků, jako byly jednotlivé národní jednoty či ÚMŠ.¹⁶⁵ Prostřednictvím těchto spolků tak menšinoví učitelé v nových poměrech například iniciovali a zdůvodňovali zakládání českých menšinových škol či naopak rušení německých škol. Vedle toho například prostřednictvím ÚMŠ iniciovali zavádění kurzů českého jazyka, vydávání publikací, vznik knihoven či pořádání přednášek na různá témata (Trapl, 2003).

Například učitel Václav Salivar z české menšinové školy v Krásném Březně¹⁶⁶ věnoval svůj čas žákům této školy i v době mimo vyučování, jak vzpomíná jeho žák Jiří Šosvald¹⁶⁷ (1999):

Jak nadešlo jaro, tu začal pan učitel chodit na tzv. majkúry. To se tenkrát nosilo. Dva zvlášť pečlivě vybraní žáci museli být v pět ráno před jeho domem, pan učitel se vynořil v přísně turistickém, v pumpkách ke kolenům a s ošitkovanou holí a šlo se bystrým pochodem někam na kopečky do lesa, aby byl člověk po celý den rozhejbaný a čerstvý. Také nás vzdělával, jak se pozná v lese sever a co činit, když si člověk sedne v trenýrkách na zmiji ... Nás nejvytrvalejší připouštěl pan učitel v úterý na rádio. Vždy po dvou. To vysílal v pět odpoledne Radiojournal Praha pohádku a to bylo něco. Měl dvoulampovku, jednu z prvních v Březně se dvěma sluchátky. Jedny si nasadil sám, druhé rozdělal, my jsme si jednu placičku přidržovali na uchu a byli jaksí na vrcholu technického blaha (s. 22).

Kromě pořádání výletů pro žáky či zprostředkovávání poslechu rádia mnoho jiných učitelů na Ústecku zastávalo především různé funkce v řadě rozličných spolků. Učitelé se běžně stávali předsedy či jednateli v místních spolcích, jako byl Sokol, Dělnická tělovýchovná jednota, Federované dělnické tělovýchovné jednoty, odbor Národní jednoty severočeské, Rybářský spolek či Sportovní klub (viz matrika české obecné menšinové školy v Krásném Březně, Předlicích ad.; Matriky českých škol. B–M). Ze zastávání těchto funkcí plynula zejména organizace různých kulturních, osvětových, tělovýchovných a dalších akcí pro českou menšinu, jako byly bály a plesy při různých příležitostech (často ve spojení s významnými událostmi, jako bylo výročí vzniku republiky či narozeniny prezidenta

165 Jejich činnost se v období Československé republiky ovšem ve srovnání s předchozím obdobím výrazně proměnila. Zatímco v době Rakouska-Uherska se tyto jednoty soustředily zejména na otázky zřizování a finančního zaopatřování menšinových škol, v období první republiky tuto starost od nich přejal stát (podrobněji viz Řeháček, 2007).

166 Existence tohoto učitele je vedle pamětí Šosvalda doložitelná i v třídním katalogu školy v Krásném Březně I.A třídy školního roku 1926/1927, kde je uveden jako třídní učitel této třídy (Katalog I.A třídy 1926/1927). Osobní spis či školní kronika této školy, která by nám prozradila více k tomuto učiteli, není bohužel dochována.

167 Jiří Šosvald je stejně jako učitel Salivar uveden v třídním katalogu školy v Krásném Březně I.A třídy školního roku 1926/1927, a to jako žák této třídy (Katalog I.A třídy 1926/1927).

T. G. Masaryka aj.) či divadelní představení, organizace výletů apod. (Školní kronika 1933/1952).

Ne všichni učitelé ovšem tyto aktivity považovali za samozřejmou součást svého působení na menšinových školách. Dokladem je například následující citace, kterou učitel Karel Filip z české školy v Neštěmicích omlouval svou neúčast na dětském dni:

Jest zajímavo, že učitelé jsou tu všude v menšinovém území chápáni při všech podnicích jako samozřejmí účastníci, kteří nejen že sami se svými rodinami přijdou, ale musí zmobilisovati i děti školní a je tam vésti a tam (myslím na místech slavnosti) hlídáti. A mnohdy se ty různé korporace dívají na učitelstvo dosti nepřátelsky, s despektem, jako na nějaké sluhy, již pokyny oněch korporací musí plniti – a že ji musí dělati náhončí pro ten který podnik, aby finančně co nejvíce přispíval, což je především konečným (a i prvním) důvodem pořádání slavnosti (Zápisy z konferencí 1922–1933).

Tato citace je ukázkou rozhořčení učitele z očekávání, že se do různých slavnostních akcí povinně zapojí i místní česká škola, i když učitel sám o tyto akce neměl vůbec žádný zájem. Ten koneckonců mohl pramenit i z přezíravého nahlížení na učitele od organizátorů těchto akcí, kteří zároveň přítomnost učitele a dětí z místní školy ovšem vyžadovali. Za částí učitelovy skepse je pak možné hledat i cíle těchto akcí. Z pohledu učitele byly pochybné – měly zajistit především zisk. V neposlední řadě hrálo roli i to, že účast na těchto akcích nebyla vůbec honorovaná, přestože se učitel musel věnovat svěřeným dětem (ibid).

Každodenní styk učitele s ostatními zástupci menšiny ho vystavoval ovšem před mnohem složitější úkoly a výzvy. Ty pramenily především z poměrů panujících mezi Čechy uvnitř menšiny. Dokladem mohou být různé spory, do kterých učitelé buď sami vstupovali, či do nich byli zavlečeni. Jeden z případů, který může vykreslit, jakým způsobem se učitel mohl ocitnout ve sporech mezi českými obyvateli, podává zpráva z roku 1934. Ta se týká soudních jednání s učitelem Barborkou a byla zaslána k MŠANO z inspektorátu českých menšinových škol. Část této zprávy prozrazuje nejenom banalitu sporu, který se vlekl mnohá léta, ale i následný vývoj celého sporu, dopad na život místní české menšiny a úlohu učitele v tomto sporu:

Jádrem sporů ve Velkém Březně, z nichž vyplynula projednávaná stížnost, je soudní spor mezi obchodníkem Purgerem a majitelem pily Schlaghamerským. Podnět k tomu asi před 3 roky dal Schlaghamerský tím, že oplotil jako svůj pozemek cestu, čímž znemožnil Purgerovi vjezd. Z toho vznikl vleklý soudní spor dosud neukončený, jehož se zúčastnili a vlastně dosud účastní všichni členové naší menšiny ve Velkém Březně, kteří se tím rozdělili ve zcela 2 zneprátené tábory ... říd. uč. Z. Barborka sporu se také účastní a podle své povahy někdy neuvážlivě, sebevědomě a nevhodně. Za největší vinu v celém případě bych Barborkovi pokládal, že se sporu zúčastnil aktivně při

jedné ze sporných stran, snad i agresivně ..., čímž nežádoucí spor živil a dále podněcoval. Podle mého názoru je povinností českého učitele a tím více vedoucího školy, aby podobné rozpory mírnil a spory urovnával, což Z. Barborka nečinil a nečiní. Na straně Schlaghamerského je /byl/ přednosta Vlček ... na straně Purgerově jsou Z. Barborka ... Protože Vlček je povahy pánovité, poněkud podobné jako Barborka, zahrotil se celý spor na souběžné koleji také mezi Vlčkem a Barborkou ... výsledkem tak vzniklého nepřátelství je projednávaná stížnost, jež v některých bodech je přehnaná, neodůvodněná a uměle zveličena ... (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H, nestr.).

Tento příklad kromě ilustrace celého sporu vypovídá i o tom, jaká vlastně měla být úloha menšinového učitele v rámci menšiny. Jeho povinností, jak popisuje inspektor českých menšinových škol, mělo být mírnění a urovnávání sporů, nikoliv aktivní účast v nich. Měl jednat uvážlivě, s určitou rozvahou a pokorou. Jiné prameny ovšem svědčí, že ani projevení určité rozvahy a snaha spíše spory mírnit než do nich aktivně zasahovat nemusely být místním českým obyvatelstvem dobře přijímány. Dokladem je rozsáhlý popis poměrů v rámci české menšiny v obci Varvažov v roce 1929:

Již před příchodem nynějšího správce školy rozdělena byla hrstka zdejších Čechů ve dvojí politické strany – nár. socialistickou a soc. demokratickou, jež měly mezi sebou ustavičné spory, do nichž se snažily zavléci školu i učitele. Úmysl tento se však pro úplnou nestrannost spr. školy nezdařil. Správce školy, jenž není politicky organisován u žádné strany, snažil se různými způsoby a dobrým stykem s příslušníky obou stran přesvědčiti, aby do všeho podnikání ve prospěch školy nezanášeli politiku a politické názory, spory a osobní prospěchy. Úsilí správce školy bylo marné. Vyskytli se dokonce jedinci, kteří chtěli diktovati, s kým škola smí a nesmí spolupracovati. Takové výtky dostalo se správci školy ... od pokladníka této jednoty (Národní jednoty severočeské, pozn. autora) pana Wolfa, jenž vybízel spr. školy, aby odřekl druhé straně, tj. nár. socialistům, jakoukoliv pomoc při divadelním představení, jež chystala strana nár. socialistů ve prospěch školy (Školní kronika 1925–1938, nestr.).

Učitel se ocitl ve velice obtížné situaci. Jeho nestrannost byla vysvětlována některými Čechy místní menšiny spíše jako slabost než jako projev uvážlivosti. Navíc vazby mezi zástupci jednotlivých sporných stran na školu a místními spolky, ve kterých učitel měl také určité funkce, mu nedávaly mnoho možností pro vyjednávání. Ba naopak se stával jakýmsi rukojmím jedné či druhé strany. Byly dokonce sepisovány petice pro jeho odvolání ze školy (ibid). Situace byla jednoduše řečeno bezvýhodná a pro učitele, jak je z dalšího popisu této události zřejmé (ibid), frustrující. Určitý nadhled, uhlazené a mravné jednání u učitele nemuselo tedy značit jeho dobrý vliv na menšinové dění, jak předpokládal inspektor Josef Pekař.

Přesto české obyvatelstvo u učitelů tyto vlastnosti do jisté míry očekávalo. A zejména morální poklesky u učitelů silně odsuzovalo. Nebylo výjimkou, že tyto poklesky mohly ohrozit i chod školy. Dokladem je například zpráva zasláná v roce 1937 školním inspektorem Pekařem k MŠANO o záletném učiteli Jaroslavu Hájkovi:

Jmenovaný říd. učitel působí v Povrlech ... Asi po 2 měsících po příchodu do nynějšího působiště ... seznámil se s rodinou žel. úředníka Jirase ... Brzy po seznámení začal říd. uč. J. Hájek docházeti do jejich bytu, což mezi českým i německým občanstvem čím dále tím nepříznivěji bylo posuzováno vzhledem k tomu, že Hájek je svobodný a že se pí Jirasová netěší bezvadné pověsti ... Při dalším pátrání mi všechny nepříznivé příznaky této známosti ústně potvrdil velitel četnické stanice Minařík ... dále staniční manipulant Hampejs, který kromě toho mi prohlásil, že by své dítě ... neposílal do školy k takovému učiteli, a konečně dřívější člen místního školního výboru Šikýř, který mi řekl, že byl rád, když jeho dítě přešlo do měšťanské školy. Rovněž dřívější četnický strážmistr Dopita prý prohlásil, že by učinil udání, kdyby jeho dítě chodilo do školy k takovému učiteli ... Vzhledem k tomu, že ... nepokládám za účelné překládati jej (J. Hájka, pozn. autora) do místa nepřítis vzdáleného od Povrlů, ježto by nynější poměr udržoval i nadále, navrhuji a doporučuji, aby říd. učitel J. Hájek byl přeložen na místo pokud možno hodně vzdálené ... a aby se tak v zájmu školy stalo co nejdříve (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H, nestr.).

Hrozba odchodu dětí z české obecné školy v Povrlech v důsledku vyústění nespokojenosti rodičů s učitelem Hájkem – a tím pádem i jisté ohrožení chodu této školy – vedla inspektora ke snaze o přeložení tohoto učitele na jiné místo. Přitom nebyla na tohoto učitele do této doby podána žádná stížnost a v rámci své pedagogické činnosti „byl řádný a kvalifikován známkou 2. stupně“ (ibid, nestr.). České obyvatelstvo tedy hodnotilo jednání „svého“ učitele i mimo jeho školní povinnosti. Bedlivě sledovalo i to, jakým způsobem se chová ve svém soukromí. Svou roli na postavení učitele v rámci menšiny hrály i různé pomluvy od místních Čechů. Inspektor, který celou situaci s učitelem Hájkem řešil, pracoval totiž pouze s informacemi, které získal od místních Čechů. Hájek tyto dohady místního českého obyvatelstva ani před inspektorem nepotvrdil, jak plyne z jeho „výslechu“ (ibid).

Menšinová učitelé se ovšem dopouštěli i mnohem závažnějších prohřešků, než bylo záletnictví. Zpronevěru peněz, podvody, zadlužování či fingované vloupání si můžeme taktéž spojit s některými učiteli působícími na Ústecku. Některé tyto prohřešky jsou charakteristické například pro Jaroslava Hendrycha, který zastával místo řídicího učitele na české škole v Předlicích. Korespondence mezi tímto učitelem, inspektorem Josefem Pekařem, MŠANO a dále protokoly o výsleších svědků odhalují nejen jeho činnost vedoucí k zadlužení, podvodům a defraudaci školních peněz, ale i jeho motivy (srov. Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, H–M). Hendrych během druhé poloviny 20. let zadlužil nejen sebe, ale

i školu, která mu byla svěřena. Motivem tohoto jednání byl na základě protokolu o výsledku svědka učitelův život nad poměry, časté návštěvy drahých restaurací v centru Ústí nad Labem s manželkou a dětmi či zbytečně drahé ošacení (ibid). Peníze či různé zboží, za které neplatil, přitom vedle svého platu¹⁶⁸ získával několika způsoby. Odebíral různé zboží na dluh či se na dluh stravoval v různých hostincích po celém ústeckém kraji (ibid). Podobným způsobem odebíral různé zboží i z celých Čech a Moravy. Například knihy z brněnského knihkupectví Barvič a Novotný, rádio z pražské firmy Rádio Žáček, sukna a látky z liberecké prodejny Antonína Stránského apod. (ibid). Peníze získával různými půjčkami od známých, kolegů učitelů a dokonce i od okresního inspektora českých menšinových škol Josefa Pekaře (ibid). Další příjmy tvořily i půjčky od různých záložen. Například ze Slovenské záložny sídlící v Praze, pražské Učitelské záložny „Komenský“. Od Československého červeného kříže získal dokonce celkem 30 000 korun (ibid). V neposlední řadě zpronevěřoval finance školy, která mu byla svěřena. V rámci této činnosti falšoval jednotlivé finanční výkazy, neplatil za služby poskytnuté škole například posluhovačkami atd. (ibid).

Po zjištění rozsáhlé defraudace byl učitel Hendrych okamžitě z předlické školy přeložen na školu v Ústí nad Labem. A to na pozici pouhého definitivního učitele. Na ekonomické záležitosti školy neměl již vliv. Z pramenů nelze zjistit, zda byl učitel Hendrych za své činy odsouzen u civilního soudu. Lze se dozvědět pouze to, že své dluhy začal i za podpory školního inspektora řádně splácet (ibid). Svou roli tak mohla hrát i určitá přimluva inspektora Pekaře u jednotlivých věřitelů učitele Hendrycha. Tomu by nasvědčovalo i jeho mírné potrestání.

Strach z odhalení zpronevěry školních peněz vedl učitele Antonína Petáka z české školy na Střekově dokonce k fingování vloupání do vlastní školní kanceláře. Tu ohlásil na policejním komisařství v březnu roku 1930 s tím, že mu bylo „ukradeno Kč 470,50 v hotových penězích z obálek na stojanu ležících, věci a listiny se stolů, stojanu a skříně byly sházeny na podlahu, láhev inkoustu rozbita, věci na podlaze znečištěny a poškozeny“ (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, O–V, nestr.). Protokoly z policejního vyšetřování ovšem prozrazují, že vloupání bylo fingované samotným oznamovatelem. Dále se tedy začaly vyšetřovat pohnutky, které učitele Petáka vedly k tomuto jednání. Ten nakonec přiznává:

Nevedl jsem pokladní knihu, jak pro svoji škodu uznávám ... V březnu Kříž (předseda místního školního výboru, pozn. autora) oznámil věc mému představenému p. školnímu insp. Pekařovi, který prohlásil, že zařídí provedení nové revise za celou dobu mé působnosti. Byl jsem uveden ve strach a nepokoj, když jsem si představil, že bude scházet třeba nějaký účet ... že může scházet nějaký obnos, za nějž bych pak musel ručit a jej nahradit ... dostal jsem se těmito starostmi ... do takové duševní deprese, že jsem účty

168 Představu o výši platu tohoto učitele podávám v kapitole s názvem Platové ohodnocení.

a záznamy rozhodil v kanceláři po zemi, spáliv nahodile některé z nich a ostatní poliv inkoustem, za tím účelem, aby revise byla znesnadněna (ibid, nestr.).

I tento učitel po odhalení falešného vloupání a defraudace byl okamžitě přeložen. Na rozdíl od Jaroslava Hendrycha ovšem až do obecné školy v Rokytnici v Orlických horách.

5.5.2 V soukolí politiky

V předchozí podkapitole jsem naznačil, že vztahy mezi školou a obcí mohly být ovlivňovány také politickými spory. Zatímco v průběhu 20. let tyto spory bývaly malicherné povahy (viz například výše zmíněný spor o podporu školy v přípravě divadelního představení) a v jejich důsledku mohl být ohrožen maximálně chod škol v podobě personální výměny vyučujících, v období hospodářské krize a zejména po roce 1933 nabývaly již hrozivějšího rázu a ohrožovaly jejich samotnou existenci.

Prvními projevy hospodářské krize a nástupu fašismu byla na školách politická agitace. Ta se neobjevovala ovšem pouze u německých učitelů, jak by se dalo očekávat, ale i u českých pedagogů. Příkladem může být již výše zmíněný učitel Zdeněk Barborka z české školy ve Velkém Březně. Kvůli své politické orientaci, kterou dával najevo i ve škole, dosáhl stavu, kdy rodiče nechtěli posílat své děti do školy. To představovalo samozřejmě problém, o kterém inspektor Josef Pekař informoval i MŠANO (Nepřípustná agitace). Jistou představu o politickém smýšlení Zdeňka Barborky pak podává stížnost přednosty poštovního úřadu ve Velkém Březně Františka Jankovského i následující citace, která je uložena v osobním spisu Zdeňka Barborky:

V měsíci březnu tohoto roku (1935, pozn. autora) přišel ř. uč. Barborka do zdejšího úřadu (tedy ne k přepážce) v úředních hodinách (nikým nezván – rád tak činí vždy i jinde) a pošt. pomocnímu Helvichovi ... nabízel „zase novou Frontičku (časopis Fronta – red. Horký)¹⁶⁹ k přečtení opětně něčeho zajímavého“. Toto jednání jsem nazval nepřístupnou kolportáží protivládních a protihradních novin maje na mysli pošpinění památky Husovy a diskusi o rukopisech apod. v tomto časopise, které během služby nemohu na úřadě připustiti, což on jako řídicí učitel má také vědět a vykázal jsem jej z úřadu (Osobní spisy učitelů menšinových škol 1930–1937, B–H, nestr.).

169 Časopis založený v roce 1926 zastupující stanoviska namířená proti hradní politice. Více viz <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2006021015>.

MŠANO si této situace bylo vědomo, na tyto situace totiž reagovalo již v roce 1933 tím, že vydalo několik výnosů a nařízení (viz Výnos – č. 40.659-I, 1933; Výnos – č. 4184, 1933), které zakazovaly projevovat názory v rozporu s požadavky, které na učitele byly kladeny. Na menšinové školy v Ústí nad Labem bylo v tomto směru místním inspektorátem rozesláno následující sdělení:

V zájmu udržení dosavadního blahodárného klidu na školách i mezi učitelstvem zdejšího obvodu žádám, aby tato zpráva byla pro kruhy mimoškolní a neučitelské pokládána za čistě vnitřní, a tedy důvěrnou, aby učitelstvo setrvalo v dosavadní harmonické spolupráci a dbalo, aby jakákoliv agitace rázu politického nebo náboženského nebyla vnášena do škol a mezi členy učitelských sborů (Nepřípustná agitace, nedatováno, nestr.).

Němečtí učitelé dokonce museli podepisovat zvláštní prohlášení o věrnosti k Československé republice a její vládě a zároveň svým podpisem stvrdit odmítnutí názorů Konrada Henleina (Prohlášení, nedatováno; viz také Příloha č. 14).

Situace v Ústí nad Labem byla v této souvislosti poměrně napjatá. Svědčí o tom i zpráva o interpelaci poslance Ernsta Kundta o rozšiřování provokujících písní českými vojáky a učiteli z předlické školy. Poslanec přitom zmiňuje následující dva texty (Interpelace poslance, nedatováno, s. 1): „Pod Berlínem, nad Berlínem, Hitler se tam pase, pojďte s námi, vy vojáci, zabijem to prase.“ Druhý text pak zněl: „My jsme děti Jana Žižky, rozbijeme Němcům držky.“ O závažnosti situace vypovídá i to, že tyto dva texty společně s celou stížností byly řešeny přímo na půdě poslanecké sněmovny. Zároveň bylo nařízeno, aby státní politické orgány kvůli tomu provedly na vytípaných místech tiskovou prohlídku (ibid).

V průběhu 30. let pak politické otázky společně s dopady hospodářské krize v ústeckém kraji začaly silně ovlivňovat i samotnou existenci českých škol. Dokladem je například zpráva ze školní kroniky české školy v Chlumci, která shrnuje události za roky 1932–1933 následovně:

Vývoj událostí v Německu ovlivňuje i smýšlení Němců našich, kteří ... jeví vzrůstající nepřátelství k republice. Hospodářské poměry se rok od roku zhoršují a pod oběma neblahými vlivy život menšiny není záviděníhodný ... V obci je stále zřejmější úbytek Čechů, kteří jsou nahrazováni v práci Němci. U místního velkostatku jsou čeští dělníci nenápadně odstraňováni s tajným úmyslem odstraniti z obce českou školu. Mladí lidé, nenacházejíce v místě práce, odcházejí pryč. Tím základy české školy do budoucna jsou stále nejistější (Školní kronika 1922–1938, nestr.).

Zpráva zachycuje, jak během ekonomické krize dochází k odlivu nezaměstnaných Čechů. Tím docházelo i k odlivu školou povinných dětí z české školy. Situace byla obdobná i na jiných místech ústeckého okresu. Například v Neštěmicích došlo dokonce ke kuriózní situaci, kdy v roce 1931 byla slavnostně otevřena nová školní

budova pro místní českou školu, ale zároveň začal postupný odliv českých dětí vlivem krachu místního cukrovaru, ve kterém rodiče těchto dětí byli zaměstnáni (Pamětní kniha o postavení, nedatováno). Ve svém důsledku byl začátek 30. let pro české obecné menšinové školy zvlášť krizový. Za určité situace se školy mohly ocitnout v existenčních potížích.

Tato krize se ovšem v následujících letech u některých českých obecných škol ještě více prohlubovala v souvislosti s nástupem strany SdP Konrada Henleina. Ta ve volbách do zemských a okresních zastupitelstev v okrese Ústí nad Labem 26. května roku 1935 jasně dominovala, když získala například v Ústí nad Labem 62,34 % hlasů, v Předlicích 45,19 % hlasů či Trmicích 46,66 % hlasů (Kaiser, 1995).

Vliv vítězství SdP se velmi silně projevoval například ve spojitosti s českou obecnou školou ve Varvažově. První vážné projevy souvisely s uzavřením továrny na porcelán firmy Stein ve Varvažově v roce 1936, kdy přišlo o práci 180 zaměstnanců: „Tím utrpěla i zdejší česká škola, poněvadž mnoho rodin se odstěhovalo za chlebem jinam“ (Školní kronika 1925–1938, nestr.). Továrna sice měla být v nejbližší době znovu uvedena do provozu, ale zaměstnání podle informací z kroniky školy měli být pouze sympatizanti SdP. To se také potvrdilo, když byla továrna koupena firmou Reichmann, která do zaměstnání nepřijala ani jednoho Čecha. Situace pro českou školu ve Varvažově se ještě více zhoršila vítězstvím SdP v obecních volbách v roce 1937, kdy v čele obce stanul starosta vítězné strany. Od této chvíle bylo mnoho českých rodin přesvědčováno, ať dají své děti do školy německé, respektive odhlásí své děti ze školy české. Ve školním roce 1938/1939 těmito zásahy tak byla na české škole otevřena jen jedna třída o 23 žácích (Školní kronika 1925–1938).

Jakým způsobem byl vyvíjen tlak na rodiče českých dětí či jakým způsobem byli rodiče přesvědčováni o tom, aby své dítě přeložili do německé školy, velmi výstižně zachycuje zápis z kroniky české školy v Předlicích:

Politický tlak způsobil, že Němci na všech místech, tedy i u nás, vyvinuli velké úsilí na rodiče, aby tito nedávali děti do českých škol. Toto úsilí, prováděné učiteli i neučiteli, měnilo se a přecházelo v tlak a přímý útisk. Tlak byl prováděn nejen na rodiče německé, ale hlavně na smíšená manželství. Rodičům odpíráno potvrzení o propuštění dítěte ze školy německé, aby mohlo přejít do školy české, útočeno na ně i sociálně a hospodářsky. Byli to zejména příslušníci německé strany Henleinovy, kteří vyvinuli největší úsilí ... Deputace složené hlavně z německých žen chodily do rodin, kde byly děti v české škole, a způsobem, proti kterému nebylo možno zakročiti, agitovaly pro německou školu ... v mnohých rodinách bylo obětováno i těžce získané zaměstnání, ale tlaku neustoupeno (Školní kronika 1933/1952, nestr.).

Objevují se tu tak opět metody známé z období Rakouska-Uherska. Tedy především výpovědi z práce, obstrukce ze strany školských pracovníků, které se tentokrát zaměřovaly na odpírání vydání úředních školních listin apod.

5.5.3 Pro zdraví žáků

Příchod českého obyvatelstva do jazykově smíšených oblastí byl sice primárně ovlivněn vidinou zisku zaměstnání, nicméně po usazení se priority Čechů začaly obracet i jiným směrem. Jedním z nich byla i starost o děti, které rodiče do nového působiště doprovázeli či které se tu narodily. Nejednalo se ovšem pouze o možnost tyto děti vzdělávat v českém jazyce, kvůli které rodiče zažívali v novém prostředí mnoho útrap, ale i mnohem bezprostřednější potřeby, jako byla například ochrana jejich zdraví. A právě v otázkách péče o zdraví dětí, jak ukazují archivní prameny AmUL, hrály vztahy mezi školou a obcí velmi důležitou roli.

Sociální poměry mnohých Čechů se totiž přímo odrážely i v možnostech, jak zaopatřit své děti stravou či ošacením. Například mnohé děti chodily do školy boso. Dokladem mohou být například třídní fotografie, které vznikly za účelem uchovat vzpomínku na školní léta (viz Příloha č. 15). Děti totiž často měly pouze jeden pár bot, který při teplém počasí nenosily, aby ho zbytečně neničily. Svědčí o tom i poznámka jednoho z učitelů předlické školy, který doporučoval: „Pokud je možno, ať se děti po vstupu do učebny přezouvají“ (Konferenční protokol 1934/1948, nestr.). Poznámkou sledoval snahu o udržení třídy v čistotě. Děti totiž třídu zanášely při špatném počasí blátem. Zajímavější jsou ovšem jeho slova „pokud je možno“. Ta totiž prozrazují, že ne všechny děti, které školu navštěvovaly, měly možnost se přezout do náhradní obuvi.

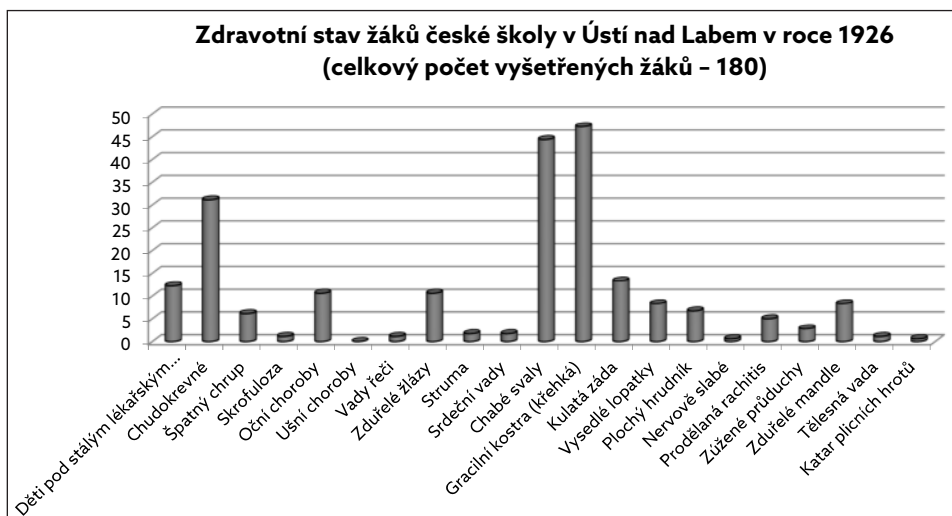
Na jiných fotografiích je možné vysledovat, že některé děti nepůsobí zdravým dojmem. Například na jedné z třídních fotografií (Příloha č. 16) je možné spatřit děti s tmavými skvrnami kolem očí nebo obecně se ztrhanými rysy v obličejí. To může svědčit i o nedostatečné výživě, zejména nedostatku některých stopových prvků a vitamínů (podrobněji např. Provazník & Komárek, 2004).

Nedostatečné ošacení společně s nedostatečnou stravou pak mohlo vést i k závažnějším důsledkům. Děti totiž byly náchylnější k různým fyzickým vývojovým vadám a chorobám. Z toho důvodu se školy ve spolupráci s obecním úřadem snažily zajistit pro svěřené děti i lékařskou péči. Například českou školu v Předlicích začal navštěvovat lékař v roce 1926. Doktor Čížek, který do Předlic dojížděl z Ústí nad Labem, v prvních dnech svého nového angažmá provedl důkladnou prohlídku všech dětí a přislíbil lékařskou pomoc v jakékoliv době. Nicméně z dalších návštěv i slibu nakonec sešlo. Důvodem byla skutečnost, že obecní úřad za poskytnutou pomoc předlické škole doktorovi nezaplátil. Škola tak podala k obecnímu úřadu stížnost a dožadovala se stejných podmínek, jaké měla místní německá škola. Obecní úřad však k těmto stížnostem byl hluchý. Roli v tomto případě hrály zejména nacionální důvody. Zastupitelé místní obce totiž byli německého původu. Změna tak nastala až v roce 1935, kdy bylo rozpuštěno místní zastupitelstvo a úřadu se ujal státem dosazený vládní komisař Jutschig. Ten zajistil pro českou školu stejné podmínky, jako měla škola německá. Školu

pak začal navštěvovat doktor Steich (Konferenční protokol 1934/1948; Pamětní kniha /Gedenkbuch/ 1914–1931).

Přestože tento případ ukazuje, že spolupráce obce se školou v otázkách zajištění lékařského vyšetření nemusela být jednoduchá, lékařské prohlídky probíhaly i na jiných českých školách. Dokladem je například i česká škola v Ústí nad Labem, kde lékař v roce 1926 během dvou dnů prohlédl 180 dětí a sestavil seznam zdravotního stavu žáků. Jedná se přitom o další ojedinělý doklad v rámci tématu ústeckých menšinových škol. Seznam lékaře (viz graf č. 7) ukazuje nejčastější zdravotní potíže žáků této školy a dá se usuzovat, že podobný stav panoval i na jiných školách v tomto okrese.

Graf č. 7 Zdravotní stav žáků české školy v Ústí nad Labem v roce 1926 (upraveno na základě dat získaných ze Školní kroniky 1921/1935).

Žáci přitom mohli trpět několika získanými vadami těla, případně onemocněnými najednou. Na základě dat z tohoto seznamu se dá usuzovat, že se jednalo například o kombinaci gracilní kostry s ochaběným svalstvem. Tyto dvě nemoci společně s poměrně značně zastoupenou chudokrevností dětí pak také podporují domněnku o špatném stravování dětí, o kterém v pramenech přímá zmínka není a lze se o něm domnívat například pouze na základě fotografií dětí či nepřímých informací o stravovacích akcích pro děti apod. Chudokrevnost je totiž způsobována zejména nedostatkem železa a dalších stopových prvků a vitamínů (zejména vitamínu C) například v důsledku nevyvážené stravy (podrobněji např. Pospíšilová, 2001).

Děti z české školy v Ústí nad Labem vedle lékařských prohlídek mohly od roku 1926 také začít pravidelně navštěvovat i nově zřízené „zubní ambolatorium“ pro

školní mládež. To bylo zřízeno městským zdravotním úřadem. Základní vyšetření a plombování zubů u dětí bylo navíc zdarma (Školní kronika 1921/1935).

Vážné problémy doprovázely české školy na Ústecku i v souvislosti s vlnami různých infekčních onemocnění. Například českou školu v Krásném Březně v roce 1919 vyřadila na několik týdnů z provozu epidemie španělské chřipky, která se rozšířila po celé školní budově (Konferenční protokol 1919–1924). Různé nemoci se na školách objevovaly zejména od října a mizely až v dubnu. Nejintenzivnějším obdobím byly pak zimní měsíce (ibid). Mezi choroby, které děti ve škole postihovaly nejvíce, patřily například chřipka, angína, zarděnky, neštovice, spála, svrab, ale i tuberkulóza, černý kašel, záškrť, obrna apod. Bohužel nebylo zřídka jevem, že nemocné dítě na nemoc zemřelo. Například jenom během měsíce dubna roku 1934 na škole v Ústí nad Labem zemřely na záškrť čtyři děti (Školní kronika 1921/1935).

Podle záznamů z různých archivních materiálů škol v ústeckém okrese byl rok 1934 v tomto směru velmi tragický. Dokladem je i následující zpráva ze školní kroniky v Předlicích:

Vlhká zima 1934/1935 podporovala šíření nakažlivých nemocí spály a záškrty mezi žactvem. Ač v okolních místech vyskytla se četná úmrtí dětí, u nás byl průběh celkem mírný, až dosud bez úmrtí. Tyto epidemie vystřídal v jarních měsících chřipka, která řádila nejen mezi dětmi, ale i mezi dospělými a zase v okolí vyžádala si četných obětí na životech jak mezi mládeží, tak mezi dospělými. Všechna opatření ukázala se nedostačnými (Školní kronika 1933/1952, nestr.).

Jedním z těchto opatření bylo například dezinfikování celé třídy: „Každá třída, kde vyskytl se případ spály, byla desinfikována a ten den nebylo vyučováno. V. tř. a, kde vyskytly se případy 3, byla jak zpředu napsáno 12 dní zavřena“ (Konferenční protokol 1919–1924, nestr.). Proti některým nemocem navíc školy začaly organizovat i očkovací akce. Například v roce 1935 proběhla pravděpodobně největší očkovací akce v rámci ústeckého okresu, která se týkala i ostatních okresů v české části Československé republiky. Vypovídá o tom zpráva zaslaná MŠANO jednotlivým školním inspektorům. Podle tohoto dokumentu zorganizovala Zemská ústřední péče o mládež v Praze hromadné očkování školní mládeže proti záškrty, který se v této době mezi dětmi šířil. Prioritně měly být očkovány děti 1., 2. a 3. školního roku a děti ve věku předškolním od 2 do 6 let. Očkování probíhalo v poradnách Zemského ústředí péče o mládež. Očkování bylo prováděno pod vedením okresních a státních obvodních lékařů za součinnosti příslušných školních úřadů a dobrovolných institucí sociálně zdravotní služby (Okresní péče o mládež, Poradny o matky a děti, Spolek Československého červeného kříže a rodičovská sdružení). Školy musely provést soupis očkovaných a neočkovaných dětí a ten zaslat inspektorátu menšinových škol. Učitelé měli toto očkování doporučovat dětem při výuce i rodičům na rodičovských schůzkách (Výnosy 1927–1938).

Zdravotní stav žáků se školy snažily zlepšit i pořádáním sbírek šatstva či konáním různých stravovacích akcí. Není překvapivé, že nejvíce záznamů o těchto akcích lze dohledat v archivních materiálech z období hospodářské krize. Například v Ústí nad Labem proběhla v roce 1935 ošacovací akce pod patronátem české okresní péče. Hlavními dárci přitom byla městská rada a starosta, Národní jednota severočeská a dámský odbor této jednoty. Ošacení pak bylo potřebným dětem (zejména nezaměstnaných rodičů) darováno v rámci vánoční nadílky. Jednalo se přitom o různé šaty, kabáty, obuv, prádlo (Výnosy 1927–1938). Příklad je zároveň i dokladem, že pomoc poskytovaly i místní správní úřady, a to bez ohledu na současnou politickou situaci, kdy celý okres žil ve stínu SdP. Výjimkou nebyla ani pomoc přímo od československých centrálních úřadů. Například Ministerstvo sociální péče nechalo v roce 1925 zhotovit z vojenských uniforem a dřevěných podešví obuv, která byla darována dětem z ústecké školy na podzim, kdy se zhoršilo počasí (Školní kronika 1921/1935).

Obdobným způsobem probíhaly i stravovací akce. Například ve školním roce 1933/1934 zorganizovala česká škola v Předlicích společně s místní německou školou stravovací akci, kdy dětem během zimy rozdělovala denně kromě soboty, neděle a svátků polévku. Peníze na tuto akci přitom poskytly zámožnější rodiče dětí obou škol (Školní kronika 1933/1952). V jiných případech školy oslovovaly i místní zemědělce. Dokladem je například následující citace ze schůze místní školní rady ve Velkém Březně: „Blíží se doba, kdy je nutno pomýšleti na stravovací akci, hlavně pro děti, které zůstávají zde přes poledne. Jednatel obrátí se přípisem na zdejšího velkostatkáře, zda by nebyl ochoten poskytnouti příděl mléka anebo peněžitou podporu“ (Zápisy ze schůzí). Ještě v roce 1937 například v české škole v Ústí nad Labem dostávaly nejchudší děti každou středu bochník chleba po dobu tří měsíců, což bylo zapláceno místním školním výborem¹⁷⁰ (Konferenční protokol 1934/1948). Není přitom bez zajímavosti, že učitelé v této souvislosti vedli zámožnější děti k pěstování sociálního citění. Dokladem je například další zápis z konferenčního protokolu české školy v Ústí nad Labem: „Z dítěte, které dovede rozdělití svačinu se spolužákem, přinést mu část oděvu nebo jinou potřebnou věc, nebude nikdy sobec. A učitel, kterému se podaří překlenouti sociální rozdíly svěřených dětí, vykoná mnoho pro národ a lidstvo“ (ibid, nestr.).

170 Po zřízení školy byl zpravidla zřízen i místní školní výbor. Ten měl za úkol rozličné věci. Například podporovat místní učitelský sbor v jeho práci, podávat cenné informace o stavu jednotlivých rodin, získávat finance na zakoupení školních pomůcek, k uspořádání vánočních nadílek dětem, býval prostředníkem mezi učiteli a rodiči v kázeňských otázkách či zanedbání povinné školní docházky (Školní kronika 1919–1933).